

LOOMING

3

1973

JUTA ESKEL

Marie Under (Kips) 1972

LOOMING

3

1973

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

*

Nüüd ja alati
sirelihämaras
õunapuualguses
tuled ja oled
oma õitsva vere pärast
oma kaht värvi silmade pärast
mis seovad löökest
ja põhjatuult
mehitseheina ja
hobuselapse pärast
kuutõbiste ja orbude pärast
rõõmukuulutaja
siia siin
halli maa jahedusse pillamas
kireseemneid iluiharusi
lindude ingel pihlade öde
merelehmade karjane
murekuuma suuga
sulatamas hangeid
unetuseveega uhamas
rohtunud tunde
tuulejões sõudja
nüüd ja alati
siia siin kus
närbumata õitseb su veri
Marie

VERI MULLAL

1

Mina tapsin Pendi Lauri.

Ma olin ka varem tapnud; tapmine ongi sõjamehe töö. Sellega harjub ära nagu iga tööga, ja asjata kõverdavad variserid huuli. Ma ei tea ühtki teist tööd, mida riik ja rahvas nii kõrgelt hindaksid kui tapmist. Just tapmine pühitses esimese risti ja medali. Mida rohkem mehel rauda rinnas, seda rohkem hinnatakse meest; kehv lugu küll, kui taputöölt lageda rinnaesisega koju tuled.

Minul oli rauda rinnas küllalt. Teenimatult ei saanud ma midagi. Ma sülitan teile, kes te nüüd huuli kõverdate. Teie, inimesed, ise hullutate mind tapma, teie ise, inimesed, olete kõiges süüdi. Vähemasti ei ole minu süü teie omast suurem. Sest mina tapsin maa eest, mille jaoks olid teinud mitu põlve Räästeid kirikaia mullas. Kus on see teie maa isamaal, kes te mind isamaa eest tapma õhutasite? Kes te mu kangelasest tõi teie tõi? Sest mitte ainult tapjaid, ei — kangelaslikke tapjaid oli teile ennekõike vaja. Milles on siis nüüd minu süü? Kas ehk selles, et ma teisse ja teie Eesti isamaasse ülemäära uskusin? Et alles veriroheline olin, kui mind teetsale tõugati?

Hüva, jäägu see! Arve on makstud, hilja on hinna juures tingida.

Mina tapsin Pendi Lauri. Mul ehk ei olnudki veel mõttes teda tappa, kuid ta ise jooksis mulle kone ette ja mul jäi vaid päästikule vajutada. Pisut lollisti kukkus see välja — mul oli ainult poolik magasin kaasas, ja Saariku poiss jäi sellepärast hinge.

Ma olen lugenud õpetatud meeste arvutusi, kui palju on inimese tapmine maksnud sellel ja teisel ajal. Mina siis olen neile kõvasti kokku hoidnud. Ja ka Pendi Laurile ei kulunud rohkem kui pool magasin. Minu meelest oli seda palju, kuradima palju, sest selles töös ei olnud ma enam ammu algaja ega käpard. Ainult et sel puhul lõin ma verest välja; Lauril oli alles hing sees, kui Saariku poiss talle appi tõttas, aga minul juba magasin tühi. Veel ühtainsat padrunit oleks mul tarvis olnud, Saariku poisi jaoks, aga mul polnud seda kusagilt võtta.

Ja kuradile!

Sest see kõik oli selletagi vastik. Võimalik, et mu närvid polnud enam need, mis nad omal ajal olid, aga kui kiskusin automaadil sarve alt ja seda uuesti tagasi toppisin, siis märkasin, et mul käed värisid. Minul, Rääste Helmuthil!

«Pask!» ütlesin ma endale. «Pask oled! Pask!» Ja sellest hoolimata oli see surm minu jaoks teistsugune kui teised surmad. Ma mõtlesin sellele surmale kogu tee. Õigupoolest küll Pendi Laurile. Aga kui lõpuni öelda, siis — iseendale. Niisugusele, nagu ma olin olnud, kui Pendi

poisiga kiskusime lauda taga kahasse oma esimese suitsu. Ja kõigele, mis mahtus sinna vahele, kui Pendi Lauriga hakkasime piirama üht ja sama tüdrukut.

Kuradi palju oli seda olnud, mis sinna vahele kõik ära mahtus. Või tuli see lihtsalt sellest, et ma ei olnud varem arvet pidanud. Nüüd siis oli Lauri suu mulda täis. Mulle tuli esimene sõjasügis meelde. «Ärge Pendi Juhanit viige, jätke tema hinge!» ütles siis meestele mu isa Jaakup. Aga see oli üks neist vähestest kordadest, kus Rääste peremehe sõnal ei olnud kaalu. Nii käis see vanade vahel, kes ju teineteisele enam polnud kui peremees ja sulane. Aga pojaga klaarisin mina ise, ehk küll olime külg külje kõrval üles kasvanud. Just, õlg vastu õlga, sest nood kaks aastat vanusevahet ei lugenud. Meie puhul mitte! Või äkki siiski? Kuradile, see pole tähtis! Oluline on, et mina tapsin ta. Oluline on, et kogu tee, mis vantsisin punkrisse, mõtlesin ainult sellele. Niisugune pask olin mal!

Juhuslikult ning pooleldi kogemata ma ta tapsin, ent tõenäoliselt oleksin ta varem-hiljem nagunii tapnud. See sai mulle sel korral punkriteed vantsides selgeks. Selles selgekssaamises ei olnud midagi lõbusat, vastupidi, see võttis mul selgroo pealt kuumaks. Ma mõistsin korraga, et Eestimaal oli vahepeal toimunud midagi hirmsat, jubedat koguni. Mul läksid silmad äkki lahti, äkki nagu kutsikal, kel üheksa päeva täis saab. Ma otsekuu vaatasin ennast eemalt, ennast sel momendil, kui tõstsin automaadi palge. Neljakümne esimesel ütles vana Jaakup: ärge tehke, mehed, jätke! Aga neljakümne üheksandal tõstsin mina automaadi. Ma ei saanud, ei tohtinud teda jätta tapmata, selles oli asi.

Selles oli kogu asi!

Kuskil oli olnud viga, saatuslik viga, mida ma ei olnud näinud ega osanud näha. See magasin padruneid, mis ma tulistasin noore Pendi pihta, ei olnud pealetungimagasin, ei. See oli taganemine. Ja ainult taganemine! Midagi oli meist mööda läinud, meid, sissisõdijaid, kõrvale lükanud, suureks ja hirmsaks kasvanud. Mis oli see midagi, seda ma ei mõistnud, ei osanud talle nime ega nägu anda, kuid ma tundsin, et on sündinud midagi koletut, et Eestimaa ja kogu maailm ei ole enam need, milleks olin neid seniajani pidanud.

See oli vastik päev. Mehed jõid ja kakerdasid punkrisuul. Oli hea, et mul ei olnud laetud magasin; ma oleksin selle nende pihta tühjaks lasknud. Meie sõnavara ei olnud pansionaadi oma, ja ometi oskasin ma nende jaoks leida, mida nad polnud varem kuulnud. Aga siis lõin käega ja tõstsin plasku suule. Mitte kedagi ei oleks ma tahtnud näha, mitte kedagi, ei ainsat hinge!

Aga me urus vahtis mind lavatsilt Tõrga Haaralt. Ma ei ole lapsest saati talunud haigeid ega vigaseid; võib arvata, mis piin oli mul seda koltunud tiisikeri päevast päeva ja ööst öösse oma vastaslavatsil ära kannatada. Kuid Haaralt oli mu sõber, ainus sõber, ja ainus, kellega kõik pori olime kahasse läbi käinud. Ta oli veidrik, see Haaralt, ja sentimentali oli temas kahe plika jagu, aga vahest see just mind tema juurde kõige rohkem tõmbaski. Sest selles vastikus sopas oli ta teinekord hea kui seljasügamine.

HEINO VÄLI

Ja kõigest hoolimata ma ootasin, et ta jõuaks omadega juba ühele poole. Ei pruukinud olla liiga tark, et teada, millega see tal lõpeb.

Sel hetkel ma lihtsalt vihkasin ta palavikus läikivaid silmi. Sest ta vahtis mind ainiti, ta otsekui vahtis minust läbi, aga mul oli silmapilk, kus ma ka ise ei tahtnud ega julgenud enda sisse vaadata. Säarikuid jalast võtmata viskasin end narile hunnikusse ja pöörasin talle selja.

Ta pilk kriipis mind selja tagantki veel. Ja väljas jõurasid teised. Ja ma mõtlesin: ma peaksin praegu tõusma ning neist kellelegi vastu hambaid panema! Aga siis mõtlesin: nad siiski parem lõuaku, lõuaku, kuradid! See on ometi talutavam, kui et nad oma umbse hundipõrnitsemisega piinavad mu hinge.

Niisugused olid mu lood ja ma vedelesin kui viimane pask sellel neetud punkrilavatsil, kuigi pärast sündinut punkris vedelda oli kõige vähem see, mis oleks teha tulnud. Ja vastaslavatsil kõhis Haaralt ning vahtis mind läbi selja oma palavikulise pilguga. Jäänuks siis sellega, ei, ta kukkus targutama.

«Sa, Helmuth,» lõõtsutas ta, «oled alati rääkinud: tuleb aeg, kus iga eesti mehe käest küsitakse: mida tegid, kus olid sina siis? ...»

Nii ta ütles. Nii ma olin talle öelnud. Olin öelnud endale, olin öelnud temale ja neile, kes praegu purjuspäi väljas tõllerdasid. Minu kohus oli seda neile öelda, sellesse ise uskuda ja teiste usku hoida.

«Nende jaoks,» jätkas Haaralt ja ta mõtles mehi väljas, «seda küsimise aega vahest ei tulegi. Saadakse kätte, kuul pähe ja auku. Ongi kogu küsimine ...»

Nii et see siis oli veel puudu. Sellel päeval! «Kurat, mees!» mõtlesin ma. «Kui sa ei oleks mul tõvega maas ...!»

Aga teisest küljest oli ta kogu aeg veidrik olnud.

«Minu ehk jõuate veel ise ära matta,» ütles ta.

«Ära mölise, Haaralt, pea lõuad kinni!» ütlesin ma talle läbi hammaste. Sest kõigest hoolimata oli ta mu sõber. Kuigi olnuks parem, et ta juba maetud oleks olnud. Metsavenna urg ei ole pansionaat ega sanatoorium; meie eluks oli närve ja veel kord närve tarvis, me ei pidanud endi hulgas neid, kellel närv nõtku löi ...

Niimoodi.

Või mul endal ei olnud närvid pinguli, saati sel neetud päeval? Aga Haaralt oli kui mingi kurat kallal. Või aimas ta ette, et on minekul?

«Ütle, Helmuth,» heietas ta, «ütle mulle selgelt: kes me siis ikka õieti oleme? Rahvuskangelased, isamaa päästjad... Päästjad! Aga kui äkki oleme vaid kaelani vees ja püüame päästa... ükspäinis iseenast? ...»

Mõni teine oleks nende sõnade eest saanud üle lõugade. Kuid tema oli Haaralt, ja kuni ta jalul püsis, polnud ta mammu. Ei mitte! Ma hoidsin end vaos, kuradimoodi hoidsin vaos ega lausunud talle sõnagi. Aga ta ei jätnud.

«Kas sa ikka veel usud, Helmuth, et sellest siin midagi ... välja tuleb? Kas sa ikka veel ... usud?»

«Aga sina, kas sina ei usu?» Ma kargasin selt neetud lavatsilt üles. «Kas sina, Haaralt, kas sina äkki enam ei usu?»

Loll oli see muidugi. Operetistseen! Olin mis ma olin, tühja sõnakõlksutamist ma ei kannatanud, ei keerutamist ega kaunirüüset valet. Aga

kas ma uskusin või ei uskunud enam, seda ma talle öelda ei osanud. Sellel päeval ja hetkel mitte!

Ei osanud vist ka tema öelda. Ta vahtis mulle liikumatul pilgul otsa, õieti vahtis must läbi, ja sellisena kummitasid ta silmad mind hiljem palju kordi. Ma ei andnud endale elulõpuni andeks, et ei kärsinud oodata, mis ta tahtis mulle öelda. Kurat, ma ei olnud ebausklik, kuid siiski arvasin, et inimese viimase sõna peab inimene ära kuulama. Nii-paljukest inimene peab!

Aga mina ei kuulanud.

«Eit oled, Haaralt,» ütlesin talle. «Eit! Tee sulle ainult perse taha ja tissid ette ja — eit mis eit!»

Siis lõin punkriluugi enda taga kinni.

Neetud, tundsin ta pilku veel läbi luugi oma seljal!

«Kaimud, verevennad!» hüüdsin väljas. «Jumal on õiglane: üks punane kutsikas kolis ennist mullatoidule!»

Nad, lojused, olid end maani täis lakkunud!

«Vait, raisad!» lõin korra majja. «Pange koli kokku ja teeme vehkat!»

Ja siis mõtlesin ma uuesti Haaraltile. Ja mõtlesin Pendi Laurile. Ma ei oleks tohtinud teda veel võtta, Haaralti pärast!

Need olid keerulised, vastuolulised mõtted, mis mul peast läbi käisid. Mehega, kes vaevu seisab jalul, on kuradima raske teele minna. Saati, kui see mees on su sõber.

Rasked mõtted olid need, mis ma seal punkri ees hetke jooksul mõelda jõudsin. Aga lisaks jõudsin mõelda, et ma polnud enam see mees, kes olin olnud. Sest kui punkriluugi lahti lõin, ei olnud ma otsustanud, kuidas teen.

Minu eest oli otsustanud see, kelle otsused käivad meie kõigi omadest üle. Vajutasin tal silmad kinni, Haaraltil, oma ainukesel sõbral.

«Sureva inimese pead ära kuulama!» kriipis mu hinge. Ma ei olnud seda teinud. See segas mind rohkem, kui oleksin võinud arvata. Ja ometi laskus mu südamesse mingi seletamatu kergendus ning rahu. Siin, tema lavatsi ees seistes tundsin vist ainukordselt, kui ränk koorem võib ka sõprus olla. Nüüd oli see koorem mult võetud. Ma olin vaba, olin üksi.

Me matsime ta sooserva laukasse. Ei — matmine ei ole õige sõna! Me sidusime talle kivi jalgu, teise rinnale ja libistasime ta laukasse. Tõrges oli isamaa pind, mille eest ja nimel ta oli võidelnud ning suri; neetud laugas tõrkus teda vastu võtmast.

See ei olnud ilus matmine ja mul tõusis sellest iiveldus kurku, minul, kes ma olin nii paljusid enda kõrvalt porisse matnud. Ma oleksin öökida tahtnud, kuid mul ei olnud selleks luba ega õigust. Mu kael ja nägu olid higipisarais, kui see kõik lõppes ja vetikad jälgi laukasilma uuesti kat-sid. Kolme kogupaugu asemel heitsin talle kaasa ta automaadi, laetud magasiniga. See oli raiskamine, kuid ta oli olnud mu sõdur, ja ustav sõber oli ta olnud.

Seisin lauka serval, viimaks ometi üksi, segamatult üksi, koormata, milleks meie vendlus oli mulle olnud. Eemalt põrnitsesid mind mu hundikutsikad; põrgusse nad, nemad ei lugenud. See hetk pidi kinnitama mind, kosutama mu meelekindlust ning jõudu. Nädalaid ja kuid olin ma seda oodanud, sellesse uskunud ning lootnud.

Oodatud rahu ja tasakaal ei tulnud südamesse. Ühtäkki meenus valang, mille olin tulistanud teise, oma lapsepõlvesõbra ning mängukaaslase pihta. Mõistsin äkki valusa selgusega: selle valanguga oli minus midagi murdunud, parandamatult murdunud.

2

Oksarädi peksis mulle näkku, kuid ma ei kaitsnud silmi ega pööranud pead; ma nagu ei tundnudki seda. Ma ainult läksin, otsékui joobnu. Ja komistamisi vantsisid mu kannul mehed, viinauimast hoolimata sünged ning vaikivad.

Kuus meest ühtekokku. Kuus kuraditosinast, kellega olime alustanud.

Tõrga Haaralt oli erand; teise pooltosina oli võtnud kuul. Neissesamadesse koduvalla metsadesse nad jäid: Regede Meinhardt, Kivipalu Lennart, Roostekatku Benno, Anismaa Heiki, Süvasi Reginald. Põlistalude peremeeste pojad, Benno ja Meini ainsad pärijad. Ainult Esko Kivipart neist kuuest oli võõras. Aga kui palju neid oli maha jäänud Volhovi ja Neveli soodesse, Doni ja Donetsi käärudesse, Pripeti ja Pihkva taha, Sinimägede alla... Mehemad olid enamasti langenud. Kas jaksavad eided sünnitada eesti põlistaludele uusi pärijaid, olin ma endalt rohkem kui ühe korra küsinud ja küsisin ka praegu. Kas juhtub nõnda nagu Gailiti «Isade maas», et vanad peremehed jäävad poegadeta ega tea, kellele pärandada eelnenud sugupõlvede töövaev ning õnnistus? Kas saavad peremeesteks prillitatud silmadega nohikud nagu mu noorem vennas Heldur? Või koguni istutavad tooli perelaua otsa isehakanud nende hulgast, kes saatuse pilkena praegugi kõmpisid mu kannul: linnavurled, aleviuntsantsakad — ikka alles elus ja terved, igast supist kuiva nahaga välja roninud? Kas pilastatakse põlisperemeeste püha veri?

Ei kannatanud ma Lemmetõiv Hiielaant rohkem kui ülejäänuid sellest seltsist. Teadsin pead pööramata, et see oli tema, kes mulle kuklasse hingas.

«Kuhu?» päris ta.

Nagu oleks sellel mingit tähtsust. Nad haisesid kõik ühtemoodi — meie koopad maa sees. Rebaseurud. Haisesid niiskuse järele, hallituse järele, läppunud õhu järele. Ja päevast päeva haisesime me punkrihaisu sees ise; Hiielaanel oli põiehäda, ta soristas alla, Otsa Einul ja Kokkuril lehkasid jalad, Obese Endel ujus öösiti omaenda higis. Me kõik olime nädalaid saunas käimata, meil polnud vahetuspesu, enamasti magasime nii, kuidas olime, üleriietes, ainult jalad võtsime lahti.

«Ilvesepalus on meil pool siga tünnis!» kähistas Hiielaas.

Ta elas sigadele, see koolitatud linnamees. Vist kuskil Pihkva taga oli ta esmakordselt elus näinud elusat siga; seal sai tast kirglik seaveristaja. Ta ajas endale pekki sisse kui hakkmasin ja nagu hakkmasin ei saanud täis — nälginud hunt, kelle ihad alailma käisid õgimise järele. Õigupoolest ma vihkasin teda. Ja teisest küljest hoidsin, nagu hoitakse vaheda teraga taskunuga või tarka karjakoera. Sest Hiielaane jultunud ettevõtlikkusega oleksime me küllap tihtipeale nälgä näinud, saati nüüd, pärast üheksandat märtsi.

HEINO VÄLI

«Ründale vist jäi mingit poesodi, teised urud on tühjad,» arutles Hielaas. «Tuleks ikka Ilvesepalu poole pöörata.»

«Ükskõik, kus suu mulda täis saad!» kähvasin talle. Ta käis mulle närvidele. Ma andsin meestele märku ja me kuulatasime metsa.

Mets vaikis.

Me olime kauaks kokutama jäänud. Nad võisid olla meie jälgedel. Nad võisid kammida kuskil mujal. Nad võisid tuult püüda, aga sama hästi võisid oodata meid kuskil ees.

Nad pidid jalul olema — haarangumehed, tagaajajad.

Mets ei vastanud, mets, meid varjav sõber, mets, jälitajaid peitev vaenlane.

Otsa Einu koukis ranitsast puskaripudeli. Ta riivas mind pilguga, mu kulm kiskus kipra, kuid see ei talitsenud teda.

«Pista kotti tagasi,» laususin talle.

«Pea, raibe, lõhub hullusti!» mõrises Einu ja kangutas korki pealt.

Ma teadsin seda, neid kõiki vaevas kassiahastus. Ei olnud mina see, kes neid jootnuks.

«Pane pudel kotti!» kordasin ma.

«Mis sa jamad, vana!» püüdis Endel mind lepitada. «Las käib korra ringi, hing on kuiv ja suu kõrbeb.»

Ma ei olnud seda kavatsenud, tegu sündis varem kui mõte. Mehed vahtisid kivistunud nägudega, kuidas vedelik pudelist mulksudes samblassesse voolas, Endlil löi nägu roosaks ja ta poisikesesilmad hakkasid pilkuma.

See oli pikk vaikus. Siis astus Kokkur mulle sammu lähemale. Ta küünitas oma habetunud kärsa mu vöö kohale ja vedas ninaga.

«Mis on?» küsisin.

«Haistan!» lausus Kokkur ja löi oma pilklikud silmad mulle näkku.

«Haistan, kas see tänane pauk sulle endale äkki püksi ei lennanud.»

«Ja mis nina ütleb?» küsisin.

Mehed vakatasid.

«Noh, persenuusutaja? Kas on püksis või ei?»

Kokkur muigas kõveralt ja jäi vastuse võlgu.

«Meil on kord käest ära, mehed!» ütlesin neile vaikselt. «Me hakkame unustama kõige olulisemat, seda, et ennekõike oleme — sõdurid.»

Nad ei kostnud midagi. Nad vaikisid ja põrnitsesid must mööda.

«Te ei ole lapsed ja solvunud mängida ei ole mõtet. Ma pigistasin vahepeal pool silma kinni, nüüd näen, et tegin valesti. Ongi kõik! Liigume!»

Me vantsisime peatusteta kogu öö, sõnatult ning mornilt. Mu selg oli tundlikuks muutunud; ma tundsin ka ööpimeduses, kuidas meeste pilgud torkisid mu selga. Aga hinge torkisid omaenda mõtted ja refräänina aina üks ning seesama: neljakümne esimesel ütles mu isa Jaakup: mehed, ärge Pendi Juhanit viige, aga neljakümne üheksandal... Mul oli kael pingutusest higine, kuid ma ei suutnud seda neetud refrääni peast välja visata ja tapetud Pendi poiss käis kogu öö kui luupainaja minuga kaasas. Ei, ma ei kahetsenud, et ma ta tapsin; mind rusus motiiv, juba hommikul sügenenud aimdus, et tegin seda jõuetusest. Mind rusus, et minu isa, vana Jaakup, oli omas ajas ning tões minust tugevam, ta käsi

HEINO VÄLI

suutis lüüa, aga suutis ka kaitsma tõusta; mina omas ajas ning tões jaksasin ainult lüüa. Sest, ehk küll karja keskel, oli mind äkki ükski, seljataguse ta jäetud, minu aeg oli mind petnud ning mu paljaks varastanud.

Õigupoolest mind oligi ainult petetud. Petsid sakslased, petsid inglased ja jänkid. Kellelegi kuradile neist ei läinud korda, mis saab Räästest, mis saab Eestimaast, neil kõigil olid meie arvel omad eraasjad ajada. Ma olin sakslast kogu aeg vihanud ja vihkasin teda siimaani verre kasvunud seitsmesaja-aastase vihapärandi jõuga; ei läinud ma sakslaste eest oma nahka turule viima, ei hoopiski. See neetud punane laine tuli Räästest ja Eestimaast eemale tõrjuda, ainult sakslaste peale selles asjas loota ei võinud, nii palju oli mulle algusest peale selge. Eesti mehel endal tuli käised üles käärida, kõrvalt vahtija suu jääb puhtaks — sakslasega ühes lauas liati! Aga ei olnud neist kuraditest sõjameest, ei olnud, nad mängisid maha meid ja iseenda. Nagu mängisid meid punastele pihku ookeanitagusedki. Ma ei uskunud enam Lääne ristikäiku enamluse vastu: laiade lõugadega lubati meile ikka ja aina Valget Laeva, aga laeva jaoks ei olnud enam ammu sadamat. Valge Laev oli me endi silme all müüdiks muutunud, müüdiks, mille eest olime maksnud ja ikka veel maksime ristideta haudadega haisvates soolaugastes. Ning loomavagunitest kaugesõiduküüdiga. Ja äkki tundus mulle, et müüdiks oli muutunud koguni Eesti isamaa, see neljakümnenadal aastal lõhkikärstatud rahvustervik, mis kui liiv purunenud anumast pudenes pidamatult laiali. Kes korjab meid kõiki kord kokku Rootsist ja Saksast ja Siberist? Kas on seda nii üleshõisatud rahvustervikut üleüldse kunagi olnud, Rääste ja Pendi ühtset tervikut rahvusliku karaski ja kapsasupiga kaetud isamaalise peolaua ümber?

Niisugused olid mu selle öö ahastused. Kas äkki oligi õigus Tõrga Haarartil, kui ta ütles: äkki oleme kõik kaelani vees ja püüame päästa vaid iseennast? Ma oleksin pidanud ta lõpuni kuulama, seda ma oleksin pidanud tegema. Aga kuradile see kõik! Sest kõigest hoolimata oli meil tarvis uskuda, uskuda ja veel kord uskuda iseendasse ja oma missiooni ja päästa nii iseennast kui isamaa.

Me olime tapetud kui voorihobused.

«Siin on küün,» ütles Kristal.

«Küüni me ei poe!» kostsin neile. Neile tuli seda alailma korrata. Kuskil poole päeva tee taga oli meil koobas, kuid me võhm oli väljas ja puhata oli vaja. Alateadlikult kuulatasin metsa, kuulatasin ja mõtlesin: minust on metsloom saanud, varsti hakkab ka tuult haistma.

«Õgimine on otsas!» lausus Hiielaas.

«Meil oli kaasas?» küsisin vastu.

«Sai öösel kinni keeratud!» Ta muigas poole suuga.

«Sai hädaga ära söödud!» hammustas Kokkur. «Sai mõeldud, äkki tuleb härral pähe, käsib niisama põõsasse visata.»

Nõndaviisi.

Õigupoolest ei olnud selles midagi erilist. Te elage koopaalu, elage päevast päeva, nädalast kuusse, aastast aastasse ühtede ja samade lojustega külge vastas ja te mõistate, mis see on. Õökima ajab selline elu. Vahel imestasin, et me polnud üksteist maha tapnud, lihtsalt

selleks, et me ei peaks lõputult üksteise vastikuks muutunud molusid vahtima.

Me kratsisime üksteisel külgi, kui selleks oli vähegi põhjust. Praegu oli.

«Hea küll!» ütlesin. «Siis oleme ilma.»

«Ilvesepalus on pool siga,» kostis Hielaas. Mu kõrvad juba undasid sellest neetud Ilvesepalust. Ja ma teadsin üht, mida Hielaas ei teadnud: Ilvesepallu me ei lähe.

Otsa Einu ulatas mulle taskus äramäkerdatud leivatüki. Ma ei oleks seda vastu võtnud, kui polnuks toda pudelilugu meie vahel. Ta polnud kergekeste liigist, Otsa Einu, ja mul ei olnud õigust ka kergetega krilli vedada.

Pistsin lepitusohvri taskusse.

«Puhkus on kuus tundi,» ütlesin. «Valvekorrad on poolesed, igale kaks. Esimene ja viimane jäävad mulle.»

«Tõmbab viis tundi joonelt!» porises keegi poolihääli, vist Kokkur. Lasin öeldu kõrvust mööda.

Nad jõrisesid, kuid vajusid kui rambad samblasse. Vaatasin neid, oma hundikutsikaid, ja mu hinge liigutasid vastuolulised tunded. Otsa Einu tõmbas norsata kui künnitöölt tulnud talusulane, Kristal sonis läbi unõ. «Punkris vedelemine on teid raisku lodevaks teinud, ei oska te enam niigi paljukest, et hundi kombel — kõrv kikkis ja väljapoole hingamata — magada!» mõtlesin ma, kibedus südames. Ja samal ajal hakkas mul neist hale, ammuilma kodututest oma kodumaal. Tõesõna, nad olid mul pasaks muutunud, aga polnud ma ka ise endiseks jäänud. Ma pidin seda jõuku koos hoidma, minu koorem oli nende omast ärarääkimata suurem, kuid nendeta ei oleks ma sedagi olnud, mis ma praegu ikkagi veel olin — veel ikka inimene, mitte lõplikult metsloom.

Ma lonkisin ümber magavate meeste, mu kõrvad kompisid metsa, aga mõte liikus oma rada. Ma pidin olema ettevaatlik, aga jumal hoidku, mitte arg. Arg mitte! Kui valusasti nad meid ka märtsis löid, me ei tohtinud nina longu lasta. Kuradile hinge risustavad kõhk- lused, kuradile vilets tegevusetus! Ja ennekõike oli meil süüa vaja. Mis siis ikka — ei toida oma poegi enam isakodu, las toidab isamaa.

«Hielaas!» äratasin ta üles. «Sa kaebasid, et õgimine on otsas?»

«Ilvesepalus on pool siga!» mõrises ta oma rähmaseid silmi hõõrudes.

«Sel on traanimekk juures. Värsket on vaja.»

«Mõni mure!» haigutas ta. «Matsidel sigu küll.»

Hoidsin kätt tagasi, ehkki oleksin pidanud talle, kuradi vurlele, seal- samas virutama üle lõugade. Talumehe kohta tundis ta ainult üht sõna: matsid; see mõnitav matsid paiskus ta suust kui süljelirts.

«Noh?» tõmbas ta ennast kühmu. «Mis sa jõllitad?!»

«Suu haiseb sul, raibe!» kostsin talle läbi hammaste. «Võta valvekord üle!»

Viis tundi niiskel samblal on pisut teist mekki kui õlekotil eide kaisus nohiseda. Jõrmispäi asutasime end uuesti teele, jõrmispäi ning viriseva keskpaaigaga. Näljase hundikarjana hiilisime öö hakul külaserva.

See oli tavaline nurmede ja metsatukkade vahele hajutatud küla. Meile tegi see asja lihtsamaks. Inimest me nii väga ei kartnud —

veel ei kartnud, me kartsime koeri; inimene eesti külas oli taltsaks hirmutatud, aga koer mõistmatu ning loll.

Me valisime ühe metsaäärse talu, mille aknas vilkus tulesilm. Tulesilm aknas oli meile omamoodi julgestuseks, vältis huupisattumist. Paraku oli aken kaetud.

Kaalusime, mida teha.

«Nii kõrgele upitatud trikoloori alt» — Hiielaas osutas kõrgele lipumastile õuel — «tohiks inimene siiski loota tõsimeelset eesti kodu rahvusliku seaperse ja isamaaliselt haljaks puhastatud metsakohinaga!»

«Ära padise!» kohmas Otsa Einu.

«Vägev värk!» vahtis Obene ringi. «Kui punaste kursiga võtta, siis ehtne kulakutalu.»

«Kuidas neid veel siin peetakse?» imestas ka Kristal. «Või on juba uus peremees sees?»

Me siiski koputasime aknale. Ja astusime Hiielaanega trepile.

Toas kohmitseti kaua, enne kui kojauksel riiv eest lükati.

Peremees ise, lamp käes, seisis uksele. Ta vahtis meid pilutatud lauade vahelt ega lausunud sõnagi.

«Metsalinnukesed, papi,» kostis Hiielaas. «Küütsad-nokad külmetavad, kaske-kaske, kas saaks nina soojendada?»

Peremees vaikis endiselt. Petrooililamp valgustas ta nägu — kitsalõikelist, kuivetanud, veidi habetunud ja teravate kortsudega talumehe nägu. Ta lakas oli parasjagu halli ja ilmes suursugusust: see pidi olema pärisperemees. Me jälgisime ta ilmet, see oli kinnine ja vööra pilgu jaoks suletud, sealt ei olnud midagi lugeda.

«Ei me hobust ostma tulnud, peremees, mis siin pikalt mõelda!» ründas Hiielaas.

«Tulge sisse, pojad,» kostis peremees poolihääli. «Ema!» hõikas ta kõõgukselt, «tõuse üles, otsi midagi lauale. Ärata Leila ka.»

Äratada ei olnud vaja, nad olid juba ärganud.

«Oh, jumal, jumal, jumal...» kostis kambrist surutud ohkimine.

«Maga peale, ema, ma toimetan ise,» rahustas teda noorem hääl. Viivu pärast ilmus rääkija juba uksele.

Kaunikesti laia tagumendiga oli too peretütar Leila. Ta oli ergus hommikumantlis, mille hõlmad ta oli liiga palju üles vöö peale kiskunud. «Noh,» mõtlesin ma endamisi, «mu kuues meel mind igatahes alt ei vedanud!» Olin Obese Endli trepilt tagasi tõrjunud.

Köögilauale siginesid leib ja lihakauss, keedukartulid.

«Sooja ei ole õhulgustele pakkuda!» välgutas Leila silmi. «Härrased ei võtnud vaevaks ette teatada.»

«Jah, kõik käivad nüüd öösel,» kostis peremees. Ta oli varju istunud. «Tulevad, klopivad aknale, ja arva sa ära, on ukse taga oma või vööras. Märtsis läks õnneks, küsi, millal uuesti kloppima tulevad.»

«Ma räägin sulle: astu kolhoosi, jätavad rahule,» nähvas Leila. «Kelle peale sa loodad, nende peale?» Ta ristas meid väljakutsuva pilguga. «Tühi lootus!»

«Ei, Leila, peremees pakub õige panga peale!» puhus Hiielaas ennast täis. Jaa, siin, kaetud laua ääres oli see tal kenasti suus: peremees! Peremees ees, peremees taga. Kuradi vurle! «Jumala veskid jahvatavad aeglaselt, aga kindlalt, *Gott mit uns!*»

See oli muidugi see kõige targem!

«Nägime küll, kuhu see teid välja viis: vene kot pani te saksa gotti nahka koos *uns'iga!*» nähvaski Leila ja muigas põlglikult.

«Sööge, pojad!» lausus peremees lepitavalt. Ta tõusis ägades ja otsis lauale viinapudeli. Poolelivõetu. Aga pudeli sisu — Hielaas oli ennustanud õigesti — oli selge ning kange.

«Head rüübet oskab peremees ajada!» kiitis Hielaas.

«Pole enda oma, tea, kust tilk pudelipõhja jäänud,» kohmas peremees tõrksalt. Ta istus uuesti oma kohale, varju, ja piidles meid uuriva pilguga.

Sõime vaikides.

Ebaõdus oli, sellest hoolimata, et Leila ennast Hielaane kõrvale oli sättinud. Küünarnukid laual, käed katusena silmi varjamas, vahtis ta meid väljakutsuvalt, ise alles üleni voodisoe ja ärritav.

«Peretütre terviseks!» tõstis Hielaas klaasi. «Peremees pole tütart veel mehele pannud, koduväi koht alles vaba?»

«Kellele sa lähed, kui mehed metsas redutavad!» võttis Leila ise vastata. Ma ei lugenud välja, kumba oli selles ütlemises rohkem, kas lõõpi või hukkamõistu.

«No perkele, selle pakkumise üle tuleks mõelda!» kuraasitas Hielaas. «Leilal on seda kraami käes küll, nii seda, mis silmale rõõmu teeb, kui seda, mis peo alla hüva!» Ta nihkus peretütrele lähemale ja vahtis ihaleva uudishimuga kaeluse vahelt sisse.

Leila tõmbas hõlmad koomale. Ta oli äkki morniks muutunud.

«Kes ütleb, kas metsapenist enam õiget kodukoera saabki!» lausus ta ja sihtis mind trotsliku pilguga.

«Piits ja präänik taltsutavad lõvigi,» pöörasin selle jutu naljaks. «Saati kui on nii ümarate käsivartega taltsutaja.»

Ta pööras oma pilgu ära ja hakkas pöidlaküünega lauda kriipima.

«Peigmehed on metsas!» lausus ta poolsosistamisi. «Või kõmmutakse metsast maha. Nagu oleks sõda neid veel vähe võtnud. Ja kõik sellest ühestainsast miljonist, mis meid ongi. Armas jumal: ei tule inimesed ükskord mõistusele!» Ta tõusis. «Ma lähen voodisse, isa, te saate siin ise hakkama.»

«Sedasi ta nüüd on jah!» kohmas peremees, kui kambriuks tütre järel kinni langes. «Räägivad, et üks noor mees olevat jälle hukka saanud.» Ta vaatas meid uurivalt, ent ma ei osanud ta häälest ei hukkamõistu ega osavõttu välja lugeda.

«Mis moel siis?» küsisin talt samal toonil.

«Metsast lastud, päise päeva ajal. Teine saanud ära karata.»

«Siis oli vilets laskja!» kostsin ma. «Ju teda nüüd taga aetakse?»

Ta laskis mu küsimise kõrvust mööda.

«Metsad ümberringi, ole siis ja ela!» heietas ta oma.

«See märtsikuu on teid vedelaks lõonud, peremees!» kihvatas mus äkki viha. «Sõda käib, langenuid on mõlemal poolel, sõda ei ole aeg neid taga nutta ega kokku lugeda. Maa saatuse on kaalul: jääb meile või võtab võõras. Aga peab meile jääma! Muu kõik ei ole oluline, ei oma tähtsust.»

«Maa on juba võetud, kolhoosid peal!» kõrgendas nüüd ka peremees äkki häält. «See sõda on kaotatud, pimegi peaks seda nägema.»

Hielaas kallaski pudelipõhja kõrisse ja lõi klaasi kolksudes lauale.

«Jutt või midagi!» kuulutas ta. «Maa võtame kolhooside alt tagasi, tapetute asemele teeme uued mehed ja elame kui ennemuiste. Ainult väike konks on vahel: õõnsa keskpaigaga ei tee ei seda ega teist. Kas aitame orikal hinge välja pista, peremees?»

Peremees ei kostnud midagi, ta pilk vilksas meile korraks näkku ja põikas siis kangekaelselt lauda põrnitsema.

«Me oleme tõsised mehed, sõnu tuulde pilduda ei ole meil kombeks!» kinnitas Hiielaas. «Pistame sea vaikselt ära, ei naaber kuule ega koer haugu takka.»

Vastust ei tulnud ja Hiielaas muigas kõveralt.

«Või kui seakaupa ei saa, võtame äkki ette ja... talitame tütre ära, veel vana rasva peal?!»

«Tütardel ei kuku küljest ära midagi,» kostis peremees. «Aga seaga me kaubale ei saa.»

«Kas see pole liiga äkkisõnu öeldud, peremees?» punnis Hiielaas.

«Ka siin ei loobita sõnu tuulde!» võttis peremees nüüd selgroogu sirgu ajada. «Teie ütlete, et teie sõdite. Maa eest, nagu siin öeldi. Olgu see nõnda ja õnnistagu teid jumal. Mina ka sõdin, ka maa eest, oma maa eest, ja sõdin nii palju, kui tarkust ja jaksu on. Kolhoosi mind otse sundida ei saa keegi, seda võimu neil ei ole, aga nad teavad, mis teevad: nad pigistavad mul maksudega kõri kinni. Käige tuhanded lauda, siis hakkame ka seast rääkima!»

«Oma tuhanded saate!» torkas Hiielaas ülespuhutult. «Ja mitte punaste pahnas, vaid vaba Eesti kroonides!»

«Eesti kroonid punaste jaoks ei kõlba; nende suu tuleb vene rublasid täis toppida!»

«Eestlase iseloom on Eestimaa kõige suurem õnnetus,» kostsin ma vahele. «Igaüks tahab üksi ning omaette mees olla. Aga üksi hulga vastu ei jaksa, aeg on seda näidanud.»

«Aeg on ka liitlaste jõu ära näidanud,» sõnas peremees vastu. «On ühe ja teise poole hoitud, aga tulu pole sellest tõusnud, tulevad aina, käsi öieli: anna! Ei jää muud üle, kui ainult enda sisse loota ning uskuda.»

Leila tuli kambriuksele.

«Kas te, mehed, valge kätte ei karda jääda?» küsis ta.

«Ju ehk Leila tõmbab kambriaknale teki ette?» lõõpis Hiielaas. «Peremees on oma majapidamise vahepeal ära hinnanud: seaorik jäägu talle, tütar metsa-kallimale!»

Leila kõrvetas meid pilguga, lõi pea selga ja tuhises meist mööda. Viivu pärast tuli ta leivapätsi ja suitsulihatükiga. Kartuli- ja lihakausi laualt kallas ta käterätti tühjaks.

«Jaa — popsivärki pererahvas, pole midagi öelda,» venitas Hiielaas.

«Selle leivapätsi eest, mu parunlikud kavalerid, võidakse andjatele kinkida kakskümmend viis pluss viis aastat Siberit,» kostis Leila. «Veel vähe teie meelest või?» Ta silmad välkusid väljakutsuvalt.

Peremees tõusis ja võttis seinalt lambi.

Hiielaas jäi istuma. Ta põrnitses kompsu laual ja muigas jultunult.

«Nii suur pekikäntsakas ei lähe vaesel metsavennal pesemata kõrist alla. Ju on vanaperenaisel kusagil paar pudelit reumarohtu peidus; kui

see välispidi määrada kõlbab, ju siis aitab sellega ka seespidi söögiteed loputada?»

Peremees ei vaevunud sõna kostma, ta andis tütrele silmadega märku. See tõi pudeli ja pistis põlgliku liigutusega Hiielaane ette lauale. Hiielaas tõusis, pilk Leila näos kinni.

Nad seisid vastamisi — Hiielaas, ikka veel jultunuvõitu muie suunurgas, ja peretütar, pea kuklas, prink rind ahvatlemas hommikumantli siilu alt. Nad seisid vastamisi ja pidasid pilkude kahevõitlust.

Muie Hiielaane suunurgas virildus. Ta kobas taskus ja viskas köögilauale kortsunud rahapaberi.

«Aga joo me oma raha eest!» kähistas ta.

Peremees seisis uksele. Ta puuris mind pilguga ja tal näis olevat midagi öelda.

«Pojad,» ütles ta selle viimaks välja, «vist oleks parem meile kõigile, kui ümberkaudu midagi ei juhtuks.»

Ma ei vastanud talle, mul oli oksemekk suus.

Puude alt astus lähemale Kristal.

«Arvasin juba, et jäite öömajale!» nurises ta.

«Kus teised on?» küsisin.

«Keerasid endid hunnikusse,» ütles Kristal. «Külas on vaikne, ka sea kisa ei olnud kuskilt kuulda.»

«Õgida tahad?» päris Hiielaas.

«Pärast, metsas,» kostis Kristal.

Äratasime magajad ja hakkasime astuma. Vaikselt ning endassesulgunult.

Mul oli oksemekk suus.

«M-matsid!» kraaksatas Hiielaas. «Mis nad vinguvad: ainult Siberisse neid raisku tulekski vedada!»

Metsas tegime peatuse. Mehed sõid.

«Üksainus pudel ongi?» küsis Otsa Einu.

«Las käib ringi!» ütlesin.

«Äraraistatud öö!» kirus Hiielaas. «Täna ei jõua enam midagi!»

«Sööge, ja — tee!» kiirustasin mehi.

«Ilvesepallu?» päris Hiielaas.

«Ei!» vastasin läbi hammaste ja tõusin.

Nad teadsid mind ega pärinud rohkem. Me asusime teele ja mul oli ikka alles oksemekk suus.

3

Sea võtsime järgmisel ööl. See oli riskiga seotud, kuid kogu me metsaelu ju üksainus pidev risk oligi. Ja ega meil jäänud midagi üle; märts polnud mitte üksi kodud tühjaks teinud, ta oli ka allesjäänud ära hirmutanud. Igal ööl suutäit santimas käia — seda oli natuke palju, see oli vastik ja tagatipuks liiga riskantne. Muidugi oli selge, et siga reedab me jäljed, kuid mul oli juba mõeldud, kuidas neid jänesehaagiga tillist vedada.

Algul laabus kõik. Me leidsime paraja orika. See oli kena mõistlik loomake, ta pigem nurrus, kui me teda kõrva tagant sügasime. Otsa

Einu tõmbas talle püksirihmast lingu ümber koonu, me paiskasime ta küljeli ja taskulambi valgel torkas Hiielaas ta ära.

Obese Endel valvas. Me arvasime, et see oligi tema, kes laudauksele tuli, kui me siga nülgisime. Ta seisis uksele ega lausunud sõnagi.

«Kuradi lorup!» käratas Kokkur talle viimaks. «Mis sa siin passid, mine vahi maja juures!»

«Hilja jah tulid, mees,» lisas Hiielaas. «Vahepeal oli sind tarvis küll: oleksid siin näppu ühes teatud kohas hoidnud, et loomakesel hing kogemata valest uksest välja ei lendaks.»

Too seisis endist viisi sõnatult uksele.

«No kurat, sa oled kurdiks ning tummaks jäänud?» pörutasin talle ja lasin tule näkku. Uksel seisja ei olnud Endel, laudauksel seisis võõras. Mitte just lausa võõras; ta nägu tundus mulle tuttav, kuskil ning kunagi olin ma seda nägu näinud.

Ta tõstis käe varjuks silme ette.

«Pööra tuli kõrvale!» kostis tulnuk. Jah, ka seda baritoni olin ma kuskil kuulnud. Kus? Ei tulnud äkki meelde.

Hoidsin taskulambi valgusvihi tal endiselt näol.

«Pööra tuli kõrvale!» kostis ta.

«Siin käsutame meie!» ütlesin talle vastu.

«Mis matsil asja oli?» päris Hiielaas.

«Matsi asi oleks seda härradel küsida,» vastas võõras. Ta polnud lödipükste hulgast.

«Härradel on passid kaasas,» ütles Kokkur ja torkas automaaditoru uksele seisjale nina alla. «On ehk küsimusi?»

Küsimusi ei olnud. Ta seisis, käsi varjuks silme ees, ja vaikis.

«Kobi sisse, kui juba tulid!» laususin talle. «Istud nurgas vakka, saad suu pekiseks.»

Ta kobis üle läve. Kokkur viskas automaadi kaela ja istus uksepakule.

«Laseme käia, mehed!» ütlesin.

Raiusime lihakeha kiiniga tükkideks — Hiielaanel oli see riist alati kaasas — ja toppisime seljakottidesse. Me töötasime sõnatult ning kärmelt.

«Kõva seljatäis tuleb, kurat!» ütles Otsa Einu. «Annab tassida!»

«Ühe singi jätame pererahvale,» kostsin. «Ka küljetüki paneme lisaks. Äkki tahab peremees meile seatapuliigud välja teha, perenaisel siis midagi pannile löigata.» Ja pöördusin nurga poole:

«Mis ta sellest arvab, peremees?»

«Kui koolivennale — kõlbaks ehk äkki tehagi!» kostis nurgast.

Lõin talle uuesti tule näkku.

«Mälu on sul kehvak jäänud, Helmuth Ass, Rääste noorperemees,» lausus ta. Ja lisas pilkamisi:

«See-eest oled veristama õppinud. Seda meile minu mäletamist mööda Hämedal ei õpetatud, seal tuupisime agronoomiat.»

Nüüd tundsin ta ära — Arvi Reedingu, kursusekaaslase põllutöö-koolist.

«No näed!» sõnasin. «Tuleb meelde, et lubasin sulle kord külla tulla. Varem nagu ei saanud mahti, aga rahvasuu ütleb, et parem hilja kui ei kunagi.»

«Ju on mõni ütlemine elus valeks läinud jah!» kostis Arvi vastu. Selles asjas oli tal õigus.

«Kurat!» vandusin ma endamisi. «Ja algas kõik nagu õlitatult!»

«Kolmekümne kaheksandal ei oleks küll uneski näinud, et üksteist aastat hiljem Rääste pärija öösel oma sealaudast kätte saan!»

«Kas sa muu kõik kolmekümne kaheksandal unes ette nägid?» hamustasin vastu.

«Seavargaid see m u u k ö i k igast mehest siiski ei teinud,» päreeris ta.

«Kuule, mees, tõmba lõuad koomale!» hoiatas Kokkur ükselt.

«Ära sega vahele!» ütlesin talle. «Las koolivend räägib suu puhtaks!» Koolivend vaikis.

«Ma kuulen, et sul ei ole just palju öelda,» kostsin ma. «Eks ma siis ütles sulle ise mõne sõna. Niisiis seavargad, Arvi, sa ütlesid, ja ilmselt mõtled, et põrutasid kõvasti. Kõvasti küll, see on tõsi, aga mööda. Sinu siga ei varastatud, siga rekvireeriti, rekvireerisid tulevase Eesti Vabariigi sõdurid, nagu sõjaaja seadus seda ette näeb. Nii et sisuliselt täidad sina, Arvi Reeding, täna oma maksukohustust tulevase Eesti Vabariigi vastu, mille kohta, kui soovid, võime anda sulle kviitungi. Tuleb aeg, ja vabariik maksab su sea välja ja, mine tea, torkab risti rinda pealegi.»

«Riste jagab su vabariik heldesti!» ironiseeris ta. «Palju mehi, kuuldukse, on need nurga tagant juba kätte saanud.»

«Sõda on sõda, Arvi,» laususin talle. «Mõni kuul ehk lendab ka valesti, kuid palju me viltu ei lase. Tuleb aeg, ja küsitakse: kus olid, mida tegid sina siis? Mõnelt mehelt küsime seda juba praegu.»

«Tahaks teada, missuguste volituste alusel te seda nii kangesti küsite?»

«Sulle said meie volitused ennist juba ette näidatud!» sähvas Kokkur ükselt. «Kui palju plagised, paneme pillid mängima ja loril lõpp.»

«Ära sega vahele!» käratasin talle.

«Ei,» kostis Arvi, «selle mehe jutt on sirge ning arusaadav. Pillid mängima, see ilmselt ongi kõik teie volitused ja vabariik. Muu on ilus jutt sinna juurde, kaardimajake.»

«Ma hakkam arvama, nagu oleks sulle punane lõhn külge hakanud, koolivend?» kostsin talle. «Äkki oled kommudelt nende püha parteipiletigi taskusse kummardanud?»

«Ja mis siis, kui äkki olen? Sa endist Eesti hümni mäletad? Tunnistad seda veel või ei tunnista enam?»

«Sa oskad tobedasti küsida, Arvi!» ütlesin. «Veel mille kuradi nimel me siis sõdime?!»

«Vaata sellest, mille nimel te sõdite, ma ei saagi aru!» lahmas ta. «Eks palunud me tervelt kakskümmend pikka aastat hümni viimases salmis rohket õnnistust sellele, «mis i i a l ette võtad sa, mu kallis isamaa!». Eks võttis kallid isamaa neljakümnendal karva vahetada ning punaseks minna? Millega te nüüd siis rahul ei ole? Tuleb välja, et — isamaaga! Te ju sõdite isamaa vastu!»

Hiielaas, koer, turtsatas.

«Ära mängi lolli, koolivend!» ütlesin läbi hammaste.

«Muidugi — kes ei mõtle nii nagu mina, see on lolli!» torkas ta. «Aga

mis siis teha, kui ma ainult suuri sõnu pildudes armastada ei oska. Ma mõtlen murega oma sõjas põletatud ning laastatud isamaale, oma tapetud ning laialipillatud rahvale ja ma näen ainult üht teed: iga allesjäänut tuleb hoida, nurmed seemendada, kodud üles ehitada.»

«Punastele?» pistsin vahele.

«Ja ikkagi isamaale!» vastas ta.

«Oled targutama õppinud, koolivend,» kostsin talle. «Muidugi, inimene on niisugune loom, kellele on südamerahu ning eneseõigustust vaja. Tahab lõppeks iga mees võidutunnil tõstetud silmadega teistele ja iseendale otsa vaadata, ka niisugune mees, kes sel ajal naise perse taha hoiab, kui tõelised mehed, relv käes, maa ja rahva saatust otsustavad.»

«Maa ja rahva saatust on otsustatud, kulla mees!» lausus ta.

«Kulla mees — otsustatud on alles niipaljukest!» Ma näitasin talle taskulambi valgel trääsa. «Ja nüüd olgu loril lõpp. Kviitungit tahad?»

«Ei taha!» ütles ta.

«Kuidas soovid! Vabariik igatahes võtab su sea arvesse, oled oma kohust isamaa ees natukegi täitnud ja asi seegi!»

«Natuke? Alles olid sakslased. Nüüd tuleb see õige Eesti riik ja riisub koore alles lüpsmata piima pealt ära. Peab see pisuke eesti rahvas ikka jaksama küll!»

«Lonksu viina pakud?» küsisin.

«Ei vist ole mõtet!» vastas ta.

«Tasa!» hoiatas Kokkur uktsel.

Me kuulatasime. Kuskilt kostis heledat naisehäält.

Arvi sööstis uksele, Kokkur püüdis teda tõkestada, Reeding pühkis ta teelt.

«Raisk!» kähistas Kokkur tõustes. «Ma lasen ta maha!»

«Seisa paigal, Kokkur!» Haarasin tal käest. «Seisa paigal!» sisistasin talle. «Laudast välja, mehed, kaitsesse!»

Tõttasin Reedingule järele.

Kisa kostis majast. Uksed lendasid mürtsudes pärani. Aken lõi heledaks.

Klaasita, tõrvikuna loitev petroolilamp käes, seisis Reeding kambriuktsel.

«Maari!» röögatas ta.

Pilgu jooksul oli selge, mis siin sündis. Obese Endel, see neetud täkk, murdis Reedingu naist.

Reeding mõrises, ta ilme oli kohutav. Otseku transis vahtis ta enda ümber ja pani siis lambi mingi kummaliselt ettevaatliku liigutusega pliidiservale.

Pliidi ees pakus seisis kirves; me mõlemad märkasime seda vist üheaegselt. Instinktiivselt haarasin kirvevarre järele, ent hilinesin murdosa sekundist. See saatustlik mürdosa otsustas kõik. Reeding sööstis, kirves püsti, kambrisse ja mulle ei jäänud valikut.

Vajutasin päästikule.

Endel, kuradi täkk, jättis naise rahule. Ta nagu visati voodist välja. Ta haaras sänginuka najalt automaadi. Veritsevad küünejäljed näos, relv õieli kaenlas, jõllitas ta ähmaseil silmil enda ümber.

«Kisu püksid üles, raisk!» sisistasin talle.

Voodis ajas naine end seina najale. Kobamisi püüdis ta lõhkikäris-

tatud särgi siiluga varjata oma paljasust. Kurat, niisugune eit hoiab meest juures küll! sähvas mul kohatult läbi pea. Naine vahtis tardunud pilgul põrandale, kõõksatas ja hakkas ulguma.

Ta ulgus, madala ebainimliku häälega nagu metsloom, seisis liikumatult seinana najal, vahtis, silmad pärani, meest põrandal vereloigus, ja ta laud, ma panin seda tähele, püüsid pilkumata paigal.

«Vait! Jää vait!» käratasin talle, aga ta ilmselt ei kuulnud ega näinud enda ümber midagi. Ta pilk oli kui põrandale naelutatud ja ta ulgus.

«Ema! Ema!» kostis kõrvalkambrist. Uksele trügis kahupäine öösärgis inimesehakatis. Mulle jäigi selgusetuks, kumb mu koolivennal õieti oli, poeg või tütar. Otsa Einu püüdis põngerjat tagasi tõrjuda, kuid see nagu polnudki inimlaps, vaid väike vilgas metsloom. Ta hammustas Einut käest ja sibas hiirväledalt ema juurde voodisse.

«Vait, kuulete, jääge vait!» Ma raputasin naist õlgadest, tagusin teda palede pihta, ta ei tulnud mõistusele. Ainult põngerjas pistis sellest veelgi meeletumalt röökima.

Kokkuri kaenlas parises automaat.

Kõik oli toimunud kui ameerika seiklusfilmis. Tekkinud vaikus rõhus kuulmetele. Tuba oli haisvat petroolitahtma maani täis. Seinal tiksus kell, kähises, ja lõi pooltunni: pamm! . . .

«Sead!» kähistas Endel. Ta oli toibunud. Ta astus voodi juurde, kergitas naise lõua peopesale ja vaatas selle kaamesse, ikka alles pärani silmadega näkku.

«Kuradi sead!» kähistas ta. «Missuguse eide tuksu keerasite!»

Virutasin talle üle lõugade, tagantkätt, ummisvihaga. Relv pudenes tal kaenlast, ta lendas voodi ette hunnikusse. Võtsin automaadi ja riputasin endale õlale.

Ta ajas end püsti ega lausunud sõnagi, pühkis vaid vere näolt. Ta huuled vabisesid.

Siin polnud meil enam midagi teha.

«Kaome!» ütlesin meestele.

«Kannata!» ütles Kokkur. «Tuleb soomust teha!» Ta avas riidekapi ukse.

Partsasini ukse ta eest jalalöögiga kinni.

Kokkur jõllitas mind altkulmu.

«Vist tahad ka üle lõuge saada?» küsisin.

«Ei tea, mille eest?» küsis too vastu ja trügis oma kiivas kärsa mulle nina alla.

«Siit majast ei võta!» kähistasin talle.

«Mis see maja teistest püham on?»

«Me ei ole marodöörid, me oleme sõdurid!» kostsin ma.

«Võiksid plaati vahetada — joru igav on!» urises ta.

«Ära tembuta, Helmuth!» astus Hiielaas Kokkuri poolele. «Ma ei näe seal vahet, siga või puhas särk selga või lina jalanartsudeks — üks rekvireerimine kõik! On vaja, tuleb võtta, ja asi kombes.»

«Hüva!» ütlesin. «Kui nõnda, siis valige endale uus pealik. Aga valige kuradima kähku, seda ütlen ma teile ka!»

«Jätke järele, mehed!» kostis Kristal. «Hakkame minema.»

Me seisime pika hetke vastamisi, pingsa hetke, siis astus Kokkur kapiukse eest ära.

«Viska mu täristaja siia,» lausus Endel köögis ja vahtis mind pekasaanud koera pilguga. Tõrjusin ta relva võtma tõusnud käe tagasi.

«Kõnnid ilma. Ja Kokkur kõnnib, sõrm triklil, su kannul. On arusaadav?»

«Ei ole arusaadav,» lausus ta. Ta silmad hakkasid pilkuma. «Pullid naljad on sul, pealik, pole midagi öelda!» Ta püüdis muiata.

«Sinu naljadest ei ole minu omad pullimad,» kostsin ma ja pöörasin talle selja.

«Operett!» urises Kokkur, kuid tiris automaadi rihtmalt kaenlasse. «Noh, Hobuke,» irvitas ta, «kalla aga vaole!» Tal raisal oli vangivalvuri hing.

Puhusin tule lambis surnuks, viienda ja viimase sel ilusasti alanud ööl. Ühel büünepealsel oli vaatus lõppenud, ja ei olnud ma kolmekümne kaheksandal osanud sellest undki näha, et meie järgmine kohtumine Reedinguga kord niiviisi lõpeb.

Ah, ja kuradile see.

«Me oleme oinad!» hüüatas äkki Hiielaas. «Sellele pesale oleksime pidanud tule räästasse pistma, vähemasti oleks pilt jäänud vähe siledam!»

Võimalik, et nii tulnukski talitada. Kuid me olime juba liiga kaugel ning hilja peale jäänud, et uuesti tagasi pöörata. Aga kui lõpuni öelda: tapnud ma olin, tapmine on sõduri töö ja andku jumal see oma tallekestele andeks, kuid tulesüütajat must polnud saanud. Tuld tarekatusesse pistmast tõrkus mu käsi isegi Peipsi-tagusel tallermaal, kus inimseadusi meie jaoks nagu polnudki olemas. Eluasemed jäid minust põletamata, midagi peab inimesele ka püha olema.

Hommikul keerasime end ühes rägastikus vinklisse. Obese Endli automaat rippus ikka alles mu õlal.

Kutsusin Kristali kõrvale.

«Guido,» ütlesin talle, «ole täna mulle staabiüleva eest, pistame pead kokku, peame aru. Sellele, mis öösel juhtus, ei saa läbi sõrmede vaadata. Sõjavälja seaduse järgi tuleks meil välikohus kokku kutsuda.»

Kristal vaikis.

«Mis nõu sina annad?» pärisin.

«Mis see minu nõu siin aitab,» kohmas ta. «Eks ole kõik sinu enda teha, sina oled pealik.»

Pealik! Äkki riivas see sõna mul kõrva. Pealik. Röövlipealik. Jõugu pealik...

«Me ei tohi jõuguks muutuda, Kristal, selles on asi.»

«Kui me selleks juba muutunud ei ole, kuus metsahunti,» lausus ta. «Teinekord mõtled: kui leiaks inimese, kes noa otsast leivapala ulataks...»

Mulle tuli Leila meelde, too seast madalamalt hinnatud peretütar. «Kas metsapenist kodukoera enam saabki...» Ärritus hakkas mus pead tõstma.

«Eidehalin on sul suus, Kristal,» kostsin talle, ehk küll püüdsin end vaos pidada. «Oleksid sa mõni pansionaadiplika, siis võiksid ju kuskil kuuvalgel ka õhata. Meie elus õhkamise kohti ei ole, meil on tarvis,

hambad risti suus, inimeseks jääda, ise, omal jõul, ilma noa otsast ulatatud leivatükita. Mõistad? Kuidas jääda, sellest ma tahangi sinuga praegu rääkida.»

«Arvad sa, et see rääkimine annab neile kolmele eluhinge tagasi? Ei anna, räägi kuidas tahad.»

«Sõjas on ohvrid paratamatud, sa tead seda ise sama hästi.»

«Kas ka mõttetud ohvrid?» lausus ta mulle vahele.

«Kus algab või lõpeb mõte või mõttetus, võta sa seda alati kinni,» kostsin ma. «Ma ei vesista nende kolme pärast üleliia ega taha ka sinu tatiluristamist kuulda. See oli situatsiooni paratamatus, valikut ei jäänud. Kui kainelt mõelda, oleks tulnud nagunii leida mingi väljapääs: maske ei võeta eest enne balli lõppu. Mõistad? See on asja üks kül. Aga teisest küljest, ja just sellest küljest ma räägin, ei saa leppida sellega, kuidas see situatsioon tekkis. Ei saa leppida sellega, et automaat liiga parinal peab sõna sekka ütleva, sest et vahimees, kelle me välja paneme, jätab kõik kus kurat ja ronib võõra mehe naist kargutama. Ma räägin distsipliinist, Kristal! . . . Ma räägin sellest, et kui mul mehi rohkem oleks, seaksin ma Endli, selle täitanud hoorjäägri, seina äärde ega pilgutaks silmagi. Mõistad?»

Ta ei lausunud tükil ajal sõna.

«Võib-olla tuleks niimoodi teha,» sõnas ta viimaks. «Ainult et keda sa panemata jätaksid? Ma küsisin ta käest, kuidas see kõik juhtus. Noh, nägi, et mees tuli välja. Mis ta tegema pidi? Maha kõmmutama või? Lasi õues vett, see su koolivend, ju kuulis meid lauda juures, tuli vaadata. Endel nägi pealt, kuidas mehe lauta tirisime.»

«Aga mis teda raiska tuppa kolistama ajas?» küsisin ma.

«Oli mõelnud, et äkki saab leivapätsi kaasa haarata.»

«Aga ronis eide juurde voodisse!»

«Noor mees, veri vemmeldab,» kostis Kristal. «Eks me võta kõike jõuga — leiva ja riide . . . ja armastuse.» Ta vaatas mulle otsa ja tal näis midagi hinge taga olevat.

«Kui mõtled, et selsamal maal tuleb kunagi rahupäevi elama hakata, siis saab villand,» laususki ta viimaks. «Ei oska ära arvata, millega need metsa-aastad saab kunagi kinni makstud, kellele julged silma vaadata, kellele mitte . . . Täna varastad siga, homme röövid kauplust, ülehommene näed kedagi vereleigus. Aga kodus ei ole naisel meest, lastel isa. Hulgud ringi kui Kain või Ahasveerus, aga lunastust ei leia . . . Ära väsitab!»

«Kurat, mu närvid hakkavad otsa saama!» mõtlesin ma iseeneses. Sest Kristal ärritas mind. Ma ei ütleks, nagu poleks tal paljuski õigus olnud: seesama mure, mingi ebamäärane võlatunne näris mu enda südant, ent Kristali suust hakkas see kõik mulle hirmsasti vastu. Palav ärrituslaine uhkas must üle.

«Kas see on kaitsekõne?» küsisin ma teravamalt, kui oleksin tahtnud. «Või süüdistus? Ainult et — kelle pihta siis?»

«Puistan südant,» kostis ta. «Kellele sa ikka räägid, emakeel unub suhu.»

«Ei ole märgata, et sul keel sõlme oleks läinud!» hammustasin. «Loed kui kantslist maha, annaks vaid jumal kümme paari kõrvu, et seda sõnavett ära kuulata.»

«Ainult kümne tarbesõnaga inimene ära ei ela: võitlus! kohusetunne! sõduritöö! isamaa! Kõlksutad neid kui vaskkrosse vastu kivipõrandat, aga kuldrahaks ei kõlksuta.»

«Kuhu sa tüürid?» küsisin. «Räägi otse, mis sa keerutad.»

Ta vahtis mind kuidagi kulmu alt, siis kiskus äkki automaadi kaelast. Ta sirutas käe konega kaugele ette ja jäi oma relva põrnitsema.

«Kui võtakski ta kuradi kaelast ja saadaks üle öla!»

«Ja siis?»

«Siis? Äkki saaks siis uuesti inimeseks.»

Etteaste oli ilus, nii kui näitelaval.

«Possumeest pole meile vaja, Kristal,» laususin talle. «Kokka pole vaja, ei ole vaja rätsepat. Rivitute kohti meie statuudis ei ole. Pane kone kaela, ära niruta relva, ta võib pahaks panna ja sind alt vedada!»

Kristal põrnitses relva enda ees.

«Nad on... mingi amnestia välja lubanud!» kuulutas ta siis.

Ma teadsin seda ammu. Olin seda ise lugenud, punaste «Rahva Hääle» numbrit sõjajärgse amnestiaseadusega. Lugesin läbi, ja pühkis tagumikku.

Nõnda ma Kristalile ka ütlesin.

Ta põrnitses ikka alles oma relva.

«Ehk on endaga juba tagumenti pühitud küll?» kohmas ta viimaks. «Ehk võiks muist nüüd püksiperse peale ka jääda?»

Nõnda siis. Üks asi hakkas klaariks saama.

«Kuidas sa seda siis mõtled, Guido Kristal?» küsisin. «Paneme mehed rivisse, võtame Reedingu sea selga ja marsime NKVD-sse? Küsime: härrad seltsimehed bolševikud, kas silmus on juba seebitatud või peame sea ise seebiks keetma? Kas nii?»

«Lööpida võib,» kostis ta. «Aga varem-hiljem tuleb mingi lahendus leida. Karjaga me võib-olla tööpoolest välja ei pääse, aga me keegi ei ole karjaga kokku laulatatud. Igaühel on meist ikkagi oma elu, ei saa nõuda, et ma oma naha Kokkuri või kurat teab kelle eest turule viiksin!»

«Ilus jutt on sul, Kristal, pole midagi öelda.» Ma hoidsin ennast vaos, kuradima kombel hoidsin end vaos ja rääkisin talle kui väikesele lapsele. «Väikesed lapsed võivad niimoodi arutleda, nagu sina arutled. Punaste taks on teada: kakskümmend viis pluss viis, kui just seina äärde ei panda. Nii et kolmkümmend igal juhul, niipaljudest võiksid aritmeetikat jagada.»

«Muist ehk annaks maha kaubelda,» vastas ta lihtsameelselt. «Veresüüd mul pole.»

Kurat, kuidas see löikas mulle kõrvu: veresüü. Veresüü!

«Veresüü?! Mis süü see on? Kellel on meist veresüü? Kelle ees veresüü?» Olin tal õlast haaranud, ta näo oma näo vastu tirinud ja vatutasin teda kui kaltsu. Mu nägu võis olla kohutav.

Ta ei löönud vedelaks, ainult hambad surus kokku. Ta põrnitses mind mingi sünge härjapilguga, ja mitte tema ei olnud see, kes pilgu viimaks kõrvale pööras.

«Mina ei ole kohtumõistja!» lausus ta mingi trotsliku väarikusega. «See sõna on sealt, nende oma.»

HEINO VÄLI

«Jupiter, miks sa vihastad?!» käis mul äkki läbi pea. «Miks sa vihastad?» Ma lasksin ta öla lahti.

Ma rahustasin enda maha, nii palju, kui see mul korda läks.

«Mängime niisugust mängu, Kristal, et seda juttu meie vahel ei ole olnud,» ütlesin ma muutunud häälel. «Sest kui see jutt oleks olnud, peaksin su maha kõmmutama, Kristal, nagu vaenlase, nagu marutõbise koera. Aga ma olen juba tüdinenud verd nägemast ja tõenäoliselt olen nagu sinagi väsinud. Veel päevatee, me poeme urgu, puhkame välja ja vaatame, mis edasi saab. Aga üks jäta meelde, Kristal: meie teelt ei ole tagasipöördumist! Ma ei ole sulle kade, Guido, kui su himu käib kolmekümne vangiaasta järele; lõppude lõpuks, sõda võib sõdida igal pool, ka punaste vangilaagris ja keegi kurat ei tea ette, mis nii pika aja peale kõik ära juhtuda võib. Ainult üht tean ma kindlasti, Kristal: kui sa omanuhti metsast välja poed, siis sa müüd meid neile maha, oma naha päästmiseks müüd maha meid ja kurat teab mis veel. Aga me ei saa nagu oinad pealt vaadata, kuidas sa meid maha sahkerdad, selles on asi. Selles ongi asi, mõistad?»

Ta imes suitsu, see Guido Kristal, mu staabiülem au poolest, ja vaikis. Ma ei tea, mis mõtted liikusid ta peas, aga oma mõtteid ma tean. «Ma pean sul silma peal hoidma!» mõtlesin ma.

Sülitasin ja tõusin.

Kohutavalt naeruväärne tundus äkki kogu maailm ja mu enda osa selles maailmas.

Kokkur tukkus magava Endli kõrval, automaat süles.

«Keera ennast pikali, lollakas!» sähvasin talle. Ta jõllitas mind ähmas pilguga.

Võtsin kaelast Endli automaadi ja viskasin magaja kõrvale.

4

Me ei saanud puhkust, mille Kristalile lubasin. Kui olime tõusnud rännakuks, sattusime vastase varitsusele. Mõneti meil vedas: need ei olnud väljaõppinud mehed sinise põhjaga mütsides; maavillastest punane aktiiv oli meid sedapuhku püüdnud.

Sain neist ühe maha sirutada ja see ilmselt jahutas nende päid. Ent me ise samuti ei pääsenud kuiva nahaga: Otsa Einu sai pihta, sai lollisti pihta. Kuul kõhus, lamas ta nagu ront maas, abitu kui sülelaps. Ta oli õlgadesse kasvanud mees, head eesti künnihärja tõugu, ka meie kesise leeme peal kaalus ta ikka veel oma kaheksakümmend kilo.

Meil ei olnud tilkagi viina, ei haava peale kallata, ei talle sisse joota. Ta inises, kui me teda sidusime, inises nagu härg.

«Tõprad! Käpardid!» kirusin ma mõttes. «Tappagi ei oska, raisad, teevad pooliku töö!» Sest elulooma Otsa Einust enam ei olnud, see oli selge ning silmaga näha.

Tõepoolest, tal oli härja jaks — Otsa Einul. Ainult hetkiti, mõneks lühikeseks viivuks, kaotas ta teadvuse, kui me teda metsasügavusse tassisime. Ta mõistus püsis selge, piinaks meile ja talle iseendale; teda andis tassida, kuradi pihta, koormatud nagu me olime, tagaajajate kartus kannul.

Surm oli meie igapäevane kaaslane; millal kustutas ta kellegi küünla meie käe läbi, millal võttis matti meie endi hulgast. Ei jaksa ma kokku lugeda, kui paljudes surmades olen osanikuks olnud.

Otsa Einut olin ma surmapõlglikuks pidanud.

«Surm on mateeria üks olek,» armastas ta verepäevadel mõnikord filosoferida. «Hing? Näidake seda hinge mulle keegi, küll ma siis ehk ütlen, mis asi hing on. Aga ihuga on asi klaar. Ihu on muutlik mateeria, mis läheb ühest olekust teise, kas veidi hiljem või varem, on sel mingit tähtsust? Surm on loomulik asi, ainult loll ei harju sellega ära!»

Olid need äkki paljad sõnad, mingi iseenda jaoks väljamõeldud karune südamerahustus? Sest nüüd äkki ilmnes, et ta ise oli üks nende hulgast, keda lollideks nimetas.

«Helmuth!» kähistas ta mulle. «Mis nüüd saab?»

Alasti hirm vahtis mulle vastu ta higipisarais näolt.

Mis saab? Ma olin sellele juba mõelnud. Ei tulnud sellele esimest korda mõelda. Regede Meiniga juhtus peaaegu seesama; me ei saanud teda kaasa vedada, aga tagaajajate kätte jätta ei võinud.

«Koerapojad!» sajatas Einu. «Minuga ei lähe see läbi, ärgu nad mõelgu! Sina, Helmuth, oled veel inime, kärata nende penide peale!»

Need, keda ta penideks söimas, istusid siinsamas ta ümber. Nende nägudel ei olnud kaastunnet; ei, need olid väsinud, äraaevatud, ükskõiksed näod. Mehed kiskusid suitsu, kuid lõdvestust suits ei toonud, nad olid pinguli, iga hetk valmis tõusma või päästikule vajutama. Kül-
lap olin ma ise täpipealt samasugune, sama pinge all.

«Ära mõlise, Einu, ole vähemasti vait!» pressis Kokkur läbi ham-
maste.

Einu ei jäänud vait.

«Ma tean, mis te mõtlete, koerapojad!» kinnitas ta raevuselt. «Kas ma ise endale pihta lasin, te raisad?!»

Ta püüdis tõusta, kuid kaotas teadvuse.

«Sa kurat!» vandus Hiielaas. «Vea kaht siga korraga seljas, ja üks vingub ka veel!»

Kristal kummardus haavatu juurde.

«Tahaks uuesti sidumist,» kostis ta.

«Ära torgi!» keelas Kokkur. «Vaglad võtavad niisama ka.»

Jah, meie elu ei tundnud halastust. Meie hulgast oldi seni, kuni jalul püsiti; kes ei püsinud, visati kõrvale.

«Laseks sideme lõdvaks,» ütles Endel. «Jookseb verest tühjaks ja kärvab maha.»

«Kõhuhaavaga! Ja selle kere juures!» põlastas Kokkur. «Hinges teda maha jätta ei või.»

See oli välja ütlematagi selge.

Nad kiskusid suitsu, kuid nende pilgud luurasid mind.

Ma olin juba mõelnud, raske südamega, kuid mõelnud. Ta oli Otsa Einu, mul oleks kergem olnud, kui olnuks mõni teine. Aga ma ei olnud jumal.

«Heitke liisku!» ütlesin.

Obese Endel murdis põõsast liisupuu. «Püüa!» viskas ta toki Kokku-
rile. See haaras kepi liiga ülalt. Hiielaas lõi kämbla Kokkuri oma peale, välkkiirelt surus Endel sellele enda jao.

Kristali väljasirutatud käsi langes tagasi. Meeste näole sigines pinev ilme. Kristal mõõtis kissitatud laugude vahelt kepiotsa — oli raske öelda, mahub see ta kämblasse või jääb kriipsujagu üle.

Kristal kortsutas kulmu.

«Niimoodi ma kaasa ei tee!» lausus ta.

Mehed võtsid käed kepilt. Kokkur ajas hambad irevile ja lennutas toika minema. Siis pigistas silmad kinni ja mõtles millegi üle pingsalt järele. Ta peas sündis midagi saatanlikku, lugesin seda ta näost. Kinnisilmi kobas Kokkur taskus ja sirutas siis kokkupigistatud peopesa ette.

«Kes viskab esimesena kakskümmend üks täis, saab ta endale. Aga alustab kõige väiksem silm!»

Irvitus suunurgas, avas ta peopesa. Sellel lebas — täring.

Midagi mu näos ehmatas Kokkurit, ta pea nõksas kui hoopki kartes tagasi. Aga lõppeks ei olnud see ju ei halvem ega parem kui kõik muu. Sülitasin pasamaitse suust välja ja pöörasin neile selja. Mu pilk pörkas vastu Einu oma.

Ta oli vahepeal uuesti meelemärgusele tulnud.

«Sul oli viis, Hobuke, neli juurde, see teeb üheksa,» trummeldas mu kuulmenahku Kokkuri hasartne hää. «Sinu kord, Kristal!»

Aeg nagu seisis paigal.

«Üks!» kostis Hiielaane hää.

«Hä-hä-hää!» naeris Kokkur kõhinal.

See oli jäle, see oli vastik, ma siiski oleksin pidanud selle ära keelama. Nüüd oli hilja seda teha. Isegi vait käratada ma neid ei tohtinud, Einu enda pärast ei tohtinud.

«Helmuth,» lausus see äkki ootamatult vaikselt. «Sa oled inime, sa ei lase seda sündida.»

«Mida sa mõtled?» kostsin talle vastu.

«Sa oled ainus meie hulgast, kes on veel natukegi inime,» vannutas ta. «Haaraltit sa hoidsid. Meie, hundid, oleksime talle kõrisse karanud, kui ta naril mädanes, aga sina hoidsid. Hoi a mind ka!»

«Ära muretse, vana,» laususin talle. «Poisid võtavad liisku, kes neist sinu juurde jääb. Me ei saa sind praegu kaasa tassida, su võhm ei vea seda välja.»

Ta jäi vait.

«Seitseteist!» kostis Kokkuri hasartne hüüatus.

«Mu jumal!» mõtlesin. Ma oleksin tahtnud, et kõik oleks juba möödas.

«Ei, Helmuth, see ei tohi sündida!» ajas Einu oma. Üksainus kinnismõte oli tal peas. «Viis aastat, Helmuth, tervelt viis aastat oleme ühes pundis käinud, kas see midagi ei loe?»

See ei lugenud enam, ta oleks pidanud seda ise mõistma.

«Oi te olete sead, oh te olete sead!» ägas ta. «Oh hundikari, kellel ei ole halastust!»

«Halastust!» mõtlesin kibedusega. Kas suutsin mina talle halastada, kui jumal ise talle ei olnud halastanud? Ka selles viimseski mitte: Kokkur oli see, kelle hooleks ta jäi.

Mehed upitasid kotte selga.

«No nõndaviisi, vana,» ütlesin Otsa Einule ja tõusin. «Suitsutund on läbi, me hakkame astuma. Kokkur jääb sinule seltsiks.»

Ta surus lõuad kokku, nii et hambad krigisesid.

«Anna mulle automaat!» nõudis ta.

«Milleks?» püüdsin teda rahustada. «Kokkuril on, kui äkki vaja läheb.»

«Temalt võta ära!» raius Einu. «Ma ei jää Kokkuriga, kui püss tema käes on!»

«Küll sa jääd, kullake!» ilkus Kokkur. «Paned pea samblale ja tudid mu seltsis kui sülelaps!»

«Einu, sa ei ole plika!» laususin talle tehtud valjusega. «Ära kauple ilmaaegu, kõik on nii nagu vaja. Noh, ole tugev!» Kummardusin ta kohale ja ulatasin käe.

Ta ei võtnud mu kätt vastu. Ta vaatas mulle otsa ja ta pilk jäi mulle silme ette elu lõpuni, kuigi ma, kurat võtku, ei olnud oma elus vähe näinud.

«Helmuth!» hüüatas ta mulle järele. Õigupoolest oli see karje.

Niimoodi varises meie hulgast Otsa Einu. Ma ei tea, mis viisil Kokkur temaga valmis sai, jälk oli mul seda ta käest hiljem küsida; paugutada me ei tohtinud. Meie kõigi kannatus oli juba piiri peal, kui Kokkur viimaks tuli, ligane pilk roomamas mööda põosaaluseid.

«Siga!» pressis Hielaas talle läbi hammaste.

«Armas jumal!» palvetasin ma. «Kui peaks minuga nõnda minema, siis ole armuline ning kergenda mu tundi ja ära lase seda mitte tema käe läbi sündida!»

Kuid kuradile see, see pole tähtis. Einu surmaga oli vaekauss kriip-sust alla vajunud ja kõhe oli sellele mõelda. Tummas raevus needsin lolli kuuli, mis, kui ta kedagi ilmtingimata võtma pidi, ei leidnud ei Kokkurit, ei Hielaant, ei Obese Endlit — seda vahtu talumehe supi peal, vaid valis välja Einu, Otsa perepoja. Jälle perepoja, kes kui kärvanud koer jäi peiedeta metsa põõsa alla vakladele õgida. Ma hakkasin mõttes kokku lugema tühjaks jäänud kohti tuttavate talude matuseplatsidel; ahastus tuli hinge ja ma lõpetasin poole peal.

Guido Kristal oli signinenud mulle kandadele. Me tegime näo, et eislet meie vahel pole olnud. Nii oligi kõige targem.

Ma aeglustasin sammu ja haakisin ta enda kõrvale.

«Näed siis, vana,» laususin talle. «Täna võtaks kärakat!»

«Kui me täna veel kuskilt kuuli ei saa!» kostis tema.

«Pole seegi nutta asi — jääb pudeli ümber paar suud vähemaks!»

Ta polnud lõõbitujus.

«Siga läheb raisku!» muretses ta. «Soola ei märganud keegi kaasa ähmata.»

Siga ei tohtinud raisku minna. See oli kallis siga — ühtekokku nelja eluga makstud.

«Olgu siis nõnda, vana,» tegin otsuse. Õigupoolest oli see otsus mul juba ammu tehtud. «Poeme oma seaga Ontul maasse.»

Ta mõtles.

«Kas me neile suhu ei jookse?»

Suhu võisime neile joosta igal pool. Nad olid jalule aetud ümber- ringi, see oli selge. Teinekord tuli sülitada kõigele: loogikale, taktikale, ettevaatusele. Meie kaardipaki märgitud leht oli — juhus. Nii heas kui halvas tähenduses.

Aga mis kõige tähtsam: mind kiskus Ontule. Vastupandamatult.

«Kuradi lollid!» märatses Hiielaas. «Lähme Ilvesepallu! See on me jaoks praegu ainus kindel paik!»

«Ära tembuta, strateeg!» lõikasin tal sõnad suust. «Ilvesepalus hiilid sa juba esimesel ööl oma plika juurde ja viid meil kõigil nahad turule!»

Ta ei iitsatanudki enam.

Vastu hommikut jõudsime pärale. Urg oli rõskunud ja haises nagu peldik. Kütta me ei riskinud.

Kui mu kutsikad norisema hakkasid, tõusin narilt ja pugedin sellest kemmergust välja. Värske metsaõhk lõi pähe nagu viin.

Hommik oli tuuletu ja vaik. Kuskil latvade taga võis aimata edenevat koitu. Ma olin metsavend, aga ei mäletanud, millal viimati kuulsin linnulaulu; ka metsalinnud olid mulle vaid osa kõrvadest, nende sädis-tamine ütles mulle, kas ümberringi on rahulik või on keegi liikumas.

Sel hommikul kuulasin nende laulu.

Ma kõndisin puude all ja maikuu embas mind ümberringi. Metsaserval jäin seisma. Mind valdas mingi kummaline hardumus; ma võtsin oma läbihigistatud ludu peast ja seisin paljapäi. Taamal tukkus küla, tavaline eesti küla — küla, milliseid me öösiti palju olime läbi käinud, otsides akent, millele koputada. Seda akent olin, hing kurgus, selleski külas otsinud.

Seisin metsaserval ja suur rahu voolas minust üle. «Mu jumal, mis see küll on, kas ma olen hulluks läinud?» mõtlesin. Alles hiljem mõistsin, mida sel hommikul tundsin: mu kõrval seisid Tõrga Haaralt, Regede Meini, Roostekatku Benno, Süvasi Naldu, Otsa Einu... Kõik juba ainult varjud. Aga mina elasin. Mina elasin ja kevadhommiku hämus tukkunud küla oma sügavas rahu seisis kui kaunis tuleviku lootuspilt mu silme ees. Ma tundsin äkki, kui suur asi see on — elada. Kas või kõige äraaneetumat koeraelu, aga ikkagi — elada. Elada!

Külas tõusis esimene suits. Ja äkki hakkas see unine rahu mind häirima. «Mu jumal, sa püha kurat!» mõtlesin ma. «Mis rahu tohib praegu olla Eestimaa taeva all?!»

Vajutasin mütsi pähe ja pöörasin minekule. Aga enne seda põimisin karjamaavärvasse halja kaseladva.

See oli meie leppemärk.

5

Alma oli abielus, ta oli kolme lapse ema. Too kolmas, Margus, oli tal minuga. Oma poega olin ma näinud ainult ühe korra, too oli siis alles väike mähkmeis pambuke. Hiljem ei võtnud Alma teda enam kunagi kaasa ja ega ma käinudki talle väga peale. Mulle oli aidanud teadmisest, et mu veri elab homsesse, et ta ei ole juhuslik patuvili, mu poeg, vaid on sigitatud armastuses, oli piisanud teadmisest, et ma tema ema armastan ja jään armastama.

Ma ei mõistnud isegi, mis kihutas mind Alma — teise mehe naise juurde. Nagu olnuks vähe mehejanuseid pliksid maailmas, saati sel meestevaesel ajal. Ent ükski neist ei jäänud mulle südamesse, Alma aga lummas mu tervenisti. Kas ahvatles mind keelatud jumalavilja mõru

HEINO VÄLI

379

mekk, mis oli meie armastusel küljes? Ei tea, kõik võrtsid lahtuvad aja jooksul, ent Alma juurde kiskus mind ikka üks ja sama kiivas erutus nagu meie esimesel kokkusaamisel. See oli armastus esimesest pilgust, armastus täis loobumisi ning lahusolekut — metsatulekahju, mis kustumatult miilab tuha all ja lahvatab võimsa leegiga.

Me kohtusime lepitud paigas, kellaajal, mille olime endile alatiseks ette määranud. Ärevus ning hellus hinges, jälgisin varjust, kuidas ta meie puu alla tuli — nõtkes kui osi, tume juuksepahtmas raamimas põske ning kaela, tilluke mõttekorts kulmul, pigem noor plika kui küps naine. Ma vaatasin teda ja tume kiivusevoog vajus mulle peale kui tõusulaine. Astusin ta juurde.

Ta vaatas mind ainiti, nii nagu polnud varem kunagi vaadanud.

«Tere, Alma,» laususin talle, tomp kurgus. Veri kohises kõrvus.

Alma naeratas kuidagi abitult ja murekurruke, panin tähele, jäi ta kulmule püsima. Ta ei pööranud silmi mu näolt.

Ma ei suutnud ta pilku täna taluda, katsin ta silmad suudlustega. Ta võpatas, kui teda embasin, ja ta keha tõmbus pingule. Murdsin teda kui metsloom ja ta pani mulle raevukalt vastu, kuni äkki lõtvus. Nii-moodi, lõdvalt ja kiretult, ta enda mulle andiski.

Lebasime sõnatult teineteise kõrval samblal. Me nägude kohal kevad-sinises taevas loovisid vatitoppidena valged pilved, kuskil lähedal klik-sus ja koputas rähn.

Embasin ta õlgu, nosisin kannudes, mis olid toitnud mu poega. Need olid jäänud ikka alles tihkeks.

Alma kergitas end asemelt. Ta kõverdas endale jalad istumise alla ja, pilk eemalviibiv ning äraolev, hakkas kohendama juukseid. Ulatasin talle oma kammi.

«Alma, sa oled muutunud,» laususin talle.

«Jah, Helmuth, ma olen muutunud,» vastas ta. Ma ootasin, aga ta ei lisanud enam.

«Ma olen su kauaks hooletusse jätnud, kullake,» kostsin varjamatu süütundega. «Södurielu, mis sa teed. Ja kui välja ütelda, siis on ju teine sul kogu aeg käepärast võtta. Ta on sul ikka taltsas, see voonake, ei aima midagi?»

«Ta hakkab esimeste ja Marguse vahel vahet pidama,» lausis Alma. «Margus ei ole läinud meisse, tal on sinu lõug ning silmad. Ja vist ka... sinu iseloom,» lisas ta viivitamisi.

Ma ei tabanud, pidas ta seda mu poja vooruseks või puuduseks. Ma ei hakanudki selle üle juurdlema, ma olin juurelnud ja juurdlesin ka praegu hoopis olulisema asja kallal.

«Õigupoolest, Alma, peaksid sa olema lesk,» ütlesin selle nüüd välja. «Peab olema küll kuradima soss mees, et sinusugust aaret teisega jagada.»

«Ju see on jumala poolt meile niimoodi määratud,» ohkas ta. Ta kam-mis ikka alles juukseid, pilk hajevil, ja ilmselt oli ta mingite oma mõtete küljes kinni. Ahmisin pilguga ta kumeraid käsivarsi ja kogu ta plikalik-armsat kuju ja kiivusehoog ahistas hingamist.

«Jumal jumalaks, jumalal on omad asjad ajada.» Märkasin, et mu hääl vastikult kähises. «Ega asjata öelda, et looda jumala peale, aga ära ka ise tuku.»

Ta pööras end mulle otsa vaatama.

«Su naljad on teinekord jõledad, Helmuth!» vastas ta poolsosistamisi.

«Noo, kullake? Aga kui ma äkki ei teegi nalja, kui ma äkki räägin tõemeeli?» Tõusin küünarnukile. «Iga mehe püha õigus on oma elu korraldada. Oma elu korraldavad rahvad ja riigid. Kas see neil alati kaunisti käib? Vaata ainult ringi, mida kas või praegugi maailmas tehakse. Üksiku õigus ärgu olgu hulga õigusest väiksem, see on minu põhimõte.»

«Ja sa usud, et see põhimõte on õige?» päris ta. Õigupoolest see polnudki lihtsalt pärimine, ta hääle oli siginenud toon, mis mulle varem polnud kõrvu hakanud. «Usud sa, et kõik, mis sa teed, kogu su elu on õige? Helmuth, ma olen mures sinu pärast. Ma olen kogu aeg olnud mures, aga nüüd, usu, kasvab koorem üle jõu.»

Püüdsin teda emmata, kuid ta libises kui sisalik mu haardest välja.

«Mets on su ära tapnud, Helmuth,» jätkas ta, «inimese sinus on ta tapnud, sa vahid hundipilguga enda ümber... Veel ei ole päris hilja, Helmuth, võta julgus kokku, tule inimeste sekka!»

Ei see olnud mul esimene kord ta keelitamist kuulda.

«Jätame selle jutu!» kostsin ma. «Me ei ole kaua teineteist näinud ja meil on teineteisele muudki öelda.» Püüdsin teda uuesti haarata, kuid ta põikas eest.

«See kõik pole uus, mis sa mulle räägid,» sõnasin ma hingekibedusega. «Tule välja, saa inimeseks!... Ei tea, kes ma siis praegu olen? Hunt sinu arvates? Noh, olgu ma siis pealegi hunt, aga hunt vabana metsas. Sinu inimesena oleksin Siberis. Muidugi — pere saaks jälle kokku, isa ootab ees...»

Panin suitsu peale tuld.

Vaikisime.

«Ja ikka ma ei mõista, miks sa kardad?» juurdles ta, nagu polekski ta öeldut kuulnud. Ärritus hakkas minus tõusma.

«Naiste pead, kullake, ma ei mõista, millest neid tehakse. Anna andeks! Ma just praegu rääkisin sulle: minu isa, Rääste talu peremees Jaakup Ass, kes ei ole ei tapnud, ei varastanud, kes kogu oma elu on ausasti tööd rüganud, istub oma teenitud vanaduspäevad Siberis. Kas nüüd on selge?»

«Ei ole!» vastas ta. «Ma ei saa aru, miks sa, ise mees, isa selja taha poed?» Ta piidles mind kuidagi kaalutlevalt. «Sa oled mulle alati kinnitanud, et su... käed on puhtad.»

«Mu käed on puhtad!» kinnitasin talle ka praegu ja tegin väikese möönduse: «Nii puhtad muidugi, kui sõduri käed üldse puhtad olla saavad.»

«Sa räägid ikka ja alati sõdurikätest, Helmuth.» Ta silmad püsisid mu näol. «Ma ei saa neist sinu sõdurikätest päriselt aru — mis on nende jaoks must, mis puhas...»

«See ei olegi naiste asi aru saada!» kostsin talle järsult, järsemalt ehk, kui oleksin tahtnud.

«Aga ma pean teadma!» trotsis ta. «Ma olen sulle mõelnud, ma olen sulle nii hirmus palju mõelnud... Kuskil sisimas ma tunnen, et sa varjad minu eest seda, mida ma peaksin teadma... kui mitte enda, siis sinu poja pärast peaksin teadma.»

«Tead palju, lähed ruttu vanaks!» vastasin talle kulunud kõnekäänuga. «Räägime parem muust!»

«Ei, praegu me muust ei räägi!» kinnitas ta kangekaelselt. «Ma tahan teada!»

«Sa tead nagunii kõike, kullake!» rahustasin teda, kuid mingi nimetu vimmi hakkas minus pead tõstma. «Sa vist arvad, nagu oleksin ma väga õnnelik, kui sa lõputult mu hinge osatad. Ta valutab osatamatagi.»

«Ka minul valutab!» lausus tema. «See valu kihutabki küsima. Ma ei näe midagi ees, mitte midagi ei näe ma sul ees, kuni sa end kokku ei võta ja seniselt teelt kõrvale ei astu.»

«Mina näen!» raiusin ma. «Ma näen ees oma vaba Eestit!»

Õõnsalt, sa kurat, kui õõnsalt see mulle äkki kõrvu kostis!

Alma ohkas.

«Olgu mul naise pea,» lausus ta. «Aga ma soovin sulle ainult head . . . Sõjast on viis aastat möödas, inimesed on väsinud tapmisest ja hirmust tapetud saada. Ma ei tea, missugune see on, see vaba Eesti, mille nimel sa . . . Minul on olnud lapsest peale üksainus vabadus: hommikust õhtuni jooksmas, vahepeal natuke pühapäeva ka, olgu see sini-mustavalge ajal või nüüd, kus punane kangas vardas. Nüüd võeti maa ja loomad ära, aga töö on ikka jäänud. Ja see rõõm, kui sinililled õitsevad metsa all või saad heinakaare kuivalt kokku. Ja muret on ka. Ma mõtlen ega oska ära arvata, mis saab selles sinu Eestis teisiti? Seesama maa jääb ju ikka jalgade alla? Ja taevas pea kohale? Ja päike taevasse? Ja inimesed jäävad. Või tapate te siis jälle muist maha?»

«Jah,» mõtlesin ma iseeneses, «muist vist tapetakse maha. Vist päris paljud tapetakse siis maha!»

Ma, tunnistan, polnud osanud oma Eesti sellele küljele seni niimoodi mõelda.

«Juba praegu tapetakse, tapetakse selle nimel, mida veel ei olegi. Ikka veel ei ole kõik oma vereisu täis joonud. Kas sina tead, Helmuth — paar päeva tagasi tapeti terve perekond: mees, naine, väike laps . . .» Ta imes end pilguga mulle näkku.

«Mis tal oli?» oleksin ma tahtnud küsida. «Poeg või tütar?» Äkki oli see omandanud minu jaoks tähenduse. Ent sain sõnal sabast kinni. Kannatasin ta pilgu välja ja vaikisin.

Mida oligi mul talle öelda?

«Issand, väike laps, Margusega üheealine. Ema minust noorem!»

«Kullake, miks sa seda kõike minule kuulutad?» pärisin ma. «Miks?»

«Ah, ma ei tea!» hüüatas ta piinatult ja langes näoli samblasse. «Aga kui ma sellele mõtlen, ja kui mõtlen teile, käputäiele, kes te olete tõusnud terve riigi vastu, siis . . . Helmuth, ma olen ööde jooksul oma silmad kuivaks nutnud. Tõusen süngist üles, lähen istun magava Marguse peat-sisse ja ahastus tuleb hinge. Ma ei ole julgenud seda sulle kunagi tunnistada, aga ma pean selle südameilt ära rääkima . . .» Alma hääl langes sosinaks. Ta viskus maast üles, haaras mul käsivarrest ja peitis näo oma randmetele. «Ma vaatan oma magavat poega, ma kujutlen ta isa kummardamas sellesama voodikese kohale ja . . . ja ma ei suuda. Ma miskipärast ei suuda kujutleda, et ta isa võiks silitada oma poja pead . . . nende kätega!»

Oli hea, et ta oli oma silmad juba kuivaks nutnud — pisarate nägemisest ma pääsesin. Panin oma käe ta õlgade ümber, ta raputas selle maha.

«Jah,» kostsin ma ning panin uue suitsu. «Naised on naised, neil on oma erinev maailm, neil on omad, naiselikud mõtted. Aga kui me Margusest juba räägime, siis ka mina mõtlen temast sagedamini, kui sa ehk arvad. Nüüd ma siis tean, miks sa teda minu eest justkui peidad; ma ei hakka sulle selle pärast stseenikesi tegema, ära karda. Aga kui ma mõtlen sellele, et mul kasvab poeg ja peab isa ütlema võõrale mehele, siis, kullake, anna andeks — mul läheb hari punaseks! Sa tead, Alma, ma armastan sind nii, nagu mees saab naist iganes armastada! Kui oleksid teised ajad, oleks kõik lihtne ja selge: ma saadaksin kura-dile kogu maailma ja looksin sulle kodu, meie ühise kodu. Aga ajad on niisugused, nagu on — mitte meie, teiste tehtud ajad. Ma otsin väljapääsu, vastuvõetavat väljapääsu, kullake, aga ei leia pääsu kusa-gilt.»

«Kui su käed on puhtad, Helmuth...»

«Jäta rahule mu käed, Alma, jäta nad rahule!» katkestasin teda järsult.

Ta jäi puudutatult vait. Andsin talle aega end koguda.

«Need kõik on tühjad sõnad, Helmuth, mis sa räägid,» lausus ta vii-maks. «Sa pillud sõnu, aga ei saa minu jaoks tehtud seda ainsatki: metsas redutamist ära lõpetada. Aga ma tean mehi, kes seda on saanud.»

«Mitte mehi, kullake, kaltse!» parandasin teda. «Mehe jaoks peab olema midagi armastusest veel kõrgemat: kohusetunne! Rahu tuleb siis, kui sõda on lõppenud, Alma, ja ma ei saa oma kohust reeta. Ka meie armastuse pärast mitte, mõistad?»

«Ei mõista!» ohkas ta. «Ei mõista ma, mis kõrge kohusetunne see küll on, mis sind mööda metsa redutama sunnib, missugust sinilindu sa püüad või taga ajad... Ma ootasin sind pikisilmi, aga midagi ei ole muutunud. Ärme siis rohkem piinama teineteist, Helmuth, ma olen sel-lest kaksikelust väsinud, ma ei jaksa enam.»

«Mida sa sellega — mõtled?»

«Seda, mida ütlesin,» kostis ta. «Ma tahtsin sulle omaks saada, aga ei saanud. Jääme siis lõplikult võõraks.»

Ma ei leidnud otsekohe sõnu.

Alma ulatas mulle kammi ja tõusis. Ta vaatas mulle alla, kibe muie suunurgas. Ajasin end istuli ja neelatasin totralt.

«Alma!» hüüatasin ma ja kargasin püsti.

«Ma tegin sulle mõned võileivad,» lausus ta. «Räti ma võtaksin kaasa.»

Haarasin tal käsivarrest.

«Ära puutu mind, palun,» lausus ta.

Veel ei suutnud ma seda mõista.

«Hea küll, las ta jääb, see rätik,» sõnas ta vaikselt. «Jäägu mälestu-seks, kui vaid hoolid seda hoida... Luba, ma nüüd — läheksin.»

Hoidsin teda ikka alles käsivarrest, oma elu suurt armastust, kiivus ning kaotuskibedus hinges. Tahtsin näha ta silmi, aga ta vaatas kange-kaelselt kõrvale.

Ehk oleksin ma pidanud teda keelitama? Endale lisaiega anuma. Tootusi andma? Ei tea.

Ma ei olnud sellest puust.

«Mis siis ikka,» kostsin viimaks, «naise südant jõuga enda küljes ei hoi!» Lasksin ta käsivarre lahti. «Su voonake võib nüüd siis rahulikult magada: ta uteke läheb oma lauta viksil tagasi, jälle puhas ning süütu nagu muistegi. Kas tal on ehk vahepeal äkki... pikemaks kasvanud?»

See oli õelalt öeldud ja mitte selliseid sõnu polnud tahtnud ma talle kaasa ütelda. Kuid mehel on mehesüda ja mu kaotus oli liiga suur.

Alma näris huult.

«Ma mõtlesin, Helmuth, et ma sulle seda ei ütle,» lausus ta. «Aga olgu siis, vahest ongi õigem, kui sa tead... Ma ei saa olematuks teha, mis on meie vahel olnud, ja ma ei tahakski seda. Ma leidsin enda jaoks kolmanda tee. Ma otsin tuge... jumalalt.»

Olnuks parem, kui ta seda poleks mulle öelnud.

«Hakkad... Jeesukese pruudiks?» ilkusin ma.

«Kui see sulle meeldib, siis võid ka niiviisi mõelda.»

«Kas sa ei arva, Alma, et seda on ühe väga naisterahva jaoks vähe palju? Magad oma mehe juures, magasid minuga, nüüd poed Jeesukese kaenlasse? ... Ei, kurat — Maria Magdaleena, kui sa teisiti läbi ei saa, siis ennem magata mõnd parteimeest, aga nende jeesukesehoorade hulka ära tiku!»

Olnuks parem, kui ta seda poleks mulle öelnud!

«Tule niigi palju mõistusele, Alma!» vannutasin teda. «Su kolmas tee on umbtee!»

Ta raputas tummalt pead.

«Mul pole pääsu,» lausus ta vaikselt. «Sa oled mind juba ammu ummikteele ajanud, toonud ohvrivoonaks oma vaba Eesti isamaa põletusaltarile. Ära siis vähemasti haletse mind!» Ta pilk sähvatas ja ta löi pea selga.

Seisin meie puu all ja vaatasin talle järele — oma armastusele, kes nüüd jooksujalu põgenes mu elust. Tusk ning kaotusvalu näris hinge. «Ohvriloom vaba Eesti isamaa põletusaltaril...» kumisesid ta sõnad kõrvus. Aga — mida enamat olin ka ma ise? Mida enamat olid olnud Tõrga Haaralt, Roostekatku Benno, Süvasi Naldu, Otsa Einu... too rodu mehi, kellest olid jäänud vaid nimed? Mida enamat olid need, kes täna olid veel hinges? Veel olid!

Missugune ta siis on, see vaba Eesti isamaa, mille altarilt kerkib ärapõletatud hingede lõppematu ohvrisuuts kurdi ja pimedada jumala poole?

Ma ei olnud sellele seni nagu kord ja kohus mõelnud, nüüd hakkasin mõtlema.

6

Ma ei olnud ainuke, kes sel päeval mõtles vabale Eesti isamaale. Punker oli põrandast laeni täis suitsetatud, petroolilehk ja puskariving matsid hingamist — mehed olid leidnud kunagi kõrvale pandud ja unustatud puskarilaari. Nad olid peo püsti ajanud.

HEINO VÄLI

Kõva kärakas viina oli abiventil, mis mulle praegu marjaks ära kulus. Viskasin terve topsitäie hinge alla. Seaga olime vastu pükse saanud, tuli raisale soe mekk juurde. Praegu oleksid Alma võileivad head peale hammustada olnud, kuid olin jätnud nad puu alla. Koos rätiga. Ma ei olnud seda tõugu, et armastanuks tuleasemel käsi soojendamas käia; said vastu lõugu, neela alla ja ole vait. Aga lavatsile küljeli ma end keerasin, niisugune sitavares ma olin. Ma vihkasin lavatsit, lavats on must needus. Häda meestele, kes naril vedelevad, nad muutuvad pasaks kätte ja nendega ei tee keda kuradit; mehed peavad kogu aeg jalul olema, see hoiab nad vormis, seda teab mis tahes sõjaväe iga jupijumalgi. Ma oleksin pidanud oma loikamid tööle sundima, saati, et me urg oli vahepeal käest ära läinud. Kuid ma viskasin esimesele teise topsitäie lisaks ja pidasin sel haisval lavatsil oma armastuse peiesid.

Ja kuradile see, olulisem on, et mu jüngrid klaarisid homse Eesti isamaa asju. Nad ei olnud oma pead isamaa käekäigu ja homse Eesti pärast seni eriti vaevanud; me elasime tänases ja eilses. Selles eilses, kus ligu nesime Volhovi soodes ja Neveli-aluseis kaevikuis, eilses, kus meil oli võtta nii viina kui naisi, eilses, kus olime kui noored jumalad, kel kõik seisis alles ees, ja mis verest ning porist hoolimata tundus meile tagantjärele üheainsa suure pühapäevana. Me elasime habemega anekdootidest. Homset oli meie argipäevas vahest nii palju, et kaardimängupanka pidasime žetoonides, mis homme Eesti kroonides välja tuli lunastada.

Täna jagasid nad Eesti isamaad. Nagu mingi Vana-Rooma triumviiraat istusid nad röpase laua ümber — Hiielaas, Kokkur, Obene — ja puskariplasku troonis kereka jumalakuju nende keskel. Nad olid end isamaa-piruka jagamisega jõudnud kenakesti kuumaks kütta, kuradi pihta!

«Käi kassi hanna alla oma inglastega!» vahutas Kokkur. «Ei võta neid jutulegi, näppude pihta neile. Põlevkivi inglaste käest ära, metsa asemele neile trääsa, võid mitte grammigi ja peekonist pühkigu suu samuti puhtaks. Me oleme oma Vabadussõja-aegsed verised sinelikalt-sud neile kuhjaga kinni maksnud, aitab!»

«Millal sina, sitavasikas, neid sineleid nuusutamas käisid?» pareeris Hiielaas. «Mis sa hüppad!»

«Kurat, mu enda isa sai endale peened inglise täid selga!» Kokkur sülitas üle laua. «Ja Riia?! Ma ei tea, mis udu sulle su kõrgetes koolides kõrva puhuti, aga küsi minu vana käest, siis saad kuulda, mis hais inglise rusikal on, kui see sulle nina alla käiakse! Ja kus nad praegu on, su kiidetud inglased? Meile kuulutavad maad ja taevad kokku, aga ise teevad Stalinile silma. Niisuguste liitlaste eest hoidku jumal!»

«No hüva, seda nad on!» vastas Hiielaas. «Aga kellelegi me ometi peame toetuma. Lollakas!»

«Põhjaliit!» kuulutas Kokkur. «Põhjaliit ja Soome-sild, see on Eesti jaoks ainuke sihker asi!»

«Mäda asi!» pörutas Obene sekka. «Mis nad meie vabatahtlikega tegid, perkelipoika!? Viimane kui üks pisteti venelastele pihku. Hõimuvelled!»

«Sina, Hobuke, pea pool musi kinni!» nähvas Kokkur. «Mis sina tead? Rippusid alles ema tissi küljes, kui mõned teised mehed punastele tulist tegid!»

«Noh?!» ajas Endel-kukepoeg rinna püsti. «Aga kui mõned teised mehed Narva all saba jalge vahele tõmbasid, siis keegi mees, tiss suus, koju ahju taha ei jäänud!»

«Ärge keksige!» lahutas neid Hielaas. «Aga selge on see, et sinu Põhjalidust ei tule tolku midagi, niipea vähemasti. Soome on omadega maoli. Ja üldse, kaasajal, uutes dimensioonides mingitest taskuriigikes- test liitu klopsida — see idee on ju naeruväärne!»

«Kurat, mees!» vahutas Kokkur. «Tõuse püsti, sa räägid Eesti riigist!» Hielaas muigas põlglikult.

«Eesti Eestiks, pisut realistid võiksime ka olla. Ainult vastu rindu tagumisega riiki käes ei hoiata, tahad riigimees olla, peab oidu ka peas olema.»

«Ja sa arvad, et sinul on?»

«Sa arvad, et jääb vajaka?»

Nad põrnitsesid teineteist üle laua.

«Sihid ministriks?» ründas Kokkur. «Või presidendiks koguni? Hähä-hää!»

«Aga miks ka mitte?» Hielaas viskas jala põlvele. «Haridus on, teened on, mis vajaka jääb?»

Hielaane käik võttis ülejäänud tummaks.

Kokkur kallast viina.

«Jama!» lausus Obene viimaks. «Sinusuguseid presidentide peesitab praegu paar tükki iga põõsa all.»

«Enam ei peesita!» vastas Hielaas enesekindlalt. «On teised enamjagu mättasse löödud. Olgem realistid ja arutlegem: palju neid mehi siis õige metsas on, veel täpsemalt — oli? Noh, mõned sajad? mõned tuhanded? Esimene oletus on tõepärasem. Kes nad olid? Aga vaatame õige siitsamast, meie endi keskelt. Regede Meinhardt — üks, Otsa Einu... — kaks...» Ta luges sõrmedel kaheksani, siis küünitas üle öla minu poole vaatama, «Helmuth üheksas, aga temast me praegu ei räägi. Niisiis üheksa noort peremeest, oma talu ja pärimisõiguse küljes kinni. Edasi: Kivipart vist oli ametilt kingsepp, kui ma õigesti mäletan. Edasi: sina, Kokkur, kui palju sul kooliharidust on?»

Kokkur vaatas talle ussipilguga otsa.

«Sina, kuradi konn, mis sa hüppad oma haridusega? Kused öösel koi- kusse, see on kogu su intelligent ja haridus. Mina selle pärast kooli- pinki nühkimas ei käinud, mul oli see asi juba sündides selge, loomuliku intelligenti teel, nii-öelda!»

Hobuke pistis hirnuma.

Hielaas neelas pilli vaikides alla.

«Sinul, Hobuke?» pinnis ta, nagu polnuks midagi juhtunud.

«Viis, noh!» kohmas Endel vastutahtmist.

«No näete ise, härrased,» vabandas Hielaas tehtult. «Viis klassi nagu ei anna riigiisa mõõtu välja. Aga meest platsi on vaja, Konstantin Esimesele võime kriipsu peale tõmmata. Muidugi, meil oli haritlaste üleproduktioon ja puha, aga ülemäärane humanism on eesti haritlase ära rikkunud. Meie verrega võietud tänapäeva jaoks jääb neil teeneid vajaka, et isamaa pirukast endale isupärast lõigata. Ühesõnaga: Lemmetõiv Hielaanel on šansse, meeldigu see Hjalmar Kokkurile või mitte!»

«Täikrae oled sa ikka!» kähistas Kokkur. «Sinu teened?! Va politseipataljoni peni! Larpisite Pihkva taga sellegi solgi keresse, mis sakslastele endile suhu sisse ei mahtunud!»

«Noh, pisut lõbutsetud sai!» kergitas Hiielaas hända. «Lausa kaeviku-poris ei ligenenud, ikkagi haritud inimese asi. Kommud, nemand on ankeediisku rahvas, nende juures minu muidugi palju ära ei joonistaks, aga oma Eestis ei hakka me pataljoninumbrist erilist numbrit tegema. Olid platsis — aitab, kus, see pole tähtis. Kuulsuse oreool, Kokkur, kuldab tagantjärele klantsima võitjate viimsegi pasahunniku, nii on see olnud, nõnda jääb.»

Nii on see olnud, nõnda jääb! — selles oli Hiielaanel küllap õigus. Ja äkki ma kujutlesin neid kõiki pärast võidupäeva pukkironinuina: Hiielaant, Kokkurit, Hobukest... neid ja neid teisi, kes kuskil teistes metsades võitlesid seda meie ühist võitlust. Relvavendi, kellest mõndagi peaksin mäletama Narva ja Sinimägede kaevikute päevil. Kujutlesin frakis ja valgete kinnastega Hiielaant, krüsanteem, ei, rist nõopaugus, värvilint üle seapekki täistuubitud kõhu, vaevaga naeratus näol... Minister Hiielaas, president Hiielaas, Teise Vabadussõja sangar Hiielaas... Sangar Hjalmar Kokkur, sangar Endel Obene, terve põrgupajatais samu sulgi sangareid... «Härrased, meie, relv käes, seistes Peipsi ja Pihkva taga...», «Härrased, noil Eesti isamaale pimedail päevil meie, metsavendade maleva...», «Härrased, meie, meie, meie... kus olite teie siis?!» Oksemekk tuli mulle äkki suhu.

Triumviraat jageles uuesti Eesti-Soome sillal.

«Aga Madalmaad — Belgia, Holland, Luksemburg? Taskuriigid sinu meelest, aga püsivad, isegi Luksemburg, kes ei anna meie Eesti järgi välja õiget maakonna mõõtugi?!»

«Püsivad geograafilisel situatsioonil, härra Kokkur!» tõrjus härra President teise rünnaku väärikal viisil. «Kolm kiskjat: Saksamaa, Prantsusmaa, Inglismaa on neil ümber; ükski neist kolmest ei julge tükki teise suu juures alla neelata. Eestimaa geograafiline situatsioon on halvem, meie kõrval on suurtest ainult Venemaa, Saksa mõjusfäär algab tõeliselt alles teispoolel Neemenit. Kahjuks, mu härrad!»

Jah — seljatagune, liitlased, nood kõik muidugi olid homse Eesti asjad. Ma ei olnud neile probleemidele niimoodi mõelnud; ma olin mõelnud teistes kategooriates. Eestimaa keskpunktiks oli olnud Rääste — jõukas, kasvav, edenev. Kui lokkavad Rääste väljad, lokkab ka isamaa nisu, kui on tõpuhtaks parandatud Rääste kari, jagub Eestimaal piima ja võid nii lauale kui ekspordiks, kui Rääste sulas- ja teenijaspere mahub pererahvaga ühte lauda sööma, valitseb Eestimaal ühtne meel ja rahvuslik vaim seisab tervetel alustel. Rääste, see oli selge, konkreetne, käegakatsutav, muu kõik hõljus ja keerles veidi astraalselt selle keskme ümber mingis idüllilises rahu ning muutumatuses, millest kaunisõnaliselt hõiskasid isamaalised laulud.

Nüüd äkki mõistsin, et mu mõtlemine oli puudulik olnud, naiivne koguni.

See äratundmine ärritas mind. Ja äkki ärritas ka latramine laua ümber. Nad olid oma ehitamistöe Eesti-Soome sillal pooleli jätnud ja parandasid nüüd püha isamaad ennast.

«Pime-karvane talupoeglikkus tuleb eesti elust kirka ja kangiga välja juurida!» praalis Hiielaas. «Matsiga ühe mütsi all me Euroopasse ei pääse, eesti matsi sõnnikuhais peletab Euroopa meist eemale. Sa sunnik — tuleb tuju tipsiga teatrisse minna, aga «Estonia» trepi ees astu üle matsi hobuse hunniku! Teater ja turg ühel platsil — särke, siin ta on, see paljukiidetud eesti mentaliteet! Na, mehed, sellele matside laiutamisele teeme lõpu peale.»

See kuradi linnavurle ajas mul kopsu üle maksa.

«Kuule sina, Hiielaas, mis asi sind õige metsa ajas?» Ma püüdsin ennast vaos hoida.

Ta jõllitas mulle ähmas silmadega otsa.

«Sa oled täna sündinud või?» viskas ta mulle viimaks vastu.

«Ütleme, et olengi!» hammustasin. «Hea küll, ma tean, ilma et sa ütleksidki. Sa jagasid siin oma šansse ja leidsid, et sul on trumbid peos. Hüva, aga kui ma jagan su kaardipaki praegu ümber, mis sa arvad?»

«Kui meeldib, lase käia!» naeris ta tehtult.

«No nii, võtame needsamad lehed, mida sa juba välja käisid: Otsa Einu, Regede Meini ja nood teised, keda sa siin nii suure kergendustundega üles lugesid. Minu, muide, jätsid sa mängust kõrvale, ma tänan suuremeelsuse eest, ainult palun arvesse võtta, et ma ei ole mängus pealtvaatajaks jäänud ega kavatsegi jääda. Nõnda! Vaat kui ma sind nende meestega kõrvu sean, viskan ühele kausile ükskõik kelle nende hulgast ja teisele sinu, siis paistavad su santsud mulle üsna tillukesed. Nood mehed, nood eesti matsid, nagu sina ütled, ei roninud metsa oma kõõmast nahka hoidma, nad tulid sõdima. Vaat sellesama maa eest, mida sa praegu oma taldadega hõõrud, oma maa eest meie armsal Eestimaal. Jalad omal maal, seisid nad rinnaga laviini vastu; Peipsi taha ei kippunud nad mitte ainult selle pärast, et punaste sigu veristada või vene plikadel sabasid üle pea kiskuda. Niisugused on lood. Kalla mulle sealt üks topsitais!»

Ta ulatas mulle kuulekalt kruusi ja ma tõusin lavatsilt. Küllalt vedelemisest, kurat võtku!

«Miks ma seda sulle kuulutan?» jätkasin ma. «Ma olen tahtnud seda ammu teha. Sina, kärnane politseipataljonikrants — jaa, ära pörnitse mind, iga koer lakkugu oma okse! — jõlgud juba viis aastat metsas, ilma et oleksid kõrt kõrrele peale kandnud. Kes sind raiska need viis aastat poputanud on? Eesti talu, võta teadmiseks. Ka see, mis me oleme kooperatiividest lisaks võtnud, on lõppkokkuvõttes tulnud eesti talumehe aidast. Sinna juurde veel sead, keda sa nii kärmesti ja sõnnikuhaisu kartmata veristama tikud. Kas sa, kullake, tead, mis maksis talule sulane perelauas? Aga sulane murdis varahommikust õhtupimedani tööd teha, sulle visatakse ainult ilusate silmade peale suhu. Peab olema ulaharitlane, et mitte mõista: Eestimaa alus on olnud, on ja saab olema — ma rõhutan: saab olema! — ainult maa. Ainult maa, talu, püsiv ning muutumatu, kõik muu on vaht supi peal. Ja on üksainus seisus, millel püsib Eestimaa: peremeheseisus. Raiu see endale pähe!»

Hiielaas vedas endal lõusta kõveraks.

«Äkki sa ootad, et ma lähen nüüd tänumeeles eesti matsi kätt suudlema?»

HEINO VÄLI

«Ega oleks kurjast küll!»

«Ainult et punased, näe, pistsid oma käe vahele!»

«Ja istume nüüd vesilusikal kah!»

Tal oli endiselt kõver muie näol.

«Paneme siis üldse pillid kotti!» ironiseeris ta. «Sest ka Eesti riikluse pühad vundamendikivid on nemad krantsid muutumatutelt piiripeenardelt üles kangutanud. Mokas kõik!»

«Enamlased saevad ise oksa, millel istuvad,» kostsin ma. «Too sulaste ja asunike kari, kelle nad algul talude piirikupitsaid kangutama ässitasid ja nüüd ühte lauta kokku ajasid, maad ei pea. Maa tahab peremeest! Aga peremehe koht punase peolaua otsal on tühi. Küll tühi laud ka peo ära lõpetab. Õigupoolest on see kõik vesi meie veskile.»

«Kuidas sa seda mõtled? Sinu järgi siis sulane ega asunik nagu polekski maamees? Äkki ei anna mina ka oma kaheksateistkümmne hektariga sinu peremehesuisuse jaoks täit mõõtu välja?»

See oli Kristal. Ta vedeles naril, oli endassetõmbunud ning morn. Igatahes torkas ta vinge olek silma ega meeldinud mulle põrmugi. Ta oli viimastel päevadel jälle liimist lahti läinud, see oli selge.

See ei ole kiita asi, kui mehed punkris liimist lahti lähevad. Neid mehi tuleb raputada.

«Sa nagu oleksid vahepeal enamlaste juures koolis käinud,» kostsin talle. «Sinu küsimus on täpipealt nende aabitsast! Marx maalib seinale kommunismitonti, nemad klassivahed.»

«Aga see kommunismitont, tuli välja, polnudki ainult seinale maalitud,» ei jäänud Kristal rahule. «Kes ütleb, et ei ole see teine tontki mööda Eestimaad ringi hulkumas?!»

«Mingit ÜK(b)P ajaloo lühikursuse õpiringi või muudsorti punast agitgrupikest me siia endile soetama ei hakka,» käratasin ma. «Võtku juuresolijad seda teadmiseks!»

Võimalik, et see oli pisut järsult öeldud, igatahes jäid nad kõik vait. Minu ja meeste vahel pidigi distantse olema, ma jälgisin hoolikalt, et keegi mind ümbritsevale keelualale ei tikuks, ent sillad minu ja nende vahele pidid jääma. Praegu tekkinud vaikus häiris mind: ma justkui vaatasin neid kõiki kõrvalt ja äkki tajusin, kui eraldi ma neist siiski seisan, kui vähe ma oma lambukestesse usun, kui vähe usaldavad nemad mind.

«Laske ringi käia, mehed!» laususin lepitavalt. «Ei maksa liialt südamesse võtta, me ei ole siin ilukõnelejad keegi!»

Nad jõid, kuid ei muhenenud. Kallasin ka endale topsitäie kõrisse, kuid see solk nagu ei hakanud täna pähe.

Kuidagi umbne oli.

«Sitale!» püüdsin nii enda kui oma kutsikate kuraasi kergitada. «Otsige kaardipakk lagedale, mehed, mängime Hiielaane presidenditooli maha!»

Hiielaas muigas poole suuga, kuid ei võtnud tuld. Obene viskas paki ükskõikselt lauale.

«Palju härrased pakuvad?» pärisin.

Nad põrnitsesid loiuult lauale.

«No hüva!» Koukisin zetonipaki põuest välja. Sisuliselt olid need vekslid ja selles asjas olid nad kõik kõvasti vabasse homsesse elanud.

Jah — kaardilauas oli mul hea käsi. Sorisin pakis, siis viskasin ühe sedeli lauale.

«Kakskümmend krooni,» laususin. «Katavad Otsa pärijad.»

Nad ei võtnud vedu.

«Vähe? Või on palju?» küsisin.

«Põrgusse!» kohmas Kokkur. «Pärijatega kohut käima, milleks mul seda vaja?! Ja üldse — juba kõrini!» Ta sülitas ja kummutas viinatopsi.

Soo? Ka sina, Brutus?

«No hüva!» ütlesin ma ja korjasin sedeli laualt. «Kui nii, siis nii!» Käisin nad kõik pilguga kordamööda üle. Lontis pasajürid, ei rohkemat!

«Kui nõnda edasi läheb, on teil kõigil varsti persed õhtul!» mõtlesin ma iseeneses. Ei mõistnud isegi, kas mure või kahjuröömuga.

«Kui nii, siis nii!» laususin valjusti. «Jätame pärijad rahule, lähme kindla asja peale välja. Kes mu Räästele mida vastu paneb?»

Nad vahetasid pilgu ja jäid mind vahtima.

Näljakonnad!

«Ma ei tee nalja!» sõnasin läbi hammaste. «Kakskümmend üks hektarit põldu, üksteist uudismaad, kaheksateist hektarit heinamaid, kakskümmend karjamaad, seitse metsa, muid maid kolm, kokku kaheksakümmend hektarit. Hooned kindlustatud, pangavõlga tsirka neli tuhat, inventar, hobused ja kari praegu laiali. Kes tuleb turule?»

Näljakonnad! Nad vahtisid mulle suhu ja maigutasid.

«Vähe? Või on palju?»

«Palju!» kostis Kokkur ja kiskus silmad kissi. «Võta pool maha.»

«Kummast otsast?»

«Pärast paistab!» kostis ta. «Nelikümmend võtan vastu.»

Soo? Nüüd ei leidnud mina otsekohe sõnu.

«Mis vallast peremehi siis, kui küsiks?»

«Kas on selles asjas erisoovi?» ironiseeris ta.

«Ma ei kemple tühja!» laususin.

«Mina ka mitte!» kostis ta vastu. «Ons peremeheta maid praegu vähe või?»

«Mine sitale!» ütlesin talle ja viskasin kaardipaki käest. «Peremeheta maid Eestimaal ei ole, igal jalatäiel on peremees.»

«Oli!» parandas ta mind. «Oli! Aga homme enam ei ole. Maa asjus paneme Eestis maksma uue õiguse, sakslaste sõduriõiguse. Sõdisid, võta ja vali, hoidsid kõrvale — laku panni!»

Et nõnda siis. See oli mulle mu Eestimaal uudiseks.

«Ühesõnaga: teeme ise punase Eestimaa. Kas nii?»

«Mitte punase! Saavad ainult need, kes välja teenisid. Saavad nii, kuidas teenisid.»

«Ah koguni?!» oli nüüd minu kord ironiseerida. «Aga äkki on sulle siis neljakümnest vähe, äkki oled rohkem välja teeninud?»

«Seda muidugi!» nõustus ta. «Aga ma ei taha rohkem. Maa orjaks ma ei hakka, neljakümnest mulle aitab.»

«Oled suuremelne, härra Kokkur!» laususin ma. «Ainult et oma suuremeelsusega ei ole sul midagi peale hakata. Sinu saksa sõduriõigus on ilus õigus küll, kuid Eesti seadustes ei ole niisugust õigust sees.»

«See õigus hakkab Eesti seadustes sees olema.» lausus ta pisut läbi hammaste. «Aga ülepea ei hakka ma advokaatide uksekünniseid kulu-

tama. Põhiliselt hakkab Eestis maksma üks seadus: kus olid, mida tegid sina siis?» Ta pilk, panin tähele, riivas automaati nurgas. «Mõistad? Ülejäänud on null ja rohkem juttu ei ole. Ära aja hambaid irvi, see on su enda kool!»

Selles viimases oli tal õigus: see oli minu kool ja mul ei olnud siin tõepoolest millegi üle irvitada.

Ma kallasin ja jõin.

«Eesti isamaa terviseks!» lisasin mõttes toosti ja vist veidi virilavõitu muie sigines mulle näole.

«Lapsed!» öeldi lavatsilt. «Kuula teid, ja ei saa ise ka aru, kas tuleb naer või nutt peale!»

Me pöörasime teda vahtima, Guido Kristalit. Too põrnitses liikumatul pilgul hallitanud punkrilage.

Ta oli vait kui ront.

Ei meeldinud ta mulle seal lavatsil, see Kristal, tont võtku, kuidas ei meeldinud!

«Te kauplete ja jagate,» jätkas ta parastamisi, mingi umbse vihaga, «aga tegelikult...» Ta kobas püksitaskus ja tõmbas välja pahmaka käkras mängužetooni. Ta hoidis neid väljasirutatud käes, ilma neile pilku heitmata. «See on kõik, mis meil jagada on: lipikud... Mängulipikud, numbrid mängult peal ja allkirjad mängult. Katet neil ei ole! Või äkki võtab keegi teist seda pahna tõsiselt, neid olematuud kroone, mis nende lipikute väärtuseks on märgitud? Nii on ka kõige muuga.» Ta heitis oma peotäie ülekäe. «Kõik muu on juba jagatud — mujal, ja mis veel jagamata on, jagatakse ka mujal, meie käest küsimata, nii me maad kui mõisad, nii me sõbrad kui vaenlased.»

«Arvad vist, et oled ennast seal naril prohvetiks haunud?!» kostis Hiielaas mürgiselt. Kristal ei vaevunud talle pilku heitma. Ta põrnitses hallitanud lage oma näo kohal ja luges kui raamatust.

«Me oleme Valge Laeva usus pikki aastaid pimesi ringi käinud. Nüüd me enam ei usu. Aga ju nad seal ülemere vahepeal midagi siiski on teinud. Ja kui peaks kord juhtuma, et värvid Pika Hermanni mastis tõepoolest muutuvad, kui see peaks juhtuma, siis jõuab too kauaoodatud laevuke tõepoolest päralt ja nad on siin kõik uuesti platsis, kõik nood Reid ja Lareteid, kõik need eesti rahva paremad pojad ja isamaa ärapäästjad. Ja ei ole ma niipalju prohvet, et Hiielaanele öelda, saab ta Toompeale uksehoidjaks või on seegi juba neil endil kaasas.»

Ta lõi meid natuke tummaks, too Kristal, see neetud narilvedeleja. Ta parem oleks võinud oma lõuad kinni pidada. Sest tal raisal näis olevat õigus, lollikanti õigus.

Ma ei seedinud naisi, kes kiskuvad ennast alasti — inimloomus on selline, et talle ei tohi kõike ühestükki silma alla seada, midagi peab ka varju jääma. Nüüd oli Kristal ühel hoobil lahti riietanud meie Eesti isamaa, kõik meie usu ja lootused. Ta oli liiga alasti me silmade ees, see meie unistuste isamaa, emake, kelle olime endi jaoks ilusatesse hilpudesse ehtinud, ja ma tundsin pakitsevat tarvet silmad tema alastiolekult kõrvale pöörata.

«No kurat!» mõrises Kokkur. «See number ei lähe neil läbi! Nende valget hooralaeva ootab Tallinna sadamakai nukil kuulipilduja!»

«Ära tärista aina kuulipildujast, Kokkur!» kostis Kristal. «Sa ei mõtle ometi eluaeg, kone kaelas, ringi käia!»

«Aga mõtlen ikka küll!» kuulutas Kokkur. «Mis kuradi vabariik sellest tuleb, kus mul niigi palju vabadust ei ole, et ma vähemasti konepäraga võiksin mõnel neist hambad kurku lüüa. Hoorakari! Mis õigusega nad siia tikuvad, mis isamaad nemad raisad päästavad? Mis õigus on neil isamaa nimegi suhu võtta? Oma kärnane nahk, see on kogu nende isamaa, ja Eesti kuld Briti pangas, mille poole nad lendavad kui kärbsed hunnikule. Ei, olgu nad vähemasti nii targad, et oma ninaotsagi siia ei näita!»

Kristal oli neile kondi hambusse visanud ja nad puresid seda konti ärritatud üksmeeles. Ma muigasin iseenda üle; koju hõigata olin ma unistanud kord kõik võõrsile eksinud isamaa pojad ja tütreid. Jaa. Pätsiaegsest ühtsema rahvusterviku olin ma unistanud oma laialipillatud rahvusest luua. Naiivne, sõge idee! tundsin nüüd äkki. Ei saa tükke tervikuks liita, ilma et praod nähtavaks jääksid. Ja millega siduda põhja külge vahtu, mis juba esimesel loksutamisel kerkib pinnale, kust tuul ta minema puhub? Sest vähemasti ühes oli neil, mu kutsikatel, õigus: mitte isamaad, ei, ainult omaenda nahka olid nad neljakümne neljandal üksteise võidu päästma tõtanud, rotid, kes ülepeakaela pagesid uppuvalt laevalt. Nüüd needsid ja lõugasid nad seal valjusti ja kirevad märtrisuled olid nad endile sappa kleepinud. Nad lõugasid Eesti asjast, kuid püüdsid lõugadega varjata vaid endi isamaatust, ei enam. Lahus isamaast ei saa teenida isamaad — see tõde sai mulle nüüd äkki selgeks ning tajutavaks, oma isamaad saab rahvas ehitada ainult isamaa pinnal seistes, lahutamatus saatusühtsuses oma maa ja rahvaga.

Uhkesse sõnarüüsse tikkusid mu mõtted alasti kistud isamaale mõeldes, ei ole midagi öelda. Kuid nad jooksid kuidagi mitmekihiliselt nagu pilved ilmamuutuseelses taevas. Kõrgete heledate alla kogunesid oma teed käima teised, madalamad ning hallimad. Mingisugune sõnulseletamata umbus hakkas äkki pigistama hinge, nimetu tumm äng, mida ma ei osanud ega suutnud endast välja raputada. Pisikese ning naeruväärseena hakkas äkki tunduma ka mu enda eksistents, kõik see, mida ma suuresõnaliselt võitluseks olin nimetanud, ja mitte üksi moodupärast nimetanud, vaid ka tõemeeli pidanud. Ma ei leidnud äkki enam oma eesmärgi nägu kätte, mingi lummas lumepimedus hõljus mu ümber ja tee jalge alt oli äkki kadunud. Aga kuskil kõige alumises mõttekihis hakkas kõike varjutama tume veendumus: ma pean Kristalil pilgu peal hoidma!

7

Võib-olla olin ma ise see, kes kutsus vaimud välja. Nüüd enam ei ole sel tähtsust, ehkki tagantjärele jõudsin sellele rohkem kui ühe korra mõelda. Jõudsin sedagi mõelda: pasaks olen muutunud ja närvid on kui eidel! Kuid käsi oli mul veel kindel, ka sel ööl.

Jah, ma ei olnud kunagi sallinud usaldamatuse umbset vimma meeste hulgas, kes kuid ja aastaid peavad magama, nari naris kinni; nüüd olime niikaugel, et olin ise külvanud kahtlustamise seemne. Ma ei hakanud

HEINO VÄLI

seda kellelegi kuulutama, kuid seesugused asjad paistavad kuulutamata välja olukorras, kus hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni tuleb elada üksteise silme all.

Pinget enda ümber oleks pidanud tajuma ka Kristal ise. Ta oleks pidanud rusika lauale käima ja suu tühjaks ütleva, kas või mulle endale vastu lõugu virutama. Mõndagi ehk oleks võinud siis teisiti minna. Kuid Kristal nii ei teinud. Juba loomult kasina jutuga, muutus ta päev-päevalt kinnisemaks, ta hakkas elama mingit omaenda eraldatud elu, mille üheks ilminguks oli loidus ja ükskõiksus kõige ja kõigi vastu. Ta vedeles naril nagu pask ja põrnitses liikumatul pilgul hallitanud laepalke oma näo kohal; ma ei mõista, kuidas talle sellest iiveldus kurku ei tõusnud. Võib-olla ka tõusis, sest ajuti muutus ta pilk vahedaks kui tapupuss, ta vahtis meid kui puuri aetud metsloom, valmis iga hetk kõrri kargama. Ta lagunes me kõigi silme all — moraalselt, ja levitas enda ümber roisulehka, mida sisse hingata oli jälk ning loomuvastane.

Ja kuradile, seda meenutadagi on vastik! Mul olid silmad närvipingest ning magamatusest tursunud, iga väiksemgi krõps, isegi küljekeeramine või magavate meeste hingamispaus virgutab mu ärkvele. Mu ööd olid poegi valvava emahundi ööd. Ka see öö, mil Kristal nagu kuutõbine punkrist kikivarvul välja hiilis.

Ma ei tea, kuidas kõik oleks läinud, võimalik, et pinge oleks lahenenud ka teisiti, kui ta mu hüüu peale oleks paigale jäänud. Ta ei jäänud. Läbi juuniöö hämara koiduvalguse nägin, kuidas ta end kühmu tõmbas ja pöösastesse kargas. Ta pani jooksu, kuradi loll!

Mu käsi ei väratanud; ainsa valanguga niitsin ta maha.

Mehed kogunesid talle ümber. Ta lamas näoli rohus, küüned maa-kamaras kinni — Guido Kristal, eesti talupoeg, me endi relvavend, kui koer selja tagant maha lastud. «Jumaluke!» mõtlesin ma teda vaadates, «kui tillukeseks, kui rohust madalamaks muutub inimene, kui eluhing on tast väevõimuga ära lahutatud.» Palju olin seesugust surma oma elus näinud!

Mehed seisid ja vaikisid. Vaikisid liiga kaua.

Liiga kaua!

Iga mu viimnegi närviots oli pingul kui pillitraat.

«Kurat!» kähistas Obese Endel, ei — pigem karjatas. Ta silmalaud hakkasid pilkuma.

«Kus su . . . automaat on?» küsisin talt.

«Kurat! Kas nüüd on nii, et kui öösel asjale lähed, saad kuuli selga?!»

«Kus su relv on?» kordasin ma küsimust. «Miks ei ole kaelas? Miks te kõik kui oinad tolgendate siin raipe ümber? Kas olete kaarnateks hakanud?»

Kurat võtku — ega minagi pidanud olema ainult rauast!

«Te kuulsite laskmist ja taarute kui haned — kaelad pikale, silmad jõllis — ühte karja kokku. Aga kui see olnuks haarang? — Kui see olnuks haarang, küsin ma? Kui sellesama tärina peale juba ei tulda? Rännakukorda, marss!»

Vastu lõugu oleksin ma tahtnud neile virutada.

Kuskil kümne minutiga olime valmis. Selle kümne minuti jooksul ei lausunud keegi sõna.

«Ja ikkagi!» kostis viimaks Hielaas ja põrnitses mind riivamisi. «Asjad tahavad äraseletamist!»

«Jah, tahavad,» ütlesin ma. «Mehel ei pidanud närvid vastu, kas on selge?»

«Kristalil on nüüd lõuad kinni, see ei saa enam midagi kosta,» ütles Kokkur. «Omakohus, muud midagi!»

«Oled demokraadiks hakanud, erakonnameheks? Päts torkas juba rahu ajal lobisejatele taba mulgu ette, meie ajal pannakse lõuad kahe lukuga kinni!»

«Tabale püssilukk lisaks!» korskas Hobuke. «Täna Kristalile, homme...»

«Jah, kui ka homme mõtleb keegi oma naha meie peade arvel laadalt minema tassida, siis teist teed üle ei jää. Mõelge järele, kes veel mõelnud ei ole! Või kui tahate teisiti, valige uus pealik!»

Kurat, ma ei ärbelnud niisama. Väsinud ja kõigest tüdinud olin ma äkki. Kõrini.

«Valige uus!»

Nad ei valinud. Aga ei rahunenud ka maha. Nad põrnitsesid mind pilkudega, milles oli nii trots kui hukkamõist.

Kaabakakari!

Enam eales ei tahtnud ma jalga tõsta sellesse haisvasse Ontu urg. Liiga palju olin siia maha jätnud, ka minu jaoks liiga palju. Nüüd lohistasime siia Kristali surnukeha ja isegi mõnesuguse kergendusega sulgesin ta järel luugi. «Olgu, oleme ärritatud kõik,» mõtlesin ma. «Küll rahuneme, koos Kristaliga jätame siia maha kogu selle mürgise roisuleha!» Ent ju me olime sellest lehest üdini läbi imunud, see tuli meiega kaasa, nagu käib inimesega kaasas tema enda ihu lõhn. Lagunemise lehk mattis meie hingamist ka Velisel, kuhu olime tagasi tulnud, ja tihti ma tabasin ühe või teise silmis tuttava pilgu — Kristali Ontupäevade pilgu. Ma hakkasin aimama üht iseenda suurt möödalaskmist: olin pidanud Kristali lagunemist põhjuseks, millel võivad olla tagajärjed. Aga... kas ei olnud see, mis juhtus — tagajärg? Muude põhjuste tagajärg?

Ma ei olnud targutaja, olin teoinimene. Nüüd vedelesin tegevuseta. Meil ei olnud enam omi inimesi külas; neile üksikuile, kes meid ehk oleksid võinud toetada, ei usaldanud ma end pimesi näole anda — aeg oli meie vastu võõraks ning vaenulikuks muutunud, tajusin vaistlikult piiramisringi meie ümber. Oli mõistlikum end mõnda aega varjus hoida, jah, lausa paratamatus, ehkki ma hästi mõistsin hinda, millega me oma lõtvuse eest maksame. Me elasime näljapajukil; mitu korda kavatsesin tühjaks teha mõnd kooperatiivi, ent enne otsustavat hetke lõin ikka ja jälle kõhklema. Risk oli suur, neil päevil juba liiga suur, ja ka kooperatiivid tühjad — eesti talumees näis neil aegadel viljakohvi peal ära elavat. Meie elasime sellest, mis pihku sattus; piimanõu kaevust, õõseks ukse taha unustatud korvitäis kartuleid — põldudelt ei olnud veel võtta —, kangutasime sahvriaknaid, peenardelt noppisime tubakalehti — alles verinoori ja imalaid.

Nii madalalt oli hakanud käima meie tee.

Kui ära läks Tõrga Haaralt, mõtlesin ma: nüüd olen prii, olen üksi, koormava kaasvastutusega. Naiivsed mõtted! «Las ma olen hunt, aga

see-eest olen ma vaba hunt metsas!» olin ma öelnud Almale. Tühi ärplemine seegi! Ei olnud enam vaba metsa mu ümber, kui seda üleüldse oli olnudki; ma olin puuris, hunt puuris. Ja iga mu sammu ning liigutust luurasid mu kaashuntide sünged pilgud: ikka enam tahtsid nad pidada mind selleks Mooseseks, kes pidi nad kõrbest läbi viima. Nende pilkude tumm süüdistus ahistas mind igast küljest, kuid mida võisin mina teha, ma ei olnud jumal.

Ma ei olnud jumal!

Märtsis olin endale töotanud: ma ei vii oma jalga Räästele, enne kui kord peremehe õigustes läbi õuevärava ja üle uksekünnise astun! Nüüd äkki tundus see töotus tühisena, Rääste kiskus mind vastupandamatult oma poole. Ja ühel ööl ei suutnud ma sellele kutsele enam vastu panna.

Sumedas juuniöös kõndisin ma üle kodutalu põldude ja kauge minevik kuni lapsepõlveni lummus kui unenägu mu ümber. Ei, ma ei olnud mõni kaunishing, kuid siiski puudutas mind sisemiselt, kui jalg tuttava põllupeenra asemel sattus ülesküntud maale. Kõik oli maailmas muutunud ning teiseks saanud, ka Rääste — mu vaimusilma ees igipüsiv ning muutumatu.

Aga mis siis jääb?

«Mis siis jääb?» küsisin ma iseendalt.

Rääste veranda ukse kõrvale oli tahvel naelutatud. «Õitseng», «Kolhoos «Õitseng»» oli sellel lugeda. Veerisin need kaks sõna endale poolihääli ette: nad kratsisid mu kõrvu. Kolhoos «Õitseng»! Ma libistasin pilgu üle mahasõtkutud lilleklumpide, vankrirööpaise sõidetud õue, üle klaasimata ruutude verandaaknais ja kibe muie sugenes mulle suunurka.

Kolhoos «Õitseng»!

Mis püsib siin räämas maailmas, mis jääb?

Ja siiski, mu jalad ulatusid äkki jälle maha. Midagi siiski jääb, midagi reaalselt ning kombatavat selles hämus ümberringi. Jääb seesama Rääste. Küll tükkideks lõigatud, veristatud ja laiali veetud, kuid oma nurmedes sellest hoolimata alles ning olemas — Rääste, see Rääste, mille vundament nii kõval alusel, et nad isegi oma kolhoositamisega ei pääsenud temast mööda: Rääste külge traageldasid nad oma siilud ning lõigendid, Rääste lautadesse ning tallidesse vedasid kokku oma lehmakondid ning hobused, Rääste seinäärtesse kuhjasid kui ohvriannid oma vankrid, adrad ja äkked. Nagu pühad hiiepuud seisid nende andide keskel Rääste saared, pärnad ja vahtrad — alles haljad veel! — ja nende endi jumal oli oma populitele selja pööranud ning sellesse hiide kolinud elama. Ja äkki hakkas mulle nende sildi alt vastu kumama teine, üheainsa sõnaga: Rääste.

RÄÄSTE!

Kas see oli väike eesmärk, mille nimel seda koeraelu elada?

Ei tea. Äkki pudenes mul kõik uuesti käest. Seisin kodu lagastatud õuel, muserdatud ning kodutu, ja hallid mõtted katsid selle ilmsi nähtud unenäo kummalised värvid. Näriv tusk laskus hinge ja vahest esmarkordselt tundsin nii teravalt oma võimetust endas ja ümberringi midagi muuta. Tajusin äkki, et olen vaid lipik tuules, mängulipik, mängultväärtusega, katteta. Jah, need olid Kristali mõtted, kuid kuskil alateadvuses olid nad märkamatu mu enda omiks muutunud. Ei olnud

HEINO VÄLI

jumalat Rääste hiiepuudes, vähemasti mitte minu jumalat; võõras jumal oli see ja ta oli endaga kaasa toonud oma võõra taeva ka Rääste kohale.

Asjata olin ma siia tulnud — juut oma Jeruusalemma. Jeruusalemm oli võetud ning lõhutud ja templivaremeil võidutses Rooma.

Vihatud, kuid alles võitmatu Rooma!

Vist tõeline hundipilk loitis mulle äkki silmi. Mind hakkas hullutama uus, ennastki jahmatav mõte: kui õige laseks Lauritsa lahti? Kui laseks Lauritsa lahti, ohverdaks talle kõik, oma Rääste ja nende «Õitsengu»? Kui olete mind hundiks teinud, siis tundke hundikihvu; koerteks viimaks veel taltume teie treppisid nuuskides, kärnas marupenideks?!

Otseku mingi hullumeelsuse hoog langes mulle peale. Kui olete kõik võtnud, kisendas hinges, siis võtke ka see, viimane: ma põlgan tulesüütajaid, kuid nüüd panen tule kodukatusesse!

Ma talitasin nagu unes ja kuhjasin risu seinä äärde. Kogu mu sisemus lõõmas, kuid ihu raputas vappekülm. Olin kaotanud aru ning ettevaatuse: ma ei kuulnud ega märganud, millal ta oli tulnud, nägin teda ühtäkki seismas majanurgal — Pendi Liinet.

Äkki tuli see hoog, sama äkki ma taltusin. Õlepahmas oli mul süles; nüüd äkki ei osanud ma sellega midagi peale hakata. Poetasin ta viimaks samasse jalge alla.

Liine seisis liikumatult majanurgal, vaatas mind ja vaikis. Talle ei saanud niisama selga pöörata, talle tuli midagi öelda. Ehkki kõik pidi talle olema sõnul ütlematagi selge.

Ta seisis nii, nagu seisavad vanad eided: käed põllealuse kohal krõnkus. Väikseks ning kühmaseks oli ta nende aastatega jäänud. Ma ei lugenud ta näolt ei üllatust ega hirmu; rahulik, kõikekogenud vanainimese pilk oli tal silmis.

«Ma tulin vaatama, kes see toimetab siin . . . vaimude tunnil,» lausutas ta.

«Hakkad vanaks jääma, Pendi-ema, kui öösel uni ei tule,» kostsin talle vastu.

«Jah,» lausutas ta. «Aga sina ka, näe, jalul. Ja kodumail . . . ööpimedas.»

«Ütlesid ju ise — vaimude tund,» sõnasin. «Ju siis ei anna vaimud rahu . . . Mitu põlve Rääste peret puhkab mullas, tulevad oma tunnil, koputavad hingele, küsivad . . . Mida sa vastad neile?!»

«Jah . . .» lausutas tema. Ta vaikis, kuni ütles:

«Ehk küsiksid nad parem Pentide käest, kes ju ka samas kirikaia mullas . . .»

Nõnda siis. Räästed ja Pendid. Vastamisi elus, vastamisi mullas.

Istusin trepimademele ja hakkasin pläru keerama.

«Nõnda siis,» kostsin. «Ega ole, jah, Pentide käsi ka hästi käinud. Kadunud vana-Juhan laskis ennast hullutada, hakkas Rääste piiripeenraid ümber tõstma, ei saanud Lauri targemaks, läks sama teed, ja ikka jäite kõigest ilma — tuli kolhoos ja pani käpa peale. Ilusasti elate oma panases paradiisis: ühe käega antakse, teisega võetakse ära.»

Ta oli naisterahvast inimene, mis ta oskaski mulle selle peale kosta. Lauriga oleksin ma pidanud seda juttu siin Rääste trepil istudes rääkima. Aga ma ise olin tema küünla ära kustutanud.

Kas äkki liiga vara ning uisapäi? Mida ma sellega võitsin? Ei jäänud

Rääste põllud selle pärast külvamata, ja kas peabki maa ohakaid kasvatama, kui ohakas inimeste vahele on kasvanud?

Ilmaasjata olin ma tulnud sel ööl Räästele.

«Oled sõnakehvaks jäänud, Pendi-ema,» kostsin. «Aga kuulutati, et pidite kolhoosis aina laulu lõõritama. Või on Rääste leib juba ara söödud ning lake vesine?»

«Ära ilmaasjata ärple, Helmuth,» ohkas ta. «Ju sa ise mäletad, paljudest seda Rääste leiba on meie lauale jagunud. Praegu on leivakannikas majas, aga pole, kes kääru pealt lõikaks. Palju ma üksi, vanainimene...»

«Viisite ka minu isa minema, vana mehe, kes polnud kellelegi kurja teinud,» ütlesin. «Küllap viisite ka Helduri, poisinolgi, kelle ainus süü oli vahest selles, et mehesuled olid talle aeglased selga kasvama... Aga vend ikkagi. Silm silma, hammas hamba vastu, eks nõnda ole öeldud pühas piibliraamatus.»

«Aga käsusõnad ütlevad: ära tapa!» lausus tema.

Ei tulnud ma Räästele piiblitõdede üle vaidlema. Ei teadnudki ma, milleks siia tulin. Kiskusin oma haisvat pinutagust, millest ei saanud rahuldust, nagu ei olnud rahuldust ega südamerahu andnud mulle selle öö Räästegi. Sõnad ja tõed — ühtviisi ülespuhutud ning võltsid tundusid nad äkki mõlemad, vähemasti mu enda suus. Hoopis midagi muud, lihtsat ja inimlikku oleksin ma tahtnud Liinele sel ööl öelda, veel rohkem ehk endale öeldult kuulda, ent ehk me küll olime peaaegu nagu näo vastu, lahutas meid miski nähtamatu, millest inimlikud sõnad ei ulatunud üle.

Kas oli valatud veri see, mis meid lahutas?

Ei pane sõnadega seisma aega ja sellegi öö taevas kuulutas juba koitu. Viskasin koni suust ja tõusin.

«Otsas on vaimude tund!» kostsin Pendi Liinele. Ma püüdsin nalja heita, kuid ta mõistis mind teisiti.

«Annaks jumal!» ohkas ta. «Pikale on see vaimude öö läinud, tahaks juba selget hommikut ja päeva näha.»

Murelikult vaatas ta mulle näkku oma vanainimesesilmadega. Ja äkki kirkastusid mulle ta silmade ja pilgu taga ühed teised, millegi poolest äkki kohutavalt sarnased.

«Poeg...» oli mu isa Jaakup enne märtsi öelnud, «poeg, ehk võtaksime ja katsuksime endid järele...»

Ma naersin siis. Aga täna ei naernud.

Rääste ei olnud mind kinnitanud, ma ei oleks pidanud siia tulema. Mu mõtlemised ei olnud mind kuhugi viinud, kõik lagunes ja varises mu sees ning ümber.

«Nii ei või see enam kesta,» tundsin ma kuskil iseeneses. «Kas tõesti ei tule lahendust?»

8

Lahendus jõudis kiiremini kätte, kui ma olin oodanud. Ma ei olnud selleks kaugeltki valmis, ehk küll olin lahenduse sellistki võimalust aimamisi ette näinud.

Suitsunälg oli see, mis kihutas meid riskima.

«Mu jumal, missugune kärnane jõuk on meist saanud!» mõtlesin ma kibedusega, kui nagu ärahirmutatud rebasekutsikad hiilisime metsast välja: viivitamisi ja ümber vahtides, valmis iga krõpsatuse peale pöösasse tagasi kargama. Mu jumal — sellesamas, meie oma metsas! Kuhu olid jäänud ajad, kus me kui isandad täie tallaga astusime samasse metsa oma radu, kus me pakitsevast jõust ja lihtsalt lustist täristasime oma pillid tühjaks mõne teelise setuka pihta või piirasime ümber mõne rahvamaja ja tantsitasime ükshaaval läbi kõik ahhetavad tüdrukud?! Kuhu olid jäänud ajad, kus külas kustutati lambid ja hoiti hinge kinni: metsavennad pidasid jälle pidu?! Või kui külast võetud hobustega sõidetel müriinal kooperatiivi ette: tere, poepreilna, kunded-kavalerid tulivad — parem-peenem letile, ja tšervooneksid lisaks kah!

Nüüd toppisime kiirustades kottidesse, mis käe alla juhtus. Ei olnud me enam vabariigi sõdurid rekvisitsioonikäigul; olime sulideks mandunud, tavalisteks murdvarasteks, ja tavaline vargahirm kluksus meil kurgus: minema! Pääseks terve nahaga minema!

Me ei pääsenud. Ju olime neil ammu kirbul; täna tahtsid nad oma töö lõpule viia. Kindla peale!

Meie oma metsaserval kamandasid nad meid seisma. Neil oli hea positsioon, varjus, aga meie jäime lagedale.

Viskusime kastemärga heina.

«Laiiali! Roomake laiiali!» kähistasin oma kutsikatele. «Pugege läbi metsa!»

Pillid hakkasid laulma.

Meie poolt oli üksainus asjaolu: öö. Seda ei jätkunud pikalt, taevaseri vahetas juba. Üsna nappide minutitega pidime jõudma.

Niisugune mäng nõuab head närvi. Hiielaanel jäi närvist vajaka. Ühtäkki kargas ta maast ja tormas metsa poole, jumala hull! Ta oli lageda peal nagu jännes, ja nad kõmmutasid ta maha nagu jänese.

«Lollpea!» vandusin ma mõttes. «Ei olnud sul raisal tõsist rindemehe kooli, sigu veristama õppisid Pihkva taga, mitte sõdima!» Aga omaenda nahaga oli ta oma pooliku hariduse nüüd kinni maksnud ja ei osanud ma arvata, mis hinnaga ise välja rabelen. Ühe teene oli Hiielaas meile tahtmatult teinud: vastase lasud märkisid ära nende paiknemise.

«Ei ole, vennikesed, ka teie närvid need kõige tugevamad!» mõtlesin ma endamisi ja vajutasin iga lasu sähvatuise endale mällu. «Paristate iga põõsa alt, kus paarist rauast oleks küllalt!» Ja mõtlesin: tihedasti on teid siia välja aetud, kuradeid, niisama lihtsalt teie vahelt läbi ei poe!

Me selja taga oli salutukk — hõredavõitu, ent ikkagi rohkem kui lausa lagedal. Salu taga algas põld ja laius maanteeni. Teispool maanteed oli mets.

Too põllupeenar pidi mind nüüd päästma, peenra varjus tuli roomata maanteeni, sealt metsa karata. Targemat lahendust ma ei näinud.

Pöörasin end vaikselt ümber.

Taha jäi vaikus. Hauavaikus. Midagi uut selles ei olnud; rekvisiidid olid vanad ja harilikud, nagu kogu lavastus. Ei olnud mul esimene kord seesuguses tükis kaasa mängida.

«Passige, kuradid!» parastasin ma mingi vihase kahjurõõmuga. Ja palvetasin luuletuse sõnadega: viibi, hetk! Kui ainult jõuaks koidust kiiremini! Ja mõtlesin: närvid, närvid, Helmuth, närvid on sul hukas!

HEINO VÄLI

Ära ole vedel, võta end kokku, oinas, muidu tuleb sulle mihkclipäev! Sest rohkem kui ainsa korra tundsin kihku Presidendi kombel tõusta ja panna kõik ühele kaardile. Ent ma pidin olema rohest madalam ja siust hääletum, kui tahtsin pääseda.

Ma tahtsin seda.

«Ära lase, kurat!» kaikus äkki selja taga. «Ma annan alla!»

«Nõnda!» mõtlesin ma. «Siis nõnda, Hobuke — kott pähe, ja kutu! Sa kuradi täkuvehmriga ruun!»

Tume tusk uhas kui laine must üle. Asi polnud veel õieti alatagi jõudnud, aga ma olin juba kahest mehest ilma. Ja teise said nad elusalt kätte!

Kõike muud, seda ma ei olnud oodanud.

«Kuradile, kuradile kõik, ma pean pääsema!» vasardas peas. Ja kuskil alateadvuses pidas aru arvet: nad jagavad praegu Endliga, nende tähelepanu on kõrvale juhitud, on sinu minutid!

Keegi roomas mulle risti ette. Kes?

Kokkur!

«Sinul raisal pea jagab!» mõtlesin ma vihaga. «Võiks vähem jagada, nagunii on kõik mokas, jumala eest! Ära trügi ette, raisk, ära trügi!»

Ta oli ähmis ja hoidis end vaevu vaos, ta hingeldamine pidi kostma metsani. Lõikasin kõrvale. Kokkur, olgu ta neetud, kleepis ennast mulle sappa.

«Selle koeraga kannul ma end läbi ei vea!» käis mul läbi pea.

«Ära roni kukile!» sisistasin talle hingeõhuga. «Hargneme, kuradi loll!»

Ta jõllitas mulle vastu, hambad paljad, löksu aetud looma pilk silmis. Salu oli ees, salu — pääsemine. Pool pääsemist! Aga taevaserv kahvatas üha enam.

Rahu! Ainult rahu ja külma verd!

Ta ei jäänud maha, see neetud Kokkur! Ta oli küps ning vedel, süldikallerdis, aga ta oli mu sabas kui ohelikuga kinni.

«Sallu!» oli peas ainult üks mõte. «Sallu! Seal peame plaani!»

Kui jõudsin esimese puuni, tärises automaat. Vinguv herilaseparv vihises must üle.

Nad olid meid rõngasse võtnud!

«Nõndapsi!» mõtlesin ma. «Nõndapsi. Odavalt ma ennast ei müü!»

Liibusin tüve alla. Nüüd lugesid närvid, ainult närvid. Kokkur, see kuradi pask, oli mul söödaks. Nad pidid teda kuulma ning märkama!

Nad märkasid. Üks neist oli üsna siinsamas. Kihutasin sähvatuste peale valangu. Rögisev ägamine lõhestas hommikut. Saite, sead! Seda tööd, tont võtku, ma tunnen! Tulge lagedale, te raisad!

Verine raevuudu tõusis mu silme ette. Ärkasin sellest kui unest ja vaatasin võorastamisi ringi. Koit oli taevas. Aga ka piirajate pillid olid vaiki jäänud.

Olid hingetõmbeminutid mõlemal poolel.

Kokkur nuttis. Ta oli pihta saanud. Ta oli näoli maas ja ta õlad vapupid kui naisel.

Kalts!

«Nüüd rebin ennast lahti!» sähvas läbi pea. «Veel on aeg — minema siit!»

Neetud koit — ta loitis kui linnapõlemine selgesse taevasse!

Ja ikkagi ma teenisin ta pealt: ma märkasin lohku, suurepärasst süvendit saluveerel, mis kui kraavipõhi jooksis piki saluserva põllu poole, taeva enda kingitust. See varjas mind mõlemast küljest.

«Helmuth!» kähistas Kokkur.

Libistasin end süvendisse ja lootus ning kergendus tiivustasid mind tagant. Ma pääsen, ma pean pääsema.

«Helmuth!» kähistas Kokkur.

«Hull! Ta on hulluks läinud!» Külm juga jooksis mul üle selja. «Ta karjub piirajad mulle kaela!»

Keerasin end küljele ja vaatasin tagasi. Kokkur roomas mulle järele, vaevaliselt, viimast jõudu kokku võttes. Me pilgud puutusid hetkeks kokku; vist skorpionil võiksid olla sellised silmad! — käis mul läbi pea.

«Ei, mees, kaua sa mul sabas enam ei tolkne!» mõtlesin ma vihaga. «Nüüd ma rebin ennast lahti, nüüd on pääsemine!» Roomasin edasi. Nõo veered varjasid mind, ma ei pruukinud olla liiga ettevaatlik.

Selja taga tärises automaat, pikalt ja hüsteeriliselt, valangule nagu ei tulnudki lõppu. Rohututid hüplesid nõoveerel. Siis tundsin lööke olas ning küljes.

Ma ei taibanud korrapealt.

Seal, tagapool, salus, pandi pillid uuesti hüüdma. Ja mulle sai kõik selgeks.

See oli Kokkur, kes mulle valangu selga kihutas. Tema, Kokkur, lita-poeg!

Raev tumestas hetkeks mu mõistuse. Pime, jõuetu raev.

Kompisin oma pihtasaanud külge ning õlga. «Ei, need täkked meest veel ei tapa, olgu ta neetud!» püüdsin ma ennast veenda. «Need ei tapa meest, aga sulle, koerale, teen otsa peale!»

Mõistus jäi peale, ma ei saanud teda raiska lasta, lasud oleksid mu reetnud. Ma roomasin edasi. Hambad tangis, aga roomasin. «Ma pean pääsema, kõigi kuradite kiuste pean ma pääsema,» kannustas üks ja seesama mõte mind tagant.

Salus oli vaikseks jäänud.

«Sinu, koerapoja, laul on nüüd küllap lauldud!» mõtlesin ma tigeda kahjurõõmuga. «Aga mina elan. Mina elan veel, sinu ja kõigi kiuste!»

Põld oli mu ees, kessa jäetud põld. Vaatasin enda ümber. Midagi koitis mu mälus, hirmsasti tuttav väli oli see. Mis või mille poolest, ei tulnud mulle hetkel meelde.

Ja kuradile, kuradile see väli! Väljaservas, teispool teed oli mets. Päästev mets.

Sinna oli jupp maad, metsani.

Külg kuumas ja iiveldus kerkis jälle kurku. Ma olin väsinud. Oli vastupandamatu kiusatus suruda hiline nägu jahedasse rohtu ja hinge tõmmata, kõik peast välja visata ja ainult olla. Kuid päike oli iga minut tõusmas, olin selletagi valge kätte jäänud — juba ammuilma ööloom — ega võinud hetkegi viivitada. Ma võitsin ka teise kiusatuse: ma ei hakanud roomama piki põllupeenart, ma võtsin suuna diagonaalis üle lageda põllu. Nii paistsid mu šansid mulle suuremana, lausa lagedalt põllult ei oleks nad tohtinud mind oodata.

«Sealt nad mind ei oota, nii targad nad ei ole!» kinnitasin ma endale.

«Ma libisen teil käest, ka sellel korral! Nüüd olen ma üksi ning prii, ihuüks ja lindprii, see ongi mu pääsemine! Kallist hinda maksate mulle mu linnupriiuse eest, te maksate mulle kõik kinni, kõik, kogu selle jälkuse, ka Kokkuri selja tagant lastud kuulid maksate te mulle verehinnaga kinni, ainult verega, vähemaga ma ei lepi! . . .»

Võimalik, et olin teadvust kaotamas ja lihtsalt sonisin. Sest ühtäkki leidsin ennast keset välja ja mulle nagu ei olnud päris selge, miks ja kuidas olin siia sattunud. Hele hommikuvalgus oli ümberringi.

«Pikale on see vaimude öö läinud, tahaks juba selget hommikut ja päeva näha . . .» kumises mul äkki kõrvus. Kus ma olin seda kuulnud? Aa, Pendi Liine . . . Kas nüüd siis on vaimude öö lõppenud, su selge hommik kätte jõudnud?! . . .

Kuradile!

Selge hommik oli ümberringi ja hele päev alanud. Olin roomanud nagu masin, olin üleni märg, kaltsu kistud, porine. Nüüd oli tõttamine kaotanud oma mõtte.

Lohistasin end kivivare taha ja litsusin seal vastu maad. Jah, mitte mets — maa, põld ise oli mu täna oma kaitse alla võtnud, see mingil moel hirmsasti tuttav väli. Äkki jäädagi siia? Lamada õhtuni, siis pugeda metsa?

Ei — siia lagedale lõõsa sisse jääda ei võinud, juba praegu vaevas mind janu. Kuulasin. Veri tagus kõrvus, aga selle tagumise tagant kostis vaikus. Ümberringi oli süütult vaikne. Liiga vaikne!

Tõmbusin pingule. Edasi, ära siit, metsa!

Hakkasin uuesti roomama. Lumm ja nõrkus olid taganenud, mu mõistus oli vahe ning selge. Mäng oli alles pooleli, ma pidin selle võitma!

Lohistasin end puhma tagant puhma taha, kivist kivini. Selles asjas olin ma kooli saanud, võisin kiitlemata öelda. Meeter-meetrilt nihkus ta mulle lähemale — mets.

Ta oli mul juba käeulatuses, pääsemine, kui parises valang.

«Jäta relv maha ja tõuse!» kamandati metsaservast.

Heitsin pilgu enda ümber. Maa oli mu välja andnud. Lage põld oli ümberringi, peitu pugeda ei kuskile.

Instinktiivselt olin kiskunud automaadi käe alla. Sihtisin hääle suunas ja vajutasin päästikule.

Tõrge?

Kohutav eelaimus pani mu võpatama.

Jah, ei olnud tõrge. Magasin oli tühi, tühi viimse padrunini.

Äkki tundsin selle välja ära: kevadel oli mul selle välja ääres padrunist puudu jäänud, ühestainsast padrunist — Saariku Oskari jaoks.

Nõnda siis.

«Nõnda siis!» mõtlesin ma. «Nõnda siis . . .» Pea oli äkki tühi, südamealune õõnes ning külm.

«Anna alla, bandiit!» hüüti metsaservast. «Pääsed eluga!»

«Otsid lolli!» mõtlesin ma hingekibeduses. «Otsi mujalt, siit sa ei leia!»

Silme ees sillerdasid värvid: põldsinepi kollane, metsa roheline, taeva sinine — õnnis sillerdus, elava looduse suur ime.

«Ei,» mõtlesin ma, «nii sead nad ei võiks olla, nii sead ehk mitte?»

Värvid silledasid mu silme ees: sinine, roheline, kollane, must... punane. Jah — punane. Nägin, et mul oli vereloik rinna all.

«Anname kolm minutit mõtlemisaega, bandiit!» hüüti metsaservast. «Jäta relv maha ja tõuse!»

Vaatasin vereloiku rinna all, punast verd mustal mullal. Ja äkki nägin vaimusilma ees Pendi Laurit, oma isamaad nägin ja värve, millega teda aegade jooksul oli ehitud.

«Ei ole seda õiget nende hulgas olnud,» mõtlesin ma kibedusega. «Must ja punane, punane—must, need värvid peaksid olema Eestimaa lipul. Muld veres, veri mullal...»

«Minut täis!» hüüti.

Muld veres, veri mullal...

«Nii sead ei tohiks nad tõepoolest olla!» mõtlesin ma. Kohutav janu täitis äkki hinge, janu värvide, hommikukaste ja päevasooja järele.

«Teine minut täis!»

Veel minut oli jäänud, minut värve, päikest, hunnitut maailma, minut, mille jooksul võisin ma veel sellest kõigest kinni haarata, oh issand halasta!

«Jah, nii sead nad ei ole!» mõtlesin ma. «Seda nad ei ole!» Ent mingi hetke murdosa jooksul koondus kõik olnu ja olev mu jaoks mingisse põletavasse tulitäppi. Nägin ennast äkki halastamatult ihualasti sessinases jumala maailmas ja mõistsin kohutava selgusega: ma olin oma panga lõhki ajanud, mängu kaotanud.

Ma tuikusin jalule ja sihtisin metsa poole tühjaks lastud automaadi.

Jaan Kaplinski

*

Laps kõhib unes
talv ikka
kuskil kaugel

jõulukuutuul
pahinal puhumas
edela poolt
aknast sisse

igaüks
mõtleb
millestki
valgest puhtast
ja suurest

läbi unegi

*

Asjata
püüdsid
sulgedes silmad
kujutleda
et oled metsas
ja mitte
32. autobussis
rappumas üle Võidu silla
püstijalu
teiste ülejõelistega koos
kellest mõni
ehk samuti

JAAAN KAPLINSKI

püüdis mõelda
puutüveks
või hernekotiks
sind

*

Veskimõisa tunane
kaevumeister
elab feisiti
edasi kui teised

veesilmades
veesoontes

kõrvale lükatud
kaane alt
hämarast ruudust
vaatab tema taevas
iga päev
sulle vastu

*

Lugesin
1933. aasta Loomingust
vaidlusi
mis välisorientatsiooni valida

ja mulle meenus kuidas
elevandi surres
tema täid
rändavad teisele
ja teist ligidal leidmata
surevad nälga

JAAN KAPLINSKI

*

Pühkides
perekonna
kümnelt saapalt
tolmu
pestes pori
oodates lund
läheb aeg
läheb talv

*

Kui maalid
paadi
võid jätta
vee maalimata

kui maalid
naeratuse
võid jätta
näo maalimata

kui maalid
õie
võid jätta
lille maalimata

ja öelda
et oled saanud
oma kanda

lemmekese
selle maailma
tohutust
kergusest

*

Tõnisepäeval
lüüakse
talve leib pooleks

pooleteramees

üks saab tärglised
teine valgud
üks kasvab
teine kahaneb

ninapidi
maast välja
juuripidi
vee poole
südantpidi
sirbi poole

pärmiseen
paisutab
mullaaluse mõtte
kerkima kergitama
puhast linast rätti
pimedas tagakambris

*

Kõige eest
tuleb maksta

maksta

kiviga leiva
leivaga
kivi eest

kõige eest
iga hetke eest
eluga

JAAN KAPLINSKI

elamisega
elu enda
eest

fänupilguga
selle eest
et sul on
millega maksta
möödamineja

*

Villa-
ja äädikalõhn
lõngad
värvivees keemas

kui palju
ammesid
kasuvanemaid
sinul inimeselaps

miska tasud memme vaeva
hea lehma piimavaeva
hea lamba villavaeva
hea puu palgivaeva

noaga kääriga
terava kirvega

*

Igatsus mereröövliks
must lipp puukuuri katusel

igatsus indiaanlaseks
hanesulg sugemata peas

igatsus linnuks
allahüppamiskihk
heidutamas vaatajat
Toompea rinnatisel

igatsus kuskile veel kaugemale
kasvamas
uute luuletustena
unefa ööst

Raimond Kaugver

KAS SILD VÕI KURISTIK?

Sanatooriumi pikas ja kitsukeses koridoris käis üheaegselt kolm tegevust: kümmekeond tumesinisest flanellist hommikumantlitesse mähkunud meest vaatas keskendunult maailmameistrivõistluste jäähokimatši, kaks prillidega kõrendit mängisid nurgas malet, neli lärmakat ja iseteadvat intelligenti tagusid entusiastlikult bridži.

«Igasugust sporti tuleb vaadelda kui energia ebamajanduslikku rakendamist,» ütles Leenart Vellner ja vaatas vilksamisi üle öla helesinise ekraani poole, millel tšehhi kaitsemängija Nedomansky parajasti üritas litrit väravasse saata ja rootsi kolleegi poolt armutult maha niidet.

Vellneril oli üll nailonist kodujakk ja jalas teksaspüksid, tema helesinised silmad olid täna heledamad kui muidu ja suunurk kerkis irooniliselt iga sõna juures.

Tema kord oli kaarte jagada ja ta tegi seda lohaka elegantsiga, lennutades uue kaardi iga kord täpselt vana peale.

«Sportlased ise arvavad vist teisiti,» märkis Robert Vallesmann. Ta oli selles roberis Vellneri partner ja tundis juba ette mõnu — Vellner mängis väga hästi. Vallesmanni paks keha higistas kogu aeg, kuigi ta oli kitlihõlmad lahti päästnud ja varrukadki üles käärinud, nii et kõik võisid imetleda lopsakate mustade karvadega kaetud käsivarsi. Vallesmann ise tegi oma karvade kulul nalja, seletades igapähele, et tema suguvõsa on alles teist põlve puu otsast maas.

«Ma räägin ühiskondlikust seisukohast,» vastas Vellner kergelt. «Kui ma ei eksi, siis oli see France, kes ütles...»

Vallesmann sulges silmad, ta ei võinud kannatada tsitaate. Kaenalused olid jälle ebameeldivalt märjad, ta liigutas ennast vastikus-tundega. Arstid või asjad. Juba poolteist kuud prooviti tema kallal igasugu preparaate, aga talumatu higistamine kestis edasi. Vallesmann pingutas ajusid, püüdes mõelda millelegi muule. Vellneri sõnad kopsid kuskilt kaugelt ega jõudnud Vallesmanni teadvusse, ta tundis selle üle rahuldust. Poolavatud aknale oli ilmunud varblane, see uudistas sisse ja ajas end külma käes kohevile. Vallesmann üritas lugeda aknalengile kinnitatud kraadiklaasi — see näitas viisteist pügalat.

RAIMOND KAUGVER

Mõnus oleks praegu värskes õhus jalutada, mõtles ta ihaldavalt.

Nedomansky lõi lõpuks ikkagi värava, televiisori taga istujad möiratasid vaimustusest ja hakkasid üksteise võidu seletama, kui peen ja läbimõeldud kombinatsioon see oli olnud. Vallesmann ärkas mõtetest ja ohkas — kunagi oli ka tema innukas sportlane olnud.

«Magad või?» küsis Valdek Murumetsa hääl tema kõrval. Murumets oli kaardid lühikeste tömpide sõrmede vahel lehvikusse seadnud ja põles kannatamatusest pakkumist alustada — esimesed kaks olid passiinud. Murumetsa põske lõhestav arm oli näkku tulvanud verest tumedaks muutunud, tal pidid nähtavasti head kaardid olema.

Vallesmann vabandas, siblis kaardid kähku järjekorda ja ütles kiiresti: «Pass», tihkamata pärida, mis enne teda oli pakutud.

Murumets uuris veel kord oma kaarte. Tema suur hetk näis olevat saabunud.

«Kaks pada.»

Murumets oli kirglik mängija, kuigi ta seda iial välja ei lasknud paista. Tema partner, siinsamas sanatooriumis kolmekümneseks saanud Paavo Riitsalu nohises nüüdki rahulolematusest. Mis mäng see on, kui mees istub nagu jäämägi, ei anna partnerile mingil viisil märku, kuidas lood tema tugevuse või nõrkusega tegelikult on. Riitsalu mängis noore inimese käegalööva ägedusega, tegi sageli vigu, kuid ei hakanud end kunagi kaitsma. Tema arust oli mäng eelkõige mäng — kui juba kord mängiti, siis tuli seda teha hasartselt, tuli riskida, tuli võtta sellest aja-viitest kõik, mis iganes võimalik. Tema pruunid silmad kumasid ägedalt ja soojalt teistele vastu; kes neisse vaatas, ei saanud pahandada.

«Pass,» kehtis Vellner õlgu. Tema pikad ripsmed vajusid pooliti alla, varjates silmis välgatanud tusaläiget. Vellner mängis halastamatu kalkulatsiooniga, talle polnud mäng vähem tähtis kui mis tahes lahendamist nõudev ülesanne. Mäng paljastab inimese iseloomu kõige paremini, oli ta ise öelnud, tsiteerides järjekordselt kedagi, kelle nime ülejäänud kas polnud kuulnudki või olid lihtsalt unustanud. Kui seda uskuda, siis pole su alluvatel kerge elada, oli Vallesmann tookord mõtelnud, esimest korda tähelepanelikult Vellneri ilmet uurides.

Riitsalu vastas «kolm ärtut», Vallesmann mõmises järjekordse «passi» ja laskus uuesti omaenda mõtetesse — oli ilmne, et pakkumist jätkavad ainult vastased.

Kus võis praegu olla Rita? Enne sanatooriumi tulekut oli Vallesmann tulevase abielu asjus kindlalt kokku leppinud. Abielu huvides ta siia oli tulnudki, oli tahtnud end ootamatus puhtusejanus lasta terveks ravida kõigist võimalikest haigustest enne selle tähtsa sammu astumist. Keegi tuttav soovitas seda eksperimentaalsanatooriumi, noh, Vallesmann valiski pikemalt mõtlemata selle. Nüüd kahetses ta oma kiirusta-

mist: kuskil mujal olid ehk paremad spetsialistid, kuskil mujal oleks ta ehk juba ammu terve olnud.

«No kuule, aitab magamisest,» segas teda taas Murumetsa pilkav hääl. «Ära pea korda kinni!»

«Pass,» ütles Vallesmann automaatselt, sai Vellnerilt terava, vihase pilgu ja hakkas kohe veel rohkem higistama. Tõenäoliselt oli ta nüüd midagi maha maganud, kahe kõrva vahele lasknud. Nii oligi — Vellner leidis vahepeal, et tema tund on tulnud, ja pakkus neli risti. Tal olid selleks kõik argumendid — kaheksane risti, üks äss ja puuduv pada mast. Kui Vallesmannil juhtuks olema kas või... Aga see tohman ei kuulanudki, muudkui passis nagu papagoi.

Murumets hingas kergendatult, viis mängu neljale pajale ja jättiski. Riitsalu oleks meeleldi riskinud kõrgema mänguga, aga ta arvas nüüd esmakordselt Murumetsa näol midagi hoiatava märguande taolist nägevat ja alistus heatujuliselt partneri otsusele.

Murumets kohendas end paremini istuma, Riitsalu ladus oma kaardid lauale ja vaatas rõõmsalt ringi.

«Tšehhid juhivad kolm-kaks,» tegi ta tähelepaneku.

Keegi ei vastanud, ja Riitsalu loobus huvi tundmast mängu vastu, milles ta ise enam tegev ei olnud.

Palju põnevam oli mõelda eilsest õhtust.

A

Kui Riitsalu teatri fuajeesse astus, polnud tal veel ühtki kindlat kavatsust. Sanatooriumi arst oli lubanud tal linnas viibida kella üheksani, kell näitas aga alles kolmveerand seitse, ja Riitsalu meelest oli pentsik ükskõik millist luba mitte ammendavalt kasutada.

Fuajees sagisid inimesed, kassade ees seisis kümnekond piletihankijat. Ilmselt pole etendusele suurt tungi, kui vahetult enne algust veel pileteid müüakse, mõtles Riitsalu. Ta silmitses afišši — mängiti Strindbergi «Surmatantsu». Riitsalu tajus korraga, kui imelik on tema käitumine: enne sanatooriumi tulekut oli tal tuhandeid võimalusi teatris käimiseks, siis polnud ta aga kuude kaupa jalaga üle läve saanud. Nüüd seisis ta siin ja tundis kummalist, peaaegu vastupandamatut tarvet pilet osta.

Kättesaamatu on ihaldatavam, arvas ta oma arust targasti. Kui vee joomine oleks patt, pagan, kui ahnelt siis vett joodaks! Ta kujutles hetkeks kaevu juures sabas seisvaid, kannatamatuid ja eelnaudingust niiske suuga inimesi, ja puhkes naerma. See äratas tähelepanu, ta vaikis kohkunult ja tegi seda, mis paistis antud olukorras kõige loomulikum — astus kassa juurde ning lunastas pileti.

Millelegi mõtlemata läks ta garderoobi, andis riided ära. Tema ees seisis noor tüdruk, Riitsalu pani tähele, et ta kingad olid kergelt viltu tallatud. Käib, varbad sissepoole, mõtles Riitsalu ja jälgis tähelepanelikult, kuidas tüdruk peegli ette läks. Tal oli õigus — tüdruku varbad olid tugevasti sissepoole pööratud.

Riidehoidja andis numbri, Riitsalu pomises tänusõna ja suundus jalutusruumi. Tal oli kogu aeg imelik tunne, nagu polekski ta tema ise, vaid seisaks kuskil kõrval ja vaatleks ennast — erapooletult ja uudishimulikult.

Meloodiline helisignaal kuulutas etenduse algust. Riitsalu astus saali ja otsis oma koha üles. Viltutallatud kontsadega tüdruk istus otse tema kõrval, Riitsalu märkis seda endamisi muiates. Teisel pool haigutas keegi түsedavõitu daam kavalehe varjus, ise salakesi Riitsalu silmitsedes.

Helisignaal kordus, inimesed täitsid saali ja Riitsalu nägi, et kohad olid siiski peaaegu kõik välja müüdnud. Tuled hakkasid aeglaselt tuhmuma, Riitsalu heitis veel kord pilgu tüdruku kõrgelt paljastunud jalgadele ja koondas oma tähelepanu siis lavale.

Sellest hetkest peale kõik algaski.

Juba pimedas ruumis vilkuvat sädet jälgides tundis Riitsalu, et tal on laval toimuvaga mingi salajane ja intiimne side. Lavastaja, kes oli rietatud sõdurimundrisse, kõndis prostseeniumil ja asetaski lauale mitmesuguseid esemeid. Riitsalu tundis esemed ära ja see tegi talle head meelt. Tema oleks küll lavastaja asemel küünla pisut paremale seadnud, niimoodi rikub see justkui kujunduse tervikut . . .

«Olge tasem,» ütles daam kavalehega ja viskas Riitsalule halvustava pilgu.

Riitsalu vabandas, kuigi teadmata miks, ja vaatas edasi.

Peategelane tuli, heitis suurele surnuraamile ja jäi liikumatuks. Küünal pandi põlema. Hetk hiljem algas tegevus.

Riitsalu oli hiljuti Soome televisioonis näinud Dürrenmatti «Play Strindbergi», oli selle järel üles otsinud Strindbergi enda (««Loomingu» Raamatukogu» nr. 25, 1969) ja tundis nüüd näidendit hästi. Teda hämmastasid mitmed lavastajapoolsed kärped, need algul segasid teda tükki jälgimast, siis läks aga kõik rööbastesse.

Abielupaar oli oma õelused õelutsenud, saabus Kurt. Ja Riitsalu ei uskunud oma silmi — lavale ilmusid kaks Kurti, ühekorraga kaks. Ta pigistas laud kinni ja avas need jälle, aga Kurte oli tööpoolest kaks. Tal hakkas pisut kõhe ja ta rahunes alles siis, kui kuulis selja taga närvilist sosinat: «Jessas, miks neid siis kaks on?»

Kõik on korras, mõtles Riitsalu kergendatult.

Kurtid hakkasid kõnelema, nad kordasid sõna-sõnalt teineteise teksti

ja Riitsalu tajus korraga kuumushoogu — ta hakkas lavastaja kavatsusest aru saama. Muidugi, seal võis ju olla veel mõni kaugem, sügavam ja tema jaoks peidetud alltekst, aga Riitsalu arvates pidi neid kaks olema sellepärast, et vaatajale avada (see ajalehtedest loetud termin meeldis Riitsalule väga) niihästi mehe kui naise suhtumist Kurtisse. Riitsalu vaatas huviga. Tüdruk tema kõrval laskis küünarnuki istmetoele ja tõukas üsna häbematuult Riitsalu käe kõrvale, aga süvenenud Riitsalu ei märganudki seda. Ta vaatas ja kuulas pingutatud huviga ning tundis järsku, et miski segab teda. See tunne algas vaevumärgatavalt ja kasvas iga hetkega. Riitsalu murdis asjatult pead, mis see küll on, kuni arusaamine viimaks õnnestava selgusega lahti löi: laval puudus veel üks Kurt. Jah, veel üks. See, keda pidi nägema publik o m a silmadega, see Kurt, keda autor ise tahtis anda.

Strindbergi tekst kummitas Riitsalul kõrvus, ta luges seda vaikselt kaasa, ilmselt väga vaikselt, sest keegi ei pööranud talle tähelepanu ega manitsenud enam vaikusele.

Puuduv Kurt võttis Riitsalu täiesti oma võimusesse, ta tunnetas selle kuju olemust endas viimse pisiasjani. Häiriv tunne kasvas ja kasvas ja sundis, Riitsalu sai äkki hakkama millegi talle endalegi äärmiselt võõrastavaga: ta tõusis, pomises tüdrukule vabanduse ja läks istmetere vahelt läbi pugedes kindla sammuga otse lavale.

Rahvas kahises kergelt ja muutus valvsaks — publiku hulka peidetud näitlejate lavalemarssimised olid juba tavaliseks saanud, Riitsalu arvati nüüd nendesamade kilda. Kahina põhjustas pigem see, et keegi ei mäletanud teda siin laval näinud olevat — ilmselt uus jõud, kuskilt mujalt või koolist või üldse jumal teab kust.

Riitsalu ronis lavale ja võttis kolmanda Kurti teksti ning käitumise sisse. Näitlejad kohmetusid, püüdsid algul edasi mängida, vaatasid siis abiotsivalt lava taha. Hetk hiljem sadas lavale ärritatud lavastaja ja haaras Riitsalul rinnust kinni.

Riitsalu ei mäletanud täna enam, mida ta lavastajale ütles, aga see pidi olema midagi mõjuvat, sest ta kuuereväärid lasti lahti ja lavastaja pilk reetis ideevälgatust. Mis Riitsalul kindlalt meeles seisis, oli lavastaja küsimus, kas tal näidendi tekstist aimu on. Riitsalu kandis oma teadmistest puhtsüdamlikult ette ja lavastaja näole ilmus midagi meeletlikku kiusatuse taolist. Riitsalu nägi seda ja tegi otsekohe panuse panga peale — mängis pikemalt mõtlemata edasi. Lavastaja vaatas, ja hakkas samm-sammult taganema. Näitlejad ei mõistnud toimunust mõhkugi, neis kääris aga salajane aimus, et lavastaja, see kurikuulus eksperimentaator ja improvisaator, on nende teadmata mingi trikiga maha saanud ja laseb neid nüüd näidata, kuidas nad olukorrast välja rabelevad. Riitsalu rääkis kõlava ja selge häälega, teda kuulates sai

näitlejatele vähemalt üks asi selgeks: näidendit mees tundis. Seda enam süvenes tunne lavastaja ettekavatsetusest. Pikkamisi võttis iga osatäitja oma rolli uuesti kindlalt üles, etendus hakkas harjunud rütmis edasi minema.

Riitsalu ületas enda arvates mitte ainult iseenda, vaid ka mõlemad teised Kurtid. Samal arvamusel näis olevat ka publik, sest paljusid Riitsalu repliike kviteeriti aplausiga. Vaheajal läks Riitsalu endastmõistetavalt koos näitlejatega lava taha puhkeruumi, süütas sigareti ja jäi ukse kõrvale seisma.

Kapten Edgari naine, elav ja uudishimulik, ründas teda mitmete küsimustega, aga Riitsalu lihtsalt ei kuulnud neid. Tal oli tunne, et pärast lavalt lahkumist sattus ta mingisse helikindla isolatsiooniga ruumi, kus ükski hääl enam temani ei jõudnud. Ta seisis ja suitsetas. Lavastaja ilmus, rääkis õhinal midagi, aga Riitsalu ei kuulnud tedagi. Ta nägi teise suu innukat liikumist ja tundis piinlikkust. Igaks juhuks noogutas ta mitu korda ja pani tähele, et lavastaja näole ilmus rõõmus sära. Mis ta mulle küll võis öelda? mõtles Riitsalu. Ta ei tundnud sellepärast erilist muret, sest temas elas vääramatu veendumus — ta mängib oma osa lõpuni igati laitmatult, ta tunnetab täpselt Kurti, ta ongi Kurt, teda ei suuda miski sundida teisiti mängima, kui ta mängib. Meloodilised signaalid kuulutasid vaheaja lõppu, tegelased valgusid pikkamisi tagasi lavale, samal ajal Riitsalu poole kõõritades ja ebaledes.

Teine vaatus kulges analoogiliselt esimesega. Riitsalu imestas, et lavastaja kärped teda enam ei seganud, ta koguni aimas neid ette, ei eksinud tekstis kordagi.

Kui etendus lõppes, lahkus Riitsalu lavalt kohe aplausi alates ja suundus oma kohale. Sellega tegi ta lilli jagava uksevalvuri ülesande mõnevõrra raskemaks, sest ei tea kust oli ilmunud kimp, mis kandis just Riitsalu nime. Ridade vahel laveerides õnnestus valvuril viimaks kimp üle anda, Riitsalu ulatas selle vähimagi kõhkluseta enda kõrval istuvale tüdrukule. See punastas ja kohmetus, püüdis vastu vaielda, laskis siis lilled endale sülle asetada. Aplaus lõppes, rahvas hakkas riidehoiu poole trügima.

Riitsalu võttis tüdruku käsivarre ja küsis lihtsalt:

«Kas ma tohin teid koju saata?»

Tüdruk punastas jälle, kogeles midagi. Riitsalu kordas oma küsimust, sai viimaks jaatava vastuse kätte. Nad ootasid pika järjekorra ära — veider, isegi nende riided olid kõrvuti! — ja läksid välja.

«Ma ei oleks kuidagi arvanud, et te näitleja olete, kui te mu kõrvale istusite,» ütles tüdruk pikkamisi julgemaks muutudes.

«Ma ei olegi,» vastas Riitsalu rõõmsalt. Tal oli hirmus hea ja kerge selle tüdruku kõrval sammuda.

RAIMOND KAUGVER

«No teate . . .» Tüdruk kihistas naerda. Tema meelest oli Riitsalu vastus muidugi vaimukas nali, vähemalt tahtis ta selles vaimukust näha ja nägigi.

«Mis te siis sinna lavale otsisite?»

«Tundsin, et pean minema,» kostis Riitsalu endise heameelega.

«Ah et tundsitate!» Tüdruk kihistas jälle ja surus Riitsalu käsivarre tugevamini kaenla alla. Ta kibeles mõne hetke ja sõandas siis otseselt küsida:

«Kuidas teie nimi on?»

Riitsalu vastas kohe ja õigesti, tal polnud vähimatki kavatsust oma nime varjata. Tüdruk polnud seda enne kuulnud, seda nägi ta näost selgesti, samuti nagu meeleheitlikku pingutust midagi meelde tuletada.

Nad kõndisid ja lobisesid, Riitsalu andis igale tüdruku küsimusele ausa vastuse ja sai tasuks aina tugevamaid naerulaginaid.

Ta vist ei usu mind, mõtles Riitsalu kerge tusaga, mis kohe kadus. Mis siis. Valetama ma ka ei hakka.

Poole tunni pärast jõudsid nad tüdruku maja ette. Tüdruk kõhkles viivu, tegi talle siis ettepaneku sisse astuda ja tass kohvi juua. Riitsalu ei teadnud isegi miks, aga ta keeldus otsekohe ja otsustavalt. Tüdruk solvus pisut, muutus siis taas arglikuks ja ujedaks nagu ennist teatris, tegi veel kord katset Riitsalu kinni pidada, aga asjatult. Nad surusid teineteise kätt, Riitsalu kergitas kübarat ja pöördus rohkem lausumata minekule. Ta sai hea tüki maad astuda, enne kui kuulis kinnilangeva ukse mürtsatust. Kõik oli selge ja hea, Riitsalu marssis parajal jalutus-sammul sanatooriumi poole ja mäletas alles selle väravaid enda ees nähes korraga, et ta pidi ju kell üheksa tagasi olema, praegu näitasid osutid aga peaaegu ühtteist.

Riitsalu võpatas, vaatas aralt suurt lukustatud ust ja surus siis ennast kokku võttes kellanupule.

Vanapoolne sanitar ilmus, piidles Riitsalu läbi ukseklaasi tähelepanelikult ning tegi siis ukse lahti. Riitsalu tahtis talle oma hilinemist selgitada, aga sanitar katkestas teda kohe:

«Valvearsti juurde.»

Riitsalu vaikis ja sammus sanitari järel läbi kahe pika koridori valvetuppa. Blond valvearst heitis talle terava pilgu ja ütles karmilt:

«Te pidite kell üheksa tagasi olema.»

«Ma käisin teatris,» vastas Riitsalu ärritumata. Tema rahu oli valvearsti meelest kahtlane, laualaegas tõmmati lahti ja sellest ilmus mingi voolikute ja ampulliga varustatud seadeldis.

«Puhuge!»

Riitsalu nägi niisugust seadeldist esimest korda, ta ei mõistnud, miks

ta peab sinna puhuma, kuulas aga jalamaid sõna — piisas sanatooriumi valgete seinte vahele jõudmisest, et kustutada igat iseseisvat mõtet.

Valvearst vaatas ampulli, kehitas õlgu ja pani seadeldise tagasi laekasse.

«Distsipliinist tuleb kinni pidada,» ütles ta autoriteetselt.

«Tuleb küll,» oli Riitsalu vastu vaidlemata nõus. See muutis arsti olukorra pisut naeruväärseks — mis sa hakkad peale inimesega, kes kõhklemata kinnitab, et teisel on õigus?!

«Minge palatisse,» ütles ta võib-olla rangemalt, kui oleks soovinud. Riitsalu kummardas ja läks. Ta riietus vaikselt lahti ning pugesi teki alla. Ja jäi kohe sügavalt magama.

«Oleksin ma teistpidi lõiganud, oleks mäng tehtud olnud,» kurtis Murumets ja sülitas.

«Oleks läks präänikukoormaga jõkke ja uppus ära,» vastas Vellner üleolevalt. Tema see oligi, kes oma kavala näo ja ausalt öeldes veidi lubamatute vihjetega oli ahvatlenud Murumetsa puuduvat poti kuningat vale kohast otsima, ja nüüd tundis ta sügavat rahuldust. Mäng polnud üldsegi halvasti läinud, mis siis, et see pagana Vallesmann passis. Muidugi — mis tal muud üle jäigi: nagu nüüd tagantjärele selgus, polnud tal tõesti midagi käes. Sada punkti preemiat oli teenitud, võit polnud kübetki kaugemale nihkunud, vaid pigem lähemale tulnud.

«Jaga kaardid,» ütles ta kärsitult Riitsalule. Riitsalu ärkas mälestustest ja võttis kaardipaki. Ta kaalus viivu, kas rääkida kaaslastele oma eilsest seiklusest või mitte, aga pidas siis paremaks vaikida. Ta segas hoolikalt kaarte ja hakkas neid välja jagama.

Vallesmann needis järjekordselt oma higistamist, hõõrus vargsi kitli-varrukaga kaenlaalust ja vilksas pilgu televiisorile. Hokimatšis oli vaheaeg, selle täiteks anti edasi mingit vana spordifilmi kergejõustiklastest. Vallesmann jälgis talle tundmatu noormehe stiilipuhast kõrgushüpet, mühatas rahuldatult, kui noormees lati täpselt ületas ja kaamera tabloole pöördus — kaks meetrit viisteist. Vallesmann meenutas oma noorust ja hingas paar korda sügavalt ning mõnutundega.

«Hästi hüppab, saatan,» ütles ta valjusti ja sirutas end, nagu oleks ka temal soov üle kahe meetri ja viieteistkümne sentimeetri kõrgusele asetatud lati karata.

«Vaat, Liidu esivõistlustel viiekümne teisel aastal...»

Katsevõistlustele pääses Vallesmann üle noatera. Tal oli kerge külmetus, nina ebameeldivalt kinni ja kontides grippi ennustav tinane raskus. Kaheksast kõrgushüppajast pidi edasi pääsema kolm, ja Vallesmann silmitses ebaleva tundega oma peamisi rivaale, kes näisid olevat parimas vormis.

Seal oli pikk ja lihaseline Kruustee, kes parajasti soojendust tegi, tema senine parim tulemus ületas Vallesmanni oma nelja sentimeetriga, ja Vallesmann vaatas teda ilma erilise huvita — Kruustee pääseb nagu nii edasi, see on juba plaani võetud.

Kruustee taga istus mõtliku näoga Ilmar Vanaveski, ka tema ei pälvinud Vallesmanni tähelepanu — teine kindel pretendent.

Hoopis põnevam oli jälgida Viikholmi — muidu Vallesmanniga täiesti võrdne mees, aga otsustavatel võistlustel koledal kombel närvis. Viikholmi löön ära, mõtles Vallesmann endale kindlust sugereerides. Ta sundis pilgu Viikholmist lahti ja vaatas pika pingi poole, kus istus üleolevas poosis Varras. Varda närve ei rikkunud ühegi võistluse õhkkond, ta oli alati külm nagu koeranina, nagu ta ise hoobeldes ütles. Varda senine tulemus oli Vallesmanni omaga võrdne, niisiis pidi nüüd kõik otsustatama just nimelt närvide duellis.

Ma pean edasi pääsema, mõtles Vallesmann. Pean. Pean. Pean. Ja pääsen.

Kruustee läks esimesele katsele, lati kõrgus oli kaks meetrit. Vallesmann vaatas, kuidas Kruustee rahulikult ning pikalt kontsentreerus ja siis pikkade mõõdetud sammudega lati poole jooksis. Kõik klappis, samm tuli täpselt välja, vibalik keha rullus väljakannatamatu aeglusega üle lati. Publikus vallandus aplausivoog.

Kurat sind võtaks, mõtles Vallesmann nõrdinult. Jääb mulje, et sa teed siin ainult nalja, et sinult ei nõua kahemeetrine kõrgus mingit pingutust.

Järgmine oli Viikholm. Muidugi — juba esimestest sekunditest võis öelda, et latt tuleb maha. Hoojooks oli kramplik, ülestõus ebakindel. Ära löön, mõtles Vallesmann võidurõõmsalt. Selle mehe löön ära.

Varras oli kolmas, ta loivas ükskõikselt hoovõturajale ja seisis seal peaaegu terve minuti. Vallesmann palus jumalat, et Varras kas või komistaks. Ei, jumal ei tahtnud Vallesmanni palvet ilmselt heaks kiita, sest Varras loivas sama ükskõikselt ka lati juurde ning vingerdas sellest paraja varuga üle.

Vahepeal proovis jõudu paar juba ette läbikukkumisele määratud autsaidarit, siis oli kord Vallesmanni käes.

Vallesmann teadis, et nüüdsest peale hakkab saatuslikku osa män-

gima ka igaks kõrguseks kulutatud katsete arv. Ta võttis aeglaselt dressi seljast ja läks hoovõtupaigale. Kõik näis järsku olevat tema vastu — selja tagant puhuv külm tuul, millegipärast irvitav publik, sealsamas uue rekordi püstitanud odaviskajale kuuluv aplausitorm ja ületamist nõudev lattki, mis Vallesmanni arvates oli lohakalt ühele servale seatud.

Ma pean üle saama, mõtles Vallesmann. Varras ju sai. Esimesel katsel. Ma pean. Ebakindlus ei lasknud teda siiski lahti. Ta tegi esimese vea — häirivast aimusest vabanemiseks alustas hoojooksu liiga ennatlikult. Juba lati kohale kerkides teadis ta, et kõrgus jääb seekord kättesaamatuks. Nii oligi — keha riivas latti tugevasti ja kohmakalt, Vallesmann maandus kangestunult ja algajalikult. Ennast saepuruhunnikust üles ajades märkas ta silmanurgast Varda peaaegu et kaastundlikku pilku. See otsustas kõik järgneva. Vallesmann sammus pikkamisi pingi juurde, ajas soojendusdressi selga ja teadis korraga surmkindlalt: ma võidan. See salapärane tunne oli nii valdav, et ta tahtmatult naeratas.

Teisele katsele minnes oli Vallesmann nagu ümber sündinud. Ta ületas lati nii kõrgelt, et publikust käis läbi kerge kahin. Kruustee silmitises teda uurivalt ja raputas pead. Vallesmann aimas täpselt tema mõtteid: kahju, oleks kõrgus praegu suurem olnud, oleks Vallesmann oma elu rekordi löönud. Ainus erakordne ja kordumatu hüpe. Rohkem see mees ei tee.

Latt kergitati kahele meetrile ja kolmele, esimesena hüppas taas Kruustee.

Vallesmann jälgis tähelepanelikult konkurendi keskendumist ja mõistis äkki: Kruustee saatus on tema, Vallesmanni käes. Kui tema ei taha, jääb Kruusteel see muidu üsna harilik kõrgus ületamata. Ta vaatas veel kord Kruustee pikki jalgu ja otsustas: ajab lati maha.

Kruustee sooritas hoojooksu, kerkis kergelt ja elegantselt latile, oli sellest üle — ja tõmbas siis käega maha. See oli talle endalegi nii ootamatu, et ta juba maas istudes ikka veel tükk aega üles vaatas, justkui lootes, et tema kõrval lamav latt korraga oma kohal olevaks osutub. Midagi polnud parata, latt oli maas ja jäi maha. Kruustee tõusis, astus kastist välja ja sundis ennast rahulikuks. Mis seal siis ikka — ebaõnnestumisi tuleb ette. Vaatame, kuidas teised . . .

Varras seisis juba hoovõtukohal, katsus asjata oma võidurõõmu varjata. Kruustee esimene katse ebaõnnestus, šansid on kasvanud. Vanaveski jättis kaks meetrit koguni vahele, aga noh, tema suhtes pole nagnii kahtlust. Nüüd tuleb iga hüpe teha maksimaalse kindlusega. Varras keskendus ega aimanudki, et temast mitte kaugel istus Vallesmann ja mõtles ainult ühte: Varras ei saa üle.

Varras tegi kümmekond hoogsat sammu, tõusis õhku — ja langes

kogu kehaga raskelt latile. Jalg ei tulnud välja, motles ta segaselt, kuigi teadis, et see oli vale — samm klappis suurepäraselt, kõik oli omal kohal ja see, mis toimus lati kohal, jäi igavesti arusaamatuks.

Kahe rivaali fiaskod olid Vanaveski plaane nähtavasti muutnud, ta otsustas selle kõrguse kaasa teha ja tuli hoovõturajale. Asjata, mõtles Vallesmann õelalt. Ka sina ei ületa latti.

Vanaveski kõik liigutused olid laitmatud, aga ometi tõmbas ta lati maha — jalaga, mida temaga veel kunagi polnud juhtunud. Ta vaatas nagu Varraski üles, kehitas õlgu ja tõusis kastist ilmetu näoga, nagu öeldes: igauhega võib vahel midagi nii tottrat juhtuda. Vallesmanni teravad silmad ei petnud siiski — Vanaveski enesekindlus oli häiritud.

Kohe oligi tema enda kord, ja võistluskaaslasi vaadates nägi Vallesmann, et kõik mõtlesid ühte ja sedasama: ei lähe sinagi üle.

Vallesmann tundis lihastes imelist kergust, sooritas nagu muu seas hoovõtu ja lendas linnuna üle lati. Publik ahhetas — sensatsioon oli sündimas.

Kruustee ja Vanaveski vahetasid arusaamatu pilgu. See Vallesmann... Kaks null kolm on tema jaoks ju piirkõrgus. Kuidas ta siis nii kergelt?...

Kruustee teine katse oli ette nurjumisele määratud. Ta närveeris, püüdis kõigest jõust saavutada endist kergust, aga keha ei kuulanud sõna. Latt tuli maha juba ülestõusul, Kruustee lamas kaua kastis ja vangutas pead.

Varras jälgis Kruustee hüpet pisima detailini ja tundis järsku külmutavat hirmu. Mis see siis tähendab? Kas täna on hakanud mängima mingi kotermann?

Ta läks rajale, silmitses latti kartlikult ja vihkavalt. See oli vale, lootusetult vale viis keskendumiseks, Varras teadis seda ega suutnud siiski oma nõrkusest üle saada. Ta seisis juba paar minutit, publik muutus kannatamatuks, ja Varras alistus. Ta sööstis lati poole, kõik liigutused olid lausa mehaanilise täpsusega sooritatud, aga latt tuli alla.

Vanaveski ei mallanud enam isegi korralikult kontsentreeruda, ta kiirustas läbematult selle neetud kõrguse poole, rebis end raevukalt maast lahti, ja läks üle. Publik kees — seda polnud veel keegi näinud, et ühel ja samal võistlusel nii palju mehi selliste kõrguste pärast heitleb.

Viikholm oli juba löödud, ta tegi küll veel kaks katset, aga need sarnanesid koolipoisi abitute, kuigi püüdlike hüpetega.

Kruustee läks kolmandale katsele. Kas nüüd... või kõik on lõppenud. Ta pilk kiindus latti, kogu hoojooksu ajal ei lasknud ta seda silmist ja teadis võib-olla just sellepärast juba enne hüpet, et kõrgus jääb ületamata. Nii juhtuski — Kruustee põlv takerdus poolel teel, latt värahtas

ja langes koos hüppajaga. Üks peamisi favoriite oli edasisest võistlusest välja langenud. Publik kahises kaastundlikult, Kruustee sammus pingi juurde ja mõtles ainult üht: Moskvasse sõit jääb ära. Jääb ära. Jääb ära.

Varda viimane katse oli lihtsalt haletsusväärne. Esimest korda oma sportlasekarjääri jooksul kaotas Varras rahu, raputas rusikaid ja oleks peaaegu karjunud. Siis võttis ta end kokku ja loivas rõhutatud ükskõiksusega riiete manu. Läbi. Kõik läbi.

Latt tõsteti kahele meetrile ja kuuele sentimeetrile.

Vanaveski teadis, et lahing on juba otsustatud — tema pääseb igal juhul edasi. Seepärast polnud tema hüppes enam mingit kramplikkust, ta lihtsalt kerkis ja veeres üle lati ilma igasuguse pingutusega.

Publiku erutus kasvas. Selliseid kõrgusi näidati siin ainult Liidu parimate osavõtul. Ja seal on veel see autsaider Vallesmann — kas tõesti ka tema läheb üle?

Vallesmann täitis nagu mingi temast kõrgema jõu käsku. Ta jooksis lati poole, pingutas — ja lendas sulgkergelt üle.

Käteplagin tahtis kõrvu lukustada, Vallesmann sammus tahtmatu edevusega pingi juurde ja vaatas Vanaveskile väljakutsuvalt otsa. Vanaveski pilk lõi ebalema ja pöördus kõrvale. Teda valdas ebausklik kõhedus. Vallesmanni silmis oli midagi... noh, igal juhul ebaloomulikku.

Kõrguseks seati kaks meetrit ja kümme sentimeetrit. Selle ületamine tähendanuks uut vabariigi rekordit, pealtvaatajad sirgusid.

Vanaveski teadis, et nüüd on kõik ühele kaardile asetatud. Ta keskendus kaua ja tegi siis hüppe. Latt värises mõne sekundi ja langes. Vanaveski vaatas kastis istudes tükk aega ülespoole ja tundis lämmatava ängistusega, et tema võitlus on lõppenud — enam ta üle ei lähe.

Vallesmann heitis dressi pingile ja läks kõrgust ründama peaaegu ettevalmistamatult. Sellest hoolimata ületas ta lati hämmastavalt kergelt. Publiku juubeldustormi saatel sammus ta väga rahulikult tagasi.

Vanaveski ponnistused jäidki tagajärjetuks, kolmandal katsel jooksis ta koguni lati alt läbi.

Kohtunikud pöördusid aupaklikult Vallesmanni poole — loobub ta nüüd edaspidistest katsetest või tahab üritada veel rohkemat?

Vallesmann hingas sügavalt ja ütles:

«Kaks kakskümmend.»

Mõlemad kohtunikud võpatasid. Kaks kakskümmend — see oli mitte üksnes Liidu, vaid ka maailmarekord.

«Sa ütlesid...»

«Kaks kakskümmend,» vastas Vallesmann rõõmsalt ning rahulikult.

Teine kohtunik silmitses Vallesmanni halvustavalt. Poisike. Üle sa sellest nagunii ei saa. Tahad sensatsiooni? Et oled kordki elus kas või

proovinud maailmarekordit? Loll oled. Jätaksid sa praegu järele, kuu-
luks publiku sümpaatia jäägitult sinule. Nüüd paned kõik hakkama. Aga
noh . . .

Latt tõsteti kaks kahekümnele.

Publiku hulgas polnud kuulda isegi hingamist.

Vallesmann rohkem tajus kui kuulis seda kõike. Ta käitus nüüd nii,
nagu tema arvates niisugusele silmapilgule sobis: riietus aeglaselt lahti,
seisis kaua hoovõtupaigal (tarbetult, ta teadis seda). Sammud klappisid
täpselt, keha lendas kergelt ja võidukalt üle lati.

Saepuruhunnikus lamades kuulas Vallesmann publiku märatsevat
kisa ja korraga kadus kõik nagu uttu. Ta teadis ainult seda, et oli
püstitanud maailmarekordi.

«Kuradi kuningas,» ütles Vellner ja kiristas hambaid. «Igasuguse loo-
gika järgi oleks ta pidanud sinu käes olema.»

«Kaardimängus loogikat ei ole,» vastas Riitsalu naeratades. Just prae-
gu oli tal õnnestunud Vellnerit ühega alt viia ja see tegi talle suurt
rõõmu nagu ikka võit tugevama üle.

«Mis pagana kombel sa siis pakkusid?» ei jäänud Vellner rahule.
«Selle näruse emanda ja . . .»

«Psüühiline rünnak,» kostis Riitsalu rõõmsalt.

«Psüühiline! . . .» põlastas Vellner. «Ainult karjapoiss võib niisuguste
kaartidega pakkuda!»

Riitsalu oli nii heas tujus, et ei vaevunud isegi solvuma. Ta naeratas
edasi ja lausus mõnusalt:

«Kelle kord on jagada?»

Selleks osutus Murumets, kelle silmad suurest heameelest särasid.
Ometi kord oli Riitsalu, see pagana poiss, osanud kogu geimi tähele-
panelikult ja täpselt ära mängida. Paber näitas, et neil oli nüüd kolm-
sada silma rohkem ja geimid võrdsed. Nüüd oli vaja veel ainult üks
täismäng, ja rober kuulub neile. Kui jumal vähegi aitab . . .

Televiisori tagant kostis kaasaelajate uus mõire — matš jätkus ja
tšehhide väsimatu Nedomansky lõi taas värava.

Vellner tegi grimassi ja vaatas Murumetsa tõmpe sõrmi, mis hoolikalt
kaarte jagasid.

Murumets pidi olema kunstnik, ta oli palju sellest rääkinud. Kuidas
saab niisuguste sõrmedega kunsti teha? Vellner riivas pilguga oma pikki
ja saledaid käsi ja tundis lausa vihast protesti. Kunagi varases noorusēs
oli ka tema püüdnud kunsti ahvatlevatele kõrgustele ronida, aga sellest
ei tulnud midagi. Nüüd vahtis ta Murumetsa jämedaid, kohmakaid
sõrmi ja küsis endalt arutu ägedusega, millest see siis tuleb, et niisugune

käpard suudab seda, mida ei suuda tema, igapidi suuremate võimete ja eruditsiooniga mees?

«Üks ärtu,» ütles Murumets ründavalt. Kaardid olid head, võit näis olevat käeulatuses. Paras sellele kuradi Vellnerile, alati peab ainult tema võitma. Ja ometi pole Vellner tema, Murumetsa, väikest sõrmegi väärt. Kui ainult mõelda sellele arhitekti portreele, mille Murumets paar kuud tagasi tegi ja mis kogu kunstimaailma ärevile ajas...

C

Murumets oli paar ränka pidu pidanud ja kõndis nüüd piki Pärnu maanteed, kaks rubla taskus. Ta kaalus masendatult, mida nendega teha — kas osta tellitud akvarellide jaoks paberit või panna need õnnetud rublad «Araratis» saja grammi konjaki eest mehele. Paberit oli vaja, aga ka konjakit oli vaja, pea lõhkus armutult valutada ja süda tegi ebarütmilisi, hirmutavaid hüppeid.

Võidu väljaku nurgal seisis noor ja range moega liiklusinspektor. Murumets pani tähele, kuidas ta igat tänavauletajat süüdistavalt vaatas. Murumetsal hakkas halb, ta peatus ja kõhkles. Inspektor oleks nagu teda oodanud, ta tumedad silmad sihtisid otse Murumetsa poole ja justkui hindasid Murumetsa. Murumets ohkas, pigistas hambad kokku ja astus edasi. Inspektori kohale jõudes kuuenes kogu keha, aga Murumets sundis end edasi minema. Tema masendus süvenes, ta tundis ennast kogu maailma ees süüdi olevat ja arvas sedasama maailma tema mõtteid aimavat. Kui tore oleks praegu ateljees istuda ja neidsamu akvarelle meisterdada, mille materjali ta praegu surmkindlalt maha kävatses juua! Süümepiinad ähvardasid Murumetsa murda, ta lausa tormas «Ararati» uksest sisse ja ütles kokkukäkerdatud rublasid letile asetades:

«Sada konjakit.»

Naine leti taga mõötis ükskõikselt sada grammi ja pani kolksatades Murumetsa ette. Murumets haaras klaasi ja puges baari nurka, selga teiste poole pöörates. Konjak kõrvetas kurku, Murumets ei tundnud oodatud kergendust ja pani klaasi ohates lauale. Samal hetkel nägi ta uksest sisse astuvat Mallamit — arhitekti, kelle uuematest projektidest ja teoreetilistest töödest «Noorte Hääles» alles paar päeva tagasi juttu oli olnud. Murumetsa esimeseks impulsiks oli enda varjamine, ta püüdis kümnu tõmbuda ja silmapaistmatuks jääda.

Mallam ei pannud teda tähelegi, astus enesekindlalt leti ette ja tellis klaasi šampust. Seda oodates jäi ta küljega Murumetsa poole ja Murumets märkas äkki vapustusega arhitekti erakordselt huvitavat profiili.

RAIMOND KAUGVER

Ta unustas pooleli joodud klaasi, unustas isegi enda seisukorra ja kiindus silmadega Mallami näkku. Just seda oli ta otsinud! See nina, see lõuajoon, see põikpäisusele vihjav kukal . . .

Murumets läks millelegi mõtlemata liikvele ja seisis viivu pärast Mallami kõrval. Tema häbi oli nagu peoga pühitud, ta häälgigi kõlas valjult ja enesekindlalt, kui ta Mallamit tervitas:

«Kas sa näed, Minerva lemmikud ise suvatsevad meie alandliku katuse alla ilmuda!»

Mallam heitis Murumetsale kiire kõrvalpilgu, mõtestas kunstniku seisundi otsekohe lahti ja teadis: tahab raha laenata. Ning mäletas samas: taskus olid ainult kahekümneviielised, viimased kaks rublalist oli ta praegu siia ära andnud. Mallam siunas ennast, sest ta teadis, et niisuguste laenajate käest pole pääsu — annad, ei näe sa oma rublasid enam iialgi, ei anna, siis pannakse kogu linn helama, et vaat, missugune koi see Mallam on. Ta vastas Murumetsa tervitusele peanoogutusega ja pistis käe automaatselt põuetasku — tuleb veerandsada ohverdada.

Murumets ei pannud tema ilmet ega liigutust tähelegi, vaid rääkis hoogsalt edasi:

«Tõesõna, teie tulete mulle nagu looja kingitus. Teate ehk isegi — kui teiesugusel kunsti- ja teadusemehel aega on kõike märgata —, et paari nädala pärast lõpeb vabariigis suur portreede konkurss. Noh, mina kui kah portretist» — Murumets teadis, et nüüd putkab ta otseteed kõige laiematele luiskamise väljadele, aga tegi südame kõvaks — «mina olen teid juba mitu aega taga ajanud. Teie näos on midagi, mis just minule passib, vabandust, eks ta passiks muidugi teistele, aga mina lihtsalt märkasin seda enne teisi, noh, ja nii ma siis otsisingi teid, et kuidas oleks, kui jäädvustaksime meie päevade paremad pojad lõuendile nende parimas elu- ja loomingueas?»

Murumets ei oleks ennast isegi ära tundnud, nii kirglikult ja soravalt kõlas praegu tema jutt.

Mallamile tuli see ettepanek absoluutselt ootamatuna, pärast juba ette otsustatud majanduslikku kaotust mõjus niisugune väljapääs täiesti rabavalt. Ta vaatas kähku ringi, nägi, et neid pannakse üldiselt tähele (Murumets kõneles ju neetult kõvasti), ja mõtles ummikusse sattunud inimese kramplikkusega, mida teha. Murumets jahvatas edasi nagu parimasse tuulde pööratud veski:

«Ega ma muidugi miski Dürer ega Rembrandt ega Köler ole, aga omad plussid on minulgi. Ja eks ole ju peaasi, et modell — vabandage, et ma teid julgen selle nimetaja alla viia — kunstnikule istub, et kunstnik näeb temas just seda, mida ta isegi tahaks öelda?»

Mallamil hakkas veidi piinlik, sest enamik baaris viibijaid vahtis neid nüüd juba varjamatu uudishimuga. Kuigi Murumetsa sõnadest võis

aimata ilmset meelituspüüet, ei saanud Mallam salata, et kogu see jutt teda omamoodi veetles. Et kohmetusest üle saada ja otsustamiseks aega võita, küsis ta sõbralikult:

«Soovite ehk klaasikese konjakit?»

Aga Murumetsa ei huvitanud enam konjak, teda ei huvitanud miski peale selle teda kohutava ootamatusega haaranud idee. Mallam leidis ainuvõimaliku lahenduse — ta viipas ukse poole:

«Võib-olla astume siis välja, värskes õhus nagu parem vestelda?»

Murumets oli ka sellega otsekohe päri ja nad läksid teineteise kannul välja, Mallam natuke kiirustades ees ja Murumets tema järel.

Tänaval võttis neid vastu hilissügisene kargus, tuul iilitses mitmest suunast tulevate põiktänavate vahel ning Mallam leidis sellest hea ettekäände krae ülestõstmiseks. Ta vedas lõua sügavale kraesse ja tundis rahuldust — enam ei tunta teda vähemalt eemalt kohe ära.

Murumets rääkis ikka veel, missugused suured kavatsused tal just Mallami portreega on, mingist uuest maneerist, millest Mallamil küll suurt aimu polnud, mis aga Murumetsa talle natuke huvitavamaks tegid.

Tuhka temaga, mõtles Mallam. Las maalib. Meie arhitektidest ja teadlastest — Mallam luges end ilmtingimata eeskätt viimaste hulka — pole just kuhjaga portreesid, veel vähem noorematest. Kes teab, kuhu see portree veel tulevikus...

«Ja millal te tahate algust teha?» küsis ta asjalikul toonil.

Murumets lausa karjatas heameelest:

«Te olete siis nõus?»

«Miks ka mitte.» Mallam arvas nüüd omakorda aja tulnud olevat ka Murumetsale veidi mett moka peale määrida:

«Tuntud kunstnikule poseerida, eks see ole kah meelitav.»

Murumets lõi kiiresti käega, teda ei kütkestanud praegu komplimentid, vaid võimalus hästi kiiresti töö kallale asuda.

«Kas või kohe,» vastas ta kindlalt, peatus siis järsku, vaatas kõõrdi Mallamile ja lausus mitu kraadi madalama häälega:

«Aga vaat mis, seltsimees Mallam — honorari selle istumise eest ma teile kahjuks praegu maksta ei saa... Teate, igasugused väljaminekud, värvid, raamimised ja nii edasi...»

Mallam hüüatas piinlikust tundes:

«Mis te nüüd!... Kui ma seda teen, siis... lihtsalt huvist ja lugupidamisest teie kunsti vastu... Mingit tasu pole vaja, ei, jumala eest mitte!»

See veel puuduks, et ma modellipalka hakkaksin vastu võtma, mõtles ta poolkohkunult, poolirooniliselt. Instituudis irvitataks mind maatas.

Murumets kibeles nüüd teada saada, millal esimene seanss võiks toi-

muda. Mallam vaatas kella, tal oli täna puhkepäev, alles öhtul pidi ta oma pruudiga teatrisse minema. Kuigi erilise vaimustusega, vastas ta minnalaskva häälega:

«Olgu siis minupärast kas või kohe.»

Murumetsa ateljee asetses mitte just kõige esinduslikumas majas põiktänavana nurgal, ja Mallam mõtles madalast uksest sisse pugedes, et ta tegi vist valesti — see Murumets pole ju mingi eriti väärt kunstnik, kui talle isegi paremaid tingimusi pole muretsetud. Ta ise tundis Murumetsa mitu aastat, aga väga pealiskaudselt — paar kohtumist kunstniklubis mingil arutelul, mõni juhuslik kokkusaamine tänaval, ja oligi kõik. Kunstinäitustel Mallam käis harva, Murumetsa töid ta ei mäletanud.

Murumets pühkis kiiruga ühe tooli puhtaks, tõukas teise, mille plüüskate ei kannatanud enam arvustust, madala sirmi taha ja palus Mallamist istuda.

Alles keset ruumi seisva molberti poole vaadates käis temast korraga läbi hingemattev jahmatus: tal polnud ju ainsatki puhast lõuendit, viimasele oli ta rahapuuduses teinud ühe natüürmordi taksojuhi jaoks, kellele ta pikema sõidu võlgu oli jäänud.

Murumets seisis ja surus küüned peopessa. Ei ühtegi. Ja kui ta nüüd Mallami ära laseb, läheb kõik kuradile. Ei, ei mingi hinna eest! Ta vahitis ateljees ringi ja keegi nagu tõukas teda pisut hullumeelsele ideele: nurgas seisis teiste varjus lopsakate värvidega kujundatud linnamotiiv, millele Murumets seni ostjat polnud leidnud, mis aga siiski endast veel mingit ähmast lootust kujutas.

Kui maalida Mallam otse sellele linnavaatele peale? Teha nii, et üksikute hoonete kontuurid...

Murumets ei kulutanud enam hetkegi. Ta kahmas nurgast pildi, viis selle, tagakülg ees, Mallamist mööda ja asetas molbertile.

Jah, just nii!

Mallam vaatas veidi imestunud näoga, kuidas Murumets palavikulise õhinaga värve segama hakkas, ise luuravalt ja mõõtvalt tema poole piiludes. Pagan, see pole enam nagu see meeski, mõtles Mallam tahtmatu tunnustusega. Tuleb välja, et ka tema oma töö juures, nagu öeldakse, ümber sünnib, kuhugi Olümpose või Parnassi kõrgusse tõuseb...

Murumets maalis hoogsalt ja kogu tähelepanu koondades. Miski temas ütles vastuvaidlematu jõuga, et sellest tuleb sensatsiooniline teos, mida ei tema ega keegi tema kolleegidestki niipea ei ületa.

Ta paigutas Mallami otse linna keskele, laskis Mallami näo ründavaks tugevdatud värvilaikude vahelt vilksatada tagaplaanile jääva linna osalt ähvardavaid, osalt kutsuvaid kontuure.

Möödus tund ja teine, aga Murumets ei teinud Mallamist väljagi.

Mallam oli istumisest juba väsinud ja ta oleks hea meelega vaadanud, millega see veidra, põskelõigatud armiga mees õieti valmis on saanud. Ise oma tüdimusest juttu teha ta ei tahtnud ega sõandanudki: temaski oli vallandunud imelik alateadlik taju, et siin sünnib midagi tõsist.

Seanss kestis ühtejärke kuus tundi.

Mallam oli teatrisse hilinemas, ta oli kurnatusest ümber kukkumas ja mõtles lugupidamisega inimestele, kes poseerimisega leiba teenivad. Huvitav, palju neile tunnis makstakse? Mallam oleks võinud iga hetk tõusta, ta piilus lakkamatult kella ja tegi endale selgeks, et kauemaks jääda ei või, pruut ei annaks seda andeks, liiati oli tegemist välismaise teatri külalisetendusega, mida enam ei korrata. Aga mingi lumm pidas Mallamit kõvasti tooli küljes kinni, ta higistas juba ja mõtles: veel viis minutit, siis käigu Murumets koera saba alla. Kõrge kunsti nimel ennast ära tappa lasta ka ei saa.

Samas viskas Murumets pintsli ootamatu hooga lauale, astus paar sammu tagasi, kissitas silmi ja istus siis Mallami jahmatuseks põrandale, pead käte vahele võttes.

«Valmis,» ütles ta kustunud, kuid rahulolu hõõguva häälega.

«Kas ma tohin vaadata?» küsis Mallam ettevaatlikult.

«Palun.»

Mallam tõusis kontide ragisedes ja astus puusi triikides molberti ette. Esimesel pilgul rabas teda see tema arust ebaloosulike värvide küllus, nende lausa mõtlematult sobitatud kombinatsioonid ja igasugused võõrad jooned, mis tema näost halastamatult läbi tungisid. Siis harjusid ta silmad natuke, ta hakkas nägema ennast — ja hämmastus. Portree oli erakordne.

Mis pagana moodi ta niisugusele ideele tuli? küsis Mallam endalt segaselt. Alles mõni minut enne töölehakkamist haises ta ju konjakist, oli ilmselt raskes pohmellis, ma tuln temaga kaasa pigem. . . .

Asjatu oli targutada, selle portree sügavustesse tungimiseks vajab Mallam aega, ta tundis ainult eksimatult, et siin on sündinud meistriteos.

«Kas ma võin selle endale saada?» küsis ta mehaaniliselt.

Murumets ei tõstnud pead:

«Hiljem. Pärast konkurssi.»

«Ma tasun teile korralikult.»

«Hea küll.»

Mallam mõistis, et Murumets on endast kõik välja pigistanud ega ole praegu võimeline millekski, veel vähem korralikuks müügitehinguks. Ta kohendas pintsakut ja küsis vaikselt:

«Kas ma võin nüüd ära minna?»

«Minge.»

Mallam pani palitu selga, vaatas veel kord hämmingus omaenda nägu, mis talle nüüd korruga hoopis uuest aspektist paistis, ja raputas pead. Ta ei saanud jätta ütlemata:

«Ma loodan, et te seda kellelegi teisele ei müü.»

«Ei.»

«Siis... nägemiseni.»

«Hüvasti.»

Mallam läks tasa, otsekui magajat äratada kartes, uksest välja, seekord pead valusasti vastu madalat uksepiita lüües.

Murumetsa pilt sai konkursil esimese preemia. Kuu aega hiljem määrati talle vabariiklik autasu ja anti teenelise kunstniku nimetus...

«Kui inimesel nii palju õnne on, siis pole tõesti mõistust vajagi,» salvas Vellner ja vaatas solvunult ning tigidalt märkmikku, kuhu Murumets parajasti mängu tulemusi sisse kandis. Murumets naeratas tagasihoidlikult, seekord oskas ta ka oma võidurõõmu väga hästi ohjeldada.

«Peaasi, kui midagi on,» ütles ta peene tagasilöögiga.

Vellner hammustas huulde ja vaikus. Rober oli kaotatud, tabelist selgus, et üsna suurelt, ja nüüd oli tema kontos enne otsustavat, viimast roberit neli miinuspunkti. Partneriks sai ta Riitsalu ja teadis, et midagi head sealt loota ei ole.

Riitsalu ise hakkaski jagama.

Vellner jälgis tema sõrmede vahel oleva paki kahanemist ja haigutas — pigem erutusest kui väsimusest. Ta heitis taas ükskõikse pilgu televiisori poole ja elavnes järsku. Ekraanil vestlesid kolm arsti hormoonide toitemehhanismist.

Mis oli neil äbarikel asja tema avastusega?

D

Diplomitöö teemat otsis Vellner kaua. Muidugi, otstarbekaist ja üsna kergesti teostatavaistki polnud puudust, neid lausa pakuti, aga Vellner ihkas midagi uut, midagi oma, midagi niisugust, mis oleks olnud tõepoolest tema vääriline. Tema viivitamise suhtuti algul heatahtlikult, siis põgusa kärsitusega ja lõpuks kaunis selgesti märgatava pahurusega. Nojah, noormees tahab sensatsiooni, eks me kõik arvanud omal ajal, et teaduse varakambrite juurde pääseb ka kõige lihtsamate muukraudadega, olgu ainult tahtmist. Pisike õpetus kulub muidugi ka temale ära, ainult et aeg jookseb, jookseb armu andmata, ja miski peaks nüüd

juba hakkama konkreetset kuju võtma, kui Vellner ei taha, et tema diplomitöö üldse küsimärgi alla satub. Sellejuures polnud ta ju andetu, oo ei, otse vastupidi.

Vellner kuulab etteheiteid ja vaikis kangekaelselt. Ta oli kindlalt veendunud, et juba lähemal ajal, võib-olla koguni homme tabab ta oma tabamatu ime, paneb jahmuma kogu teadusekorüfeede kollektiivi.

Teda olid ammugi huvitanud sir Wilbur Sutherlandi biokeemia-alased tööd, millele nüüd, alles möödunud aastal oli antud Nobeli auhind.

Vellner luges ja luges, teda valdas müstiline aimus, et kuskil nendes pikkades ja korrektsetes valemities on viga, mida avastama on kutsutud just tema, arstiteaduskonna lõpetaja Leenart Vellner, oma rühma tugevaim biokeemik.

Sutherlandi koolkond oli kindlaks määranud, et kudedes hormoonide toimel sünteesitav 5-monofosfaat (tAMF) on nii-öelda teiseks vahendajaks (esimeseks on hormoon) sisenõristusnäärme ja selle poolt mõjustatava koe vahel. Sutherland näitas, et terves reas regulatsiooniprotsessides on tAMF-i moodustumine hädavajalik etapp.

Vellner luges, peatus äkki ja jõllitas enda ees lebavat ajakirja. Muidugi, siin see on! Suur viga, *petitio principii*, mis muudab kui mitte väärtusetuks, siis vähemalt sügavasti kaheldavaks kõik Sutherlandi ja tema koolkonna hilisemad tööd! Vaene ameeriklane lihtsalt vahetas ära järjekorra: esimeseks vahendajaks pole hormoon, vaid just tema poolt nii suure hoolega teise kategooriasse paigutatud tAMF! Mis aitas väide, et terves reas protsessides on tAMF-i moodustumine hädavajalik, kui kogu tsüklilise adenosiin-3 paigalepanekus on tehtud *ab ovo* saatuslik viga!

Vellner kiindus avastatud fakti, mis lükkas ümber kogu Sutherlandi elutöö ja ähvardas veel tagantjärele diskrediteerida talle määratud Nobeli auhinda. Printsipiaalne eksitus võttis aina laiaulatuslikumaid mõõtmeid. Sutherland väitis, et tAMF ainult aktiveerib raku sisemuses teised fermentid. Need viivad lõpule hormooni poolt esilekutsutud muutused, millest kõige sagedasem on eriliste ainete, sealhulgas teiste hormoonide süntees. Vale puha! Just tAMF on see, mis seotakse adenüülaklaasiga, välise rakukesta koostisse kuuluva erilise fermentiga! Tema kutsubki esile muutused, mis Sutherland eksikombel ajas hormooni kaela. Ja alles siis astub tegevusse hormoon ise, aktiveerides nüüd teisi fermente ja viies need muutused lõpule!

Vellner tahtis vaimustusest karjuda. Kui lihtne! Ta luges ja luges, uued, geniaalsed valemid moodustusid ta silme ees, ta kahmas paberi ja sirgeldas need värisevate sõrmedega üksteise järel ritta. Kõik klappis, uus süsteem joonistus välja detailse selgusega. Sutherland eksis!

Vellner tundis, et ta ei suuda praegu oma avastust täiusliku täpsuseni

defineerida, viskas pliiatsi lauale ja laskus silmi sulgedes laia tugitooli seljatoele.

Kui ainult mõelda! Peaaegu et aasta oli ta otsinud, teadmata, et eesmärk oli käeulatuses.

Mare tuli tupp, nägi poolseljakil lebavat Vellnerit ja kiljatas kohkunult. Vellner avas silmad ja vaatas Marele otsa.

«Käes,» ütles ta. «Käes.»

«Misasi?»

«Teema. Ja lahendus. Mõlemad.»

Vellner tõmbas Mare enda juurde ja hakkas seletama. Ta näitas mõni hetk tagasi kritseldatud valemite, žestikuleeris, kõrgendas häält. Mare vaatas teda pooljumaldavalt, poolhirmunult. Temale olid võõrad kõik need keerukad tähtede ja numbrite ühendid, ta oli noor võimlemisõpetaja ega mõistnud oma mehe teadusest kuigi palju. Üks asi hoiatas siiski tema praktilist meelt: kas oli võimalik, et Leenart, ise alles üliõpilane, suutis märgata vigu nii suure teadlase töös, kes alles möödunud aastal oli tunnustatud Nobeli auhinna vääriliseks? Ta hoidus oma kahtlusi välja ütlemast, aga Vellner nägi tema ilmast, et naine kõhkleb. Igal muul juhul oleks ta vihastanud, nüüd aga pehmedas kõike suur vabanemistunne.

«Sa ei usu?» ütles ta pigem naljatlevalt kui etteheitvalt. «Einstein oli kakskümmend kaks, kui...»

See oli Einstein, mõtles Mare pelglikult.

Vellner mõistis, et naisele valemite ja terminite kaelakallamine on mõttetu — nagooni ei taipa ta midagi. Seegi ei suutnud kustutada tema entusiasmi, ta ainult naeratas andeksandvalt ja surus Mare enda vastu. Aeg näitab!

Kui Vellner oma teema ülikoolis teatavaks tegi, valitses kaua vaikus. Noore diplomandi julged — ütlemine kohe: jultunud! — väited panid kõiki pead vangutama. Ainus, kes sedamaid tuld võttis, oli Vellneri juhendaja. Ta kargas lausa vihaselt uhiuute valemite kallale, uuris neid tükk aega ja tõstis siis pea, Vellnerile ühtaegu usumatult ja vaimustatult otsa vaadates.

«Poiss! Kas sa tead, mida sa oled teinud?» Ta lehitses veel kord kiire, närvilise käekirjaga kaetud lehti ja tõusis siis püsti.

«Tööle. Ja kohe.»

Vellner töötas nüüd kaksteist, mõnikord isegi kuusteist tundi päevas. Ta veetis hommikupoolikud laboratooriumis, sõi sealsamas püstijalu mõne võileiva ja asus uuesti katsete kallale. Õhtuti istus ta kodus oma laua taga, kirjutas, arvutas, viskas minema, kirjutas uuesti.

Mare jälgis seda kõike vaimustuse ning kartusega. Ta teadis nüüd, et professorid olid Leenarti avastuse heaks kiitnud, veel enam, nad olid

öelnud niisuguseid sõnu, mida naljalt ei kuule ükski ülikoolilõpetaja. See oli siis tõesti tõsi?

Mehel polnud tema jaoks nüüd peaaegu üldse aega, haruharva leidis ta silmapilgu, et naisega paar sõna vahetada, aga Mare oli kaugel sellest, et pahaks panna. Tema Leenart! . . .

Diplomitöö valmis kolme nädalaga. Kui see viimaks puhtalt ümberkirjutatuna laual lebas, tundis Vellner, mida see talle oli maksnud. Ta ei heitnud tema selja taga seisvale Marele ainsatki pilku, tõusis, läks oma toa nurgas asetseva kitsa kušeti juurde, heitis sellele pikali ja uinus silmapilkselt.

Järgmisel päeval istusid nad restoranis. Rahadega polnud küll kiidelda, aga Vellner nõudis kategooriliselt seda istumist: pärast ränka tööd tuli puhata, tuli veidike pidutseda, tuli nädalate väsimus maha raputada.

Orkester mängis otse nende kõrval, kõrvulukustavad helid tegid vestlemise peaaegu võimatuks. Vellner tõusis.

«Lähme tantsima.»

Mare surus end mehe vastu ja liugles õnnelikuna üle põranda. See oli taas tema Leenart, tema mees, niisugune oli ta alati olnud. Pikkade nädalate jooksul oli Mare juba kartnud, et see avastus mehe temast pikemaks ajaks lahutab, võib-olla koguni jäädavalt . . . Nii külm ja võõras oli Leenart neil aegadel olnud. Nüüd oli kõik nagu enne, ta oli õnnelik ega tahtnud millelegi muule mõelda.

Saali teises nurgas istusid kaks dotsenti, need märkasid Vellnerit ja lehvitasid talle sõbralikult. Vellneri rind kerkis. Teda tervitasid dotsendid, kaliibriga teadlased. Ta oli suure teaduse ringkonnadesse vastu võetud juba enne diplomitöö lõplikku kaitsmist.

«Tahad, lähme koju?» küsis ta korraga Marelt. Mare vaatas talle arusaamatult otsa, mõistis siis ja noogutas. Nad maksid arve, läksid välja ja jalutasid piki Emajõe kallast alla.

Ajalehekioskis põles hilisele ajale vaatamata tuli, müüja luges raha ja tegi märkmeid. Vellner heitis talle läbi kergelt moonutava klaasi pealiskaudse pilgu ja mõtles: varsti müüd sa siin lehti, mis jutustavad Leenart Vellneri peadpööritavast avastusest. See mõte ajas teda end sirutama, ta võttis Mare käe tugevamini kaenla alla ja sammus väärikalt edasi. Raekoja väljakul tammus pikk taksosaba jalalt jalale, paar meest jõid õlut, naised vaatasid neid hukkamõistvalt. Kell tornis näitas pool kümme, kumisev heli laugles üle linna.

Kui hea, mõtles Vellner. Kõik on hea. See linn, need virvendused jõeveel, kellalöögi kumin, jahe õhtuõhk. Kõik on hea.

Nad tulid peaaegu kogu tee vaikides.

Diplomi kaitsmine toimus viimse võimaluseni täiskiilutud saali ees.

Noore lõpetaja sensatsioonilised avastused olid siia meelitanud kõik, kellel biokeemia probleemidest vähegi aimu.

«Uutel, perspektiivsetel uurimissuundadel, mis tekkisid tänu Leenart Vellneri avastusele, on vahetu side meditsiiniga. Eelkõige loovad nad uusi võimalusi ravimite täiustamiseks ja nende toitemehhanismi uurimiseks. Huvitatakse tAMF-i tähtsusest mõnede haiguste, näiteks psüühiliste haiguste kujunemises. Selgitatakse, kas adenüülastikangaasi kaudu saab mõjustada kasvajate arengut ja nii edasi...»

Kaitsmine lõppes efektse ja enneolematu triumfiga: teaduslik nõukogu tegi ettepaneku anda Leenart Vellnerile tema diplomitöö eest meditsiinidoktori teaduslik kraad.

«Teil on külaline,» ütles märkamatuult bridžimängijate juurde astunud öde Vellnerile.

«Jah?» Vellner vaatas pahaselt üles. Tal oli parajasti pakkumine käsil, esimest korda mitme päeva jooksul näis suur s'lämm olevat reaalses läheduses.

«Teie abikaasa.»

Isegi Mare nimetamine ei suutnud kohe Vellneri tuju tõsta, ta viivitas veel hetke ja pani siis kaardid lauale.

«Oodake, mul ei lähe kaua.»

Mare ootas teda teises koridoris, osakonnajuhataja kabinetis ukse ees. Leenartit nähes välgatas ta näol rõõm, ta tõusis.

«Sina!»

Leenart pani tähele, et naine oli vahepeal kuidagi kõhnemaks ja kahvatuks muutunud, teda haaras hellushoog. Ta pani käe ümber Mare piha ja surus seda.

«Kuidas sul läheb?»

«Räägi parem, kuidas sul endal läheb.»

«Minuga on kõik korras.»

«Minuga ka.»

«Siis... saad sa varsti koju?»

«Ma arvan küll.»

«Kui varsti?»

Leenart kehtas õlgu.

«Noh, tead, see oleneb rohkem professor Kiilmannist. See vanatoid väriseb ju iga patsiendi pärast, ei taha enne välja lasta, kui mees on absoluutselt terve.»

«Sa peadki absoluutselt terveks saama.»

«Ma olen terve.»

Vellner silmitses naist uuesti.

«Kuidas koolis läheb?» küsis ta teist korda.

«Mis nüüd seal... Nagu alati...» Mare ei osanudki muud vastata, Leenart päris nii harva tema töö järele. Mare ei mõistnud seda pahaks panna — olid neil ju nii erinevad elukutsed...

«Siis on hästi.»

Mare tegi käekoti lahti ja ulatas Leenartile koguka paki.

«Võta, ma tõin sulle natuke maiust... Ja puhtad sokid. Ja pisut soolast...»

«Sul pole vaja mulle midagi tuua. Siin...»

Mare surus käe mehe suule.

«Tasa, tasa. Kelle eest ma siis veel peaksin hoolitsema, kui mitte sinu eest?»

«Siin hoolitsetakse minu eest ka väga hästi.»

Vellneri õrnustunne oli kadunud, ta kibeles tagasi oma bridžipartii, oma loodetava suure slämmi juurde. Mare pani mehe kärsitust tähele, tegi seda mitte märkama. Ta oleks hea meelega veel kaua siin istunud, Leenartiga rääkinud, kas või temaga koos vaikinud. Aga mehe näol oli mingi tume pilv, nähtavasti ei tundnud ta ennast hästi. Ta on ikka väga haige... Saaks ta ometi terveks...

«Ma siis lähen,» ütles Mare ennast kokku võttes ja tõusis.

«Mine pealegi.» Vellner püüdis häält võimalikult soojaks sundida, aga ta silmisse ilmus halvasti varjatud kergendus. Et seda heaks teha, püüdis ta rääkida:

«Varsti olen kodus, siis...»

«Jah, muidugi...» Mare võttis mehe käe ja hoidis seda oma peos. «Saa ruttu terveks...»

«Saan.»

«Nägemiseni siis...»

«Hüvasti.»

Vellner surus Mare sõrmi, laskis ta käe lahti ja läks tuldud teed tagasi. Mare seisis ja vaatas talle järele, kuni koridori uks mehe selja taga kinni langes. Ta ohkas ja koputas osakonnajuhataja uksele. Ebamäärast hüüatust kuuldes läks ta sisse.

«Noh, kuidas ta teile tundus?» küsis suur, kitsehabet ja sinna juurde kummaliselt hästi sobivaid mongolivuntse kandev professor.

Mare ebales.

«Ma ei tea... Ta ise ütles, et on juba täiesti terve ja tuleb varsti koju...»

Professor ei vaadanud Marele otsa, ta soris oma pabereis ja ühmas:

«Nojah, kuidas võtta... Ma tahaksin enne veel mitmes asjas selgusele jõuda.»

Mare tundis, et talle ei taheta vastata, vaikis viivu ja küsis siis tasa:

RAIMOND KAUGVER

«Aga kas ta...» Ta vaatas professori näkku, surus huuled kokku ja ütles hoopis teisel toonil:

«Muide, kui ma eelmine kord siin käisin... Ma kohtasin siis teda oodates kahte väga huvitavat inimest. Kunstnik... Murumets vist? ja keegi silmapaistev sportlane... Nad pidid olema minu mehe sõbrad ja palatikaaslased. Kuidas nende tervis on?»

Professor kergitas kulme, sõnas siis aeglaselt:

«Murumets?» Ta pidas pausi ja lausus kiretult:

«Üks hetk.»

Ta avas laeka, otsis sealt mõned formularid ning asetas need pikkamisi Mare ette. Naine vaatas pabereid imestades.

«Lugege.»

Mare võttis dokumendid kätte ja jäi neid tardunult vaatama.

«Murumets, Valdek. Endine teatridekoraatori abiline. Viimased paar aastat joomise pärast tööta. Joomisest tingituna...»

«Vallesmann, Robert. Autojuht. Nooruses unistas sportlasekarjäärist, ei saavutanud aga mingit edu...»

«Riitsalu, Paavo. Tehase meister. Kukkus teatrikooli eksamitel läbi, nüüd võttis agaralt osa tehase isetegevusest. Ilmselt väärarengu...»

«Vellner, Leenart. Arstiteaduse üliõpilane. Liigse pingutuse tõttu enne riigieksameid...»

Mare pillas paberid lauale.

«Aga siis... Õnnetud, lootusetud olevused!...»

«Õnnetud? Ma ei tea. Nemad on oma luuludes saavutanud selle, mida igatsesid. Meil oma terve ja targa mõistuse juures ei lähe see enamasti korda.»

«Aga...»

«Ja mis puutub lootusetusse... Te teate ju: «Kateedrist hullupalatini on ainult väike samm...» Aga võib-olla ka vastupidi? Võib-olla peabki olema pisut hull, et lõppude lõpuks midagi suurt saavutada?»

«Kuidas te võite?!... Nende ja... teiste inimeste vahel on ju ülepääsmatu kuristik!»

«Ülepääsmatu?» Professor kergitas pead ja vaatas aknast välja. Ta lausus pikkamisi:

«Suur teatrimees Meierhold on öelnud nõnda: «Ühtedel kutsub kuristiku nägemine esile mõtte kuristikust, teistel — sillast. Mina kuulun teiste hulka.» Muide, mina ka, seltsimees Vellner.»

TSÜKLIST «HETKED MEREKA»

Ilmutus

Meri kui ilmutus
rütme nüüd jagab.
Tas ärganud kõik, kes seal seni on magand,
värvid ja vormid ja vikerkaared.
Näe tema lainete hoogsat haaret!
Meri nüüd lainetab tantsusammul,
voolab kui jõgi, ent paigal tammub...
Muutlikus taktis —
oh olge kord vabad!
Voolaku välja, mis südant on taband.
Keda on rõhutatud, õhku tõusku,
keda on noomitud, vastu seisku,
keda on tapetud, ärgaku ellu!

Meri kui ilmutus rütme nüüd jagab.
Tas ärganud kõik, kes seal enne on magand.
Veteemanda lambakarjad,
merilehmad ja süütumad urjad.
Hukkunud laevade meeskonnad vaprad,
mereröövlike vaimud hall-haprad,
enesetapjad täis trotsi ja sappi,
ja kalamaimud
ja kalamaimud
ja kalamaimud...
Kes läks neile appi?

Meri põlvini

Ma kõnnin põlvist saadik sinivees.
On laht täis väikseid laide minu ees.

Ja meri sinetab kui meeletu
ja valged pilved taevas keeletud.

Ma kõnnin põlvist saadik sinivees.
On laid täis valgeid kajakaid mu ees.

Ja lendu tõusevad nad laginal,
et asustada järgmist kruusasaart.

Too saareke, mis eemalt lilla näis,
nüüd järsku valgeid kajakaid on täis.

Ja meri sinetab kui meeletu
ja valged pilved taevas keeletud.

On meri põlvini, mis hoolin mal
On meri põlvini ja peas kõik vinetab.

Mõnd sulge kannan peos, mis poetand kajakad.
On nagu lendaksin ja maailm sinetab.

Nad kõik mind kiidavad kui meeletud.
Vaid valged pilved taevas keeletud...

Koerailm

Ei tulnud mina farest välja naljalt,
kuid mere valget vahtu ihkas silm.
Hea peremees ei aja koera välja...
Kas merele siis meeldib koerailm?

Näe, roosad konnakarbid kuhjas uhkelt
ja järjest kerkib pruuni adru vall.
On kummaliselt rasked mere ohked
ja tuul on lõikav, tuul on külm ja karm.
Kõik lained täna jooksevad mu ligi
kui kaitset otsides mu jalge ees,
üht muinasjuttu vestes ometigi.
Kas see on mäng, kas ainult mäng on see?
Kui sääseparv, kiirrongi vile vihin
või telefonitradis undav tuul,
see kiunub, huilgab, vihahooge rihib,
et sajab laineid siin kui lehti puult.
Ja kuhu tõttavad nad uljail tiivul?
Ja mida püüavad nad enda teel?
Kas tõesti nagu meie eluviivud
nad mingit sihti kujutlevad eel?
Ptüi! Vihm ja tuul ja hallid pilved loha,
sul kuiva kohta pole hamba all.
Kui koju saad, end tunned pühakuna,
ei puudu palju — oled ohvritall...

End silma rõõmuks ohverdanud üha.

Palu minu hinge eest

Kas on need valged linnud,
purjelaevad
või muidu mõned valged vahulohed?
Nad randa tulevad nüüd otsekohe,
nad tulevad ja irvitavad taevast...

Nad irvitavad õhku, maad ja taevast
ja kõik, mis ette jääb, on surmaohus.
Kord kohus tuleb, ei nad kohut pelga,
kui mõirafavad keset mereselga!

AIRA KAAL

Ja siis... ja siis...
Ka kõige võimsam neist,
seesama, kes seal aerud katki murdis
ja paadi pilbastas ja sõudjad põhja viis,
ka tema tuleb nüüd ja randub siin
ja heidab liiva peale kummuli.

Ja tema hääl on vaikne nagu ohe.
Ei ole mälestust tal oma teest.
Vaid vaevu sosistab see lind või laev või lohe:
teekäija, palu minu hinge eest!

Leevendus

Toob meri leevendust.
Tuul lõunast loovib siin...
On igal lainel oma vaikne viis
ja vaikne hoovõtt,
vaikne sammutõtt.
On igal lainel hõberüü
ja valge kaelarätt.
Toob meri leevendust,
mis muud on vaja?
Ta täidab ruumi,
tema täidab aja.
Kõik muu on nagu
kauge, kauge
kaja...

1972

Vladimir Beekman

MÜNCHEN ILMA OLÜMPIAMÄNGUDETA

KAULBACHSTRASSE, KESKPÄEV

Rahvusvahelise Noorsooraamatukogu (IJB) Münchenis asutas 1948. aastal proua Lepmann. Stuttgardis sündinud Jella Lepmann, kes oma juudi päritolu tõttu oli kolmekümnendail aastail sunnitud Saksamaalt emigreerima, pöördus sinna pärast sõda tagasi kui USA okupatsioonivägede nõndanimetatud *re-education*'i ohvitser, niisiis sakslasi ümber kasvatama. Ta teadis oma kogemustest, et inimese kujundamine algab juba lapseeast. Kõigepealt seadis J. Lepmann oma sihiks vaimsete sidemete taastamise välismaailmaga, mis olid katkenud hitlerliku *Reich*'i päevil.

Algatus osutus õnnelikuks. Pärast 1945. aastat oli saksa kirjastajate olukord raske, neil polnud hõlbus saada liitlaste okupatsioonivõimude käest kirjastamislitsentse, sest 95 kuni 100% neist olid ennast kompromiteerinud fašistliku kirjanduse väljaandmisega. Olukord sundis väljapääsu otsima, litsentse püüti hankida tõlketeoste kirjastamiseks J. Lepmanni soovitude järgi. Proua Lepmann koostas esialgu ajutisena kavandatud ekspositsiooni soovitatavaist raamatuid, hiljem aga muutis selle alaliseks.

Praeguseks on lasteraamatukogu saanud oluliseks informatsiooni-keskuseks oma alal. Siia koondatakse nii originaalteoseid kui ka bibliograafilisi materjali, süstematiseeritakse seda ning võimaldatakse selle kasutamist asjastuhvitatud asutustele. Raamatukogu fondis on umbes 200 000 teost 60 keeles. Eriti sagedasteks raamatukogu teenuste kasutajateks on kirjastajad paljudest maadest.

Peale muu organiseerib IJB ka rahvusvahelisi ühisväljaandeid, koostab bio-bibliograafilisi abimaterjale ja annab nõu. Eriti viimase otstarbe jaoks peab IJB iga-aastaselt Bologna raamatumessil juba aastaid traditsioonilist nõuandestendi. Seejuures püüab raamatukogu töötada ilusa omakasupüüdmatusena: kirjastused saavad siia oma väljaandeid ja saavad vastutasuks teenuseid.

Palju aastaid juhib raamatukogu tööd Walter Scherf, särava pilguga entusiast, laulutegija ja muinasjuttude uurija, kellela vist ei möödu ainsatki vähegi olulist lasteraamatuga seotud ettevõtmist terves laias maailmas.

Direktor Scherfi eestvõtmisel annab üks USA kirjastusi IJB jaoks perioodiliselt välja ingliskeelset rahvusvahelist lastekirjanduse soovituskataloogi «Parimaist parimad», mille iga järjekordset väljaannet Scherf mõne uue rahvuskirjanduse bibliograafiaga täiendab. Järgmise tarvis peab ta ka eesti oma saama, ütles ta, kohanud Holger Puki ja allakirjutanu isikus esmakordselt eesti kirjanikke.

VLADIMIR BEEKMAN

Walter Scherfi algatus oligi see, mis tegi teoks esimese nõukogude lastekirjanduse näituse Saksa FV-s. Münchenisse jõudis umbes tuhat eksemplari raamatuid viieteistkümnes meie maa keeles, kolmkümmend originaalset graafilist lehte silmapaistvamailt lasteraamatute illustreeritelt ja hulgaliselt abimaterjale, mis seesuguste näituste juurde kuuluvad: nukud, heliplaadid, prospektid, kirjanike fotod. Raamatute hulgas enam kui tosin «Eesti Raamatu» viimaste aastate toodangust ja portreede seas nooruke Ellen Niit tollest ajast, kui ta alles ülikoolis lastekirjandusest diplomitiööd kirjutas.

Näituse pidulik avamine. Kirjanike Liidu delegatsioon koosseisus Lenini preemia laureaat Agnia Barto, Juri Korinets, kelle raamat «Seal kaugel jõe taga» äsja Saksa FV-s ilmus, ja nende ridade autor. Lisaks kirjastajaid, kunstnikke, kriitikuid ja lastekirjanikke nii Moskvast kui mujalt.

Agnia Barto peab avakõne. Et esimest korda, et oleme kõik väga rõõmsad ja et valged laigud Euroopa kirjastajate maakaartidelt hakkavad nüüd vahest pikapeale kaduma. See on kõik kena, aga enamiku kohalviibinud ajakirjanike poolt leiab tsiteerimist siiski eeskätt tema lõpplause, mis ehtsa lastekirjaniku loogikaga teatab: «Lastele peab kirjutama niisama hästi kui suurtele, ainult veel paremini!»

Siinsamas toimub pressikonverents. Mõned ajakirjanikud uurivad meie lastekirjanduse mitmetahksust ja paljumeelsust, teisi köidab kunstiline kujundus, kolmandad püüavad saada täiendavat informatsiooni väljaandmise, tiraažide ja raamatuhindade kohta.

Bayreuthi kirjastuse «Loewes Verlag» noor ja hakkaja direktor härra Volker Gondrom võtab mul eesti lasteraamatute väljapaneku ees sama hästi kui kuuenõõbist kinni ja laseb mõne raamatu sisu kiiruga ning üle kivide-kändude ümber jutustada. Teeb salapäraseid konkse taskuraamatusse ning lubab: «Te saate minust lähemal ajal kuulda.»

Tõepoolest, kiri «Loewes Verlagist» tuli ehtsaksaliku täpsusega neli päeva pärast meie kojujõudmist.

Iseäranis tegev on pikk ja tõmmu vanusetu härra, kes omapärasest hindustani värvinguga inglise keeles väsimatult kõiki korraldajaid ja autoreid küsitleb. Visiitkaardil on öeldud: Mohan Panjabi, India Lastekirjanduse Nõukogu esimees. Eesti lastekirjandusest üksikasjalikuma informatsiooni saamiseks määrab ta mulle kohtamise järgmise päeva kella üheteistkümneks. Kui teda kell kolmveerand kaksteist ikka veel raamatukogusse pole ilmunud, lähen oma teed. Me kohtume uuesti — juhuslikult — pärast lõunat ning ta määrab kohtamise järgmise päeva kella kolmeks, nagu oleks kõik eelnenu olemata. Kokkulepitud ajal annan raamatukogus televisioonile intervjuud, ja kui me sellega kella neljaks valmis jõuame, pole keegi härra Panjabit veel näinud.

Raamatukogu töötajad kurtsid hiljem vaikselt: raske on härra Panjabile kohtumisi korraldada. On mõne kirjastajaga kella kümneks kokku lepitud, ilmub indialane kohale alles kell kaksteist. Selle aja peale on kirjastajal juba mõni uus ärikohtumine käsil ja ta ei saa enam midagi ümber muuta.

Sedapuhku jäigi lähem informatsioon eesti lastekirjandusest Indiasse saatmata. Mul ei jätkunud orientaalset kannatlikkust.

Keskealine daam fotoaparaadiga, kes kõiki kohalviibijaid üksikult

katsub objektiivselt püüda, tahab teada, kas meil on ka fotoraamatute kirjastamise traditsiooni. Ta nimi on Marianne Sin-Pfältzer, visiitkaardiks ulatab ta suurepäraselt teostatud pildiraamatu «Fred ja Peter» — fotojutustuse kahest poisist, mustast ja valgest, kes avastavad tänast maailma koos kõige põneva ja imetlusväärsega, mis temas leida on.

Marianne Sin-Pfältzer on huvitav üksiklane. Ta on ostnud endale väikese vana koolimaja sadakonna kilomeetri kaugusel Münchenist, selle oma kätega korrastanud ja elab seal ning peab arvukalt pisemaid koduloomi. Vahetevahel võtab ta ajutiseks enda juurde ka tuttavate lapsi. Tema eelistatud võtteobjektideks ongi lapsed ja loomad, kellega ta instseneerib terveid mõttelisi süžeesid. Oma fotojutustustega on tal kaks suurt muret: esiteks olevat pööraselt raske leida kedagi kirjutama teksti, mis piltkujutist primitiivseks ei teeks, teiseks olevat vähemalt sama raske veenda kirjastajaid fotoraamatutega riskeerima. «On see teil teisiti?» küsib ta lootusrikkalt. «Kas poleks võimalik mõnda minu raamatut teie juures välja anda?»

Kummalisi vastuolusid kohtab meie päevil. Ühelt poolt hädaldavad paljud informatsiooniuputuse pärast. Teisalt koged, et asjalikku ja tarbelist informatsiooni jääb pidevalt puudu. Kas pole mõnikord põhjus selles, et uudse pähe esitatakse väljaannetes, prospektides ja koguni teaduslikeks tembeldatud töodes tühja ning teadaolevat — seda, mida informatsiooniteooria nimetab müraaks. Kõrvad paneb lukku küll, aga teadmisi juurde ei too.

IJB saab (ja vastab) kuni 5000 kirja aastas. Suurem osa neist küsib seda või teist teadet lastekirjanduse kohta. Raamatukogu ise koostab ja paljundab jooksvalt oma fondide katalooge. Seda tehakse kallilt ja kohmakalt, reprodutseerides lehekülge lehekülje järel raamatukogukaarte. Praeguseks on seesugused foliante kogunenud juba 18 köidet ning ole-nevalt paljundustehnikast maksab niisugune köide kuni tuhat dollarit. Sellele vaatamata on IJB saanud kataloogikomplektile oma veerandsada tellimust. Kataloogide järgi tellitakse neilt raamatuid laenuks. Tähen-dab, informatsiooni vajatakse, tarbetu paberi eest ärimaailmas raha välja ei anta.

Ja veel küsivad kirjastajad raamatukogult sageli, kuidas lapsed ühele või teisele raamatule reageerivad. See nõuab otsest kontakti lastega. On olemas lugemissaal. Ühes mansardkorruse toas käivad lapsed koos joo-nistamas. Trepikoja seinad on täis lapsekäega maalitud kirevaid pilte ja plakateid, millest arusaamisega täiskasvanul on tublisti tegemist.

Direktor Scherf ise on sedapuhku tavalisest rohkem evelil. Ta tajub ettekavatsetud ürituse kordaminekut ja teatab, et kuna näituse fond kingiti raamatukogule, saadavad nad väljapaneku pärast kuuajalist eks-poneerimist Münchenis pikale ringreisile mööda mitmeid maid kuni Ameerikani välja.

Vaatan veel kord üle meie vabariigi «esinduse», silun paar ära-kool-dunud lehenurka sirgeks ja tuleb tahtmine neile ammu tuttavaile raa-matuile lehvitada: head teed!

LEOPOLDSTRAßE, ÖHTU

Ohmstraße, kus asub meie pansion «Gartenheim», keerab Leopold-straßeelt ära varsti pärast võiduvärvat, mis iseteadvalt seisab keset

VLADIMIR BEEKMAN

magistraali, nii et kogu liiklus temast kahes kaares ringi käib. Tänavalõik, mis algab kesklinnas Theatinerkirche juures, kannab kuni võiduväravani Ludwigstraße nime; pärast väraavat on tema nimeks Leopoldstraße. Ta on sama lai, sama sirge ja suundub endiselt peaaegu otse kompassinõela mööda põhja.

Ja ometi on see juba teine tänav. Leopoldstraße läbib Müncheni põhjapoolset, boheemlikku ja lõbustusasutustest kirjut osa — Schwabingit.

Ludwigstraße ääres seisvad kõrge sokliga majad on ilutud oma raskepärases klassitsismis, ühtviisi täis Baieri maavalitsuse allasutusi ja panku, kuskil ei ainsat vitriini ega kohvikut. Jääb mulje, et ülakorrustel elavad siin veendunud kroonubürokraadid, jäigad hallid inimesed, kelle paljas nägeminegi kisub haigutusega lõuapärased krampi. Pühapäeviti jalutavad nad kangetel keppjalgadel, mustad vihmavarjud käes, pärast missat endasuguste tuttavate juurde, et juua paberõhukese kuiva koogi juurde tass saksa säästlikkusega keedetud kohvi... Võimalik, et see kujutlus on mingil määral liialdav, kuid igal juhul mitte väga.

Ohmstraße asetseb umbkaudu südalinna ja Schwabingi piiril. Pansion on kolmas maja Leopoldstraße nurgalt, õigemini seisab ta kolmanda maja hoovil, kus kõik seinad ümberringi on tähistatud autonumbreid kandvate standardsete plekksiltidega, mida saadab hoiatus: omavoliline parkimine keelatud, üleastumise korral veetakse auto minema ja nõutakse sisse äravedamistasu. Õhtul on kõik oma maja autod koju jõudnud ja õu plekkvankreid täis, nii et nende vahelt annab läbi pugeda.

Pansion «Gartenheim» ei ole mingi esimese klassi võorastemaja. See-suguseid märgistatakse prospektides tavaliselt üheainsa kasina tärniga. Kägisev kolme keeruga puutrepp viib kolmandale korrusele, ja kohe välisukse vastas hüppab sisseastujale silma silt: «Palutakse vaikust!» Katsuge siin pärast kella kümnet õhtul veel vannitua võtit küsida (tubades on ainult marmorplaadiga kraanikausid läinud sajandi keskpaigast)! Torisevat vanaprouat võtmekasti juures ei lohuta isegi teadmine, et iga vannitua kasutaja vältimatult kolm marka pansioni kassasse kõlksatab.

Kord peab majas olema!

Kaks kvartalit edasi algab Müncheni kuulus Inglise aed oma hektari-suuruste muruplatside, Kleinhesselohe järve ja saludega, nõnda on vähemalt üks külg suuremast lärmist vaba. Leopoldstraße muidugi huugab varahommikust hilisööni. Öövaikuses, kui oled akna värskes õhu huvides lahti jätnud, lõikab iseäranis kõrvu vastik kummikriiks, nagu vajutaks hooletu autojuht viimasel silmapilgul enne pealesõitu kahe jalaga piduripedaalile. Ei hoopiski: kummid kiunuvad näljaste põrsas-tena ka siis, kui öiselt tühjadel tänavatel kiirust vähendamata ümber nurga keerata. See «sportlik» võte näib praegu, Müncheni olümpiamängude aastal siin parajasti moes olevat.

Kuid nüüd Leopoldstraße! Siin on restoran restoranis ja kauplus kaupluses kinni, kinod kutsuvad kirevate plakatitega ning imepisikes-test söögipoodidest müüakse akna kaudu tänavale sooje vorste ja piz-zat, iga natukese maa tagant on kaks kolmandikku laiast kõnniteest tänavakohviku raudjalgedega laudu täis pandud. Kui kosutav on see sundimatu inimlikkus pärast Ludwigstraße kõledat monumentalismi!

Lõbus kära ja sagimine tänaval jätkub mitu kvartalit kuni väljakuni,

mis kannab nime «Münchner Freiheit». Pöiktänavates on tunda sama Schwabingi vaimu, on õdusaid õllerestorane, on baare kõige avangardistlikumaile muusikafanaatikuile, hipivarustust pakkuvaid poekesi. Naljakas, kohati naiivne, aga lõbus. Schwabingis võib käia frakis või paljajalu — sulle pööravad tähelepanu vaid vähesed, needki on siis enamjaolt sissesõitnud.

Õhtune Leopoldstraße võtab uue näo. Võiduvärava läheduses on tema üks külg paari kvartali ulatuses tõeline kunstilaat.

Schwabingis asub Kunstiakadeemia. Selle üliõpilased ja lõpetajad müütavad Leopoldstraße oma toodangut traditsiooniliselt pärast päikeseloojangut. Igaühel klapplaud ees, ergav gaasilamp punase vedelgaasi-ballooni otsas, laual — vastavalt erialale — kas metallehistööd, voolitud nahkesemed, keraamilised plaadid, pisiplastika või graafilised lehed. Tekstiil riputatakse tavaliselt laua kohale tõmmatud traadi külge, et oleks paremini näha, maalid aga toetatakse pinkidele, pannakse puude külge või eraldi selleks ülesseatud raamidele.

Otsatu mitmekesisus. Tarbekunstnike töödes on palju pop-moe ise-loomulikku rohmakust, järeleaimatud rustikaalsust, kämblasuurusi vaskseid riste kaelaskandmiseks ja kiloseid messingpandlaid kauboivöödele. Kuid samas kõrval (ja mõnikord sama kunstniku laual) näeb ka imetlusväärset peene maitsega kujundatud ajakohaseid hõbeehteid. Metallijätmetest kokkukruvitud skulptuurid vahelduvad emailidega, milles on tunda meistikätt.

Siin on ikka palju rahvast. Ostavad ju vähesed, aga vaadata on kõigil huvitav.

Üsna Ohmstraße nurga juures on laud, millelt noor naine müütab oksüdeeritud ja emailitud vasest käevõrusid, hõbesõrmuseid, kette ning ripatseid. Tal on kohmetu, pisut piinatud ilme ja sinised silmaalused. Ta naeratab haledalt ja andekspaluvalt, kui turistid pärast pikka sori-mist ja ringitõstmist midagi ostmata minema lähevad. Nähtaval kohal, otse lambi kõrval tõendab linnavalitsuse pitsoriga paber, et kunstnik Max Rampfil ja tema abielunaisel Renatel on õigus kuni 31. oktoobrini 1972 müütada Leopoldstraße metallehistöid. Samasugused lubatähed on igal müüjal, neid peab hankima ja uuendama.

Eriti torkab silma turukonjunktuuri mõju maalijatele. Eks ole nende toodang ka kõige väheminevam. Seepärast võib ühe ja sama autori väl-japanekus kõrvuti näha värvijulget abstraktsiooni ja püüdliselt väl-ja-maalitud maastikku, õpilaslikku sürrealismi ja impressionistlikku värvivärelust, müstilisi Kristuse-motiive ning samas kainet realistlikku süžeed.

Tasase sahinaga põlevad gaasilambid. Noorte kunstnike õhtused näod omandavad nende kalgis valguses iseäralikult kaame varjundi, silmad vajuvad varjuauku. Kes sööb kaasavõetud võileiba ja rüügab veinipu-delist peale, kes koguni tukub klapptoolil. Ühel tüdrukul on sagrais must kutsikas põues, küllap oli kahju üksi koju jätta, nüüd toidab peost. Renate Rampf on oma kalasabamustrilise meesteriidest midimantli hõl-mad vaheliti tõmmanud ja käed varrukaisse sooja toppinud. Õhtu on jahe ja ostjaid vähe.

München on vanast ajast tuntud kui kunstilembene linn. Traditsioo-niline baieri joviaalsus on andnud kasvupinda boheemlaslikule ellusuh-

VLADIMIR BEEKMAN

tumisele, preisi ratsionalism pole siin iial au sees olnud, siin naerdi preislasi.

Midagi sellest on küllap veel säilinud. Kuid midagi muutub maailmas. Kümnetuhandelist raamatutiraaži peetakse tänapäeva Lääne-Saksamaal juba menuks. Münchenlased vahel kurdavad, nende kodulinn olevat praegu kõige saastatuma õhuga linn Saksa FV-s. Autodekarjad! Kunst pakub ennast tänaval, vähesed vajavad teda. Aga pikk kitsuke Kaulbachstraße on õhtuti magavaid autosid nii täis, et inimesed pressivad ennast majade veeres läbi, külg ees. Võiduajamine jätkub.

VÄGIVALD JA VÕIM

Oleme teist päeva Münchenis, ja hommikused lehed karjuvad esiküljelt: on oodata terroriakte, Stuttgartis lubatakse reedel plahvatama panna kolm pommi.

Mõned ajalehed trükivad ära faksiimiled kahele Stuttgardi lehetoi- metusele ja raadiole saadetud hoiatuskirjast. Kriminalistide elu raskendamiseks on need kokku kleebitud siit ja sealt ajalehest väljalõigatud tähtedest ning silpidest. Kirjas teatab organisatsioon nimega «Rote Armee Fraktion», et nad on otsustanud panna Stuttgartis 2. juunil kella 13 ja 14 vahel plahvatama kolm pommi; elanikke manitsetakse enda elu ja tervise huvides sel ajavahemikul kodudesse jääma.

Ja algab nõiatants. Ohtuväljaanded arendavad teemat edasi. Intervjuud Stuttgardi politseiülema ja linnapeaga. Maavalitsuse ja Bonni liiduvalitsuse siseministrite murelikult-meelekindlad avaldused. Pikad toimetuseartiklid Baaderi-Meinhofi anarhistlikust ülipahempoolsete grupist, kelleks too «Punaarmee fraksioon» lahti mõtestatakse.

Pommiplahvatused on Lääne-Saksamaa linnades viimaste kuude jooksul moodi läinud. Mõnikord eelnevad või järgnevad neile anonüümsed teated, et see või teine terroriakt on mõeldud protestiks ameeriklaste pommisõja vastu Vietnamis või Iisraeli vägivalda vastu araabia aladel. Enamasti küll mitte — siis tuleb plahvatust pidada lihtsalt protestiks põlatud «heaoluhiskonna» vastu.

Tehnika on seesugustel puhkudel lihtne. Mõnikord jäetakse avaliku hoone (näiteks ajalehetoi- metuse) üldkasutatavasse ruumi maha kandekott või portfelli pommiga. Sagedamini aetakse kuskilt ära sõiduauto, pannakse pomm sinna sisse ja pargitakse sõiduk mõne asutuse ette. Pommitooja astub ise rahulikult minema, teatud aja pärast kõrgatab pauk. Sodiks on tehtud mõned ruumid, parkümmend autot ja terve kvartali aknaruudud. Pahaaimamatu juhuslik möödakäija või ruumis- viibija kaotab mõne ihuliikme või halvemal juhul isegi elunatukese.

Sellega pidavat oma rahulolus määnduvat ühiskonda saama üles raputada ja inimväärsema elu rööbastele sundida.

Pommid on omatehtud: kered suure läbimõõduga gaasitorust kokku keevitatud, viitsütikud valmistatud odava äratuskella, elektripirni hõõgniidi ja tikupeade abil. Lõhkeaine hankimise viisid on hämarad, aga teda liigub. Grupid, kes niisuguste «mängudega» tegelevad, on samuti kodukootud; nad eitavad kehtivat korda, mis tulevat maani maha lõhkuda, selle asemele vana hea anarhistliku mustri järgi enam mingit korda tarvis pole, ainult piiritut isikuvabadust.

VLADIMIR BEEKMAN

Järgmisel päeval teatab Stuttgardi linnaapea, et kuigi ta ähvardust päris tõsiseks ei pea, on ta andnud korralduse lõpetada reedel linna koolides õppetöö nõnda, et õpilased enne kella 13 kodudesse jõuaksid. Kodanikke manitsetakse ähvardaval ajavahemikul tarbetult mitte tänavale ilmuma ja soovitatakse võimaliku lõhkelaine kahjustuste vältimiseks aknad lahti hoida...

Ikka ja jälle kordub artikleis Baaderi-Meinhofi bande.

Etteheiteid sajab politseile, kes ausate kodanike elu ja vara ohustavaid bandiite pole suutnud kahjutuks teha, ei jää neist ilma ka Willy Brandti sotsiaaldemokraatlik valitsus, kes pole politseid piisavalt kõvendanud. Alltekstis kordub selgesti: on tarvis kõva kätt, kes lõpuks ometi korra majja lööks!

Baaderi-Meinhofi grupi lugu on lühidalt järgmine. 1969. aastal süüdati Maini-äärses Frankfurdis kaks kaubamaja. Tarbimisühiskonna templid pidid koos kogu oma kraamiga põlema protestimärgiks raha ja asjade võimu vastu kehtivas ühiskonnas. Varsti pärast seda mõisteti süütamises süüdi endine ajakirjanik, ultrapahempoolsete vaadete poolest tuntud ja momendil kindlama tegevuseta Andreas Baader, 26 aastat vana, sakslane, vallaline, ühtegi ametlikku parteisse mittekuuluv.

Vanglakaristust kandes taotles Baader endale luba raamatukogu külastamiseks, et kasutada kirjanduslikke allikaid väidetava teadusliku uurimistöö jaoks. Selline luba talle ka anti. Valgustatud ühiskonnas pole ju vangla enam ometi kunagine umbne türm! Ühe raamatukogukülastuse ajal vabastasid Baaderi tema relvastatud mõttekaaslased, keda juhtis Ulrike Meinhof — samuti omaaegne hinnatud pahempoolne ajakirjanik, kes aga abielu äpardudes jättis mehe ja kaks last ning pühendus äärmuslikult pahempoolsele tegevusele. Baaderi põgenemisel sai üks raamatukogutöötaja raskesti haavata.

Sellest ajast algab grupi pörandaalune tegevus. Tema arvele pannakse mitmed pangaröövid Berliinis ja Kasselis, mille eesmärgiks on tegutsemisvahendite hankimine, samuti autovargused ja terroriaktid, tulevahetus politseiga, mille juures mõlemalt poolt on surnuid ja haavatuid.

Nüüd on siis käes kulminatsioon. Ajalehed ei jäta uute hirmu- ja õudusesõnumite rahes päevagi vahele. Juba olevat teateid, et pärast Stuttgarti toimuvad plahvatused 9. juunil Münchenis ja 12.—13. juunil Frankfurdi rahvusvahelises lennujaamas. Manitsused, üleskutsed, ametivõimude avaldused, mis kutsuvad üles rahu säilitama ja sellega kõige enam rahutust sisendavad. Stuttgardi politsei saab abiväge ja võtab tarvitusele erakorralised abinõud.

Neljapäeval, päev enne Stuttgardi ähvarduste tähtaega sõidame Münchenist lõunasse, Baieri Alpidesse. Garmisch-Partenkircheni poole viival autoteel näeb siin-seal tavatuid pilte. Linna poole viival teesuunal on liiklus kohati lakanud, seisavad kilomeetripikkused autoderodud. Automaatidega relvastatud politseinikud kontrollivad sõidukeid ja sõitjaid. Just nagu sõjafilmites. Sel ajal, kui üks politseinik dokumente uurib, seisab teine laskevalmis relvaga teisel pool autot, kolmas uurib pika varre otsa pandud peegli abil autopõhja (eelistatud koht plastikpommide kinnitamiseks!), pärast dokumentide kontrolli palutakse avada pakiruum, mõnikord lastakse vähempüगतud sõitjail autost välja tulla ja heidetakse pilk käsipakkide sisse.

VLADIMIR BEEKMAN

Samal päeval teatatakse veel kahe Baaderi-poisi kinninabimisest. Springeri kontserni kõmuline «Bild» avaldab dramaatilisi intervjuusid Stuttgardi linnakodanikega. Mitmes lehes tuuakse ära üheksateistkümne seni veel vabaduses viibiva Baaderi-Meinhofi grupi oletatava liikme näopildid.

Laupäeval kirjutavad kõik ajalehed kergendusega, et eilne päev möödus Stuttgardis vahejuhtumiteta. Mõned küsivad: kas polnud hoopiski tegu politsei lollitamisega?

Lõppvaatus toimub pühapäeval. Informaatorite abiga õnnestub politseil Frankfurdi jõukas rajoonis üles leida garaaž, kus ennast ja kolme varastatud autot varjavad Andreas Baader ja veel kaks jõugu juhttuumikusse kuuluvat meest.

Kella viie ajal hommikul algab operatsioon. Kolme anarhisti vastu astub välja terve politsei-allüksus koos soomusautoga. Ka raadio ja televisioon jõuavad sündmuspaigale peaaegu operatsiooni alguseks. Valjuhääldajate kaudu manitsetakse vastaseid alla andma. Vastuseks on püstolipaugud. Siis algab tulevahetus, garaaži loobitakse gaasigranaate. Osa pisargaasipomme pillutakse tagasi. Politseinikud panevad gaasimaskid pähe. Laskmine kestab tund-poolteist. Siis õnnestub vastasmaja ühe korteri köögiaknal tulepositsiooni sissevõtnud politsei täpsuskütil tabada garaažiukse vahele ilmunud Baaderit reide. Poollämbunud hakkavad sissepiiratud relvi käest visates ükshaaval välja tulema. Politsei ei usalda neid veel nüüdki. Järgneb käsk: enne väljumist lahti riietuda — äkki on riiete all pomm peidus!

Ajalehed trükivad ära pildi alasti Baaderist kandraamil, käed üle pea tõmmatud ja raudus, käterätik niuetele visatud, ning teatavad hukkamõistuga, et isegi niisuguses olekus oli ta politseinikke elajateks sõimanud.

Kaks päeva hiljem võetakse kinni üks viimaseid grupi tuumiku liikmeid, Baaderi sõbratar Gudrun Ensslin, 31-aastane endine näitlejatar, kellest teatakse, et ta vähemalt ühes seksfilmis on osa täitnud. Tema langeb löksu kaupluses kampsunit ostes, kus valvas müüja silmab Ensslini maksmiseks avatud käekotis püstolit ja laseb teisel müüjal politsei märkamatult kohale kutsuda.

Samal ajal paiskavad lehed alles toibumata lugeja ette suurte, õudusttekitavate fotodega reportaazi veretööst, mille kolm jaapanlast maustlikust organisatsioonist panid toime Tel-Avivi lennujaamas, kus nad automaadivalangute ja käsigranaatidega tapsid 90 ja haavasid kaks korda nii palju pahaaimamatuid reisijaid. Järgmine sõnum hüüab: õhupiraadid sundisid Tšehhoslovakkia lennuki maanduma Saksa FV-s ja tapsid piloodi. Tekib tunne, et maailm on muutunud pööraseks, vägi-vald väljub kontrolli alt ja pühib kui hiidlaine mõistuse oma teelt.

Uuesti, tungivamalt tõuseb esile alltekst: on vaja tugevat kätt, on vaja võimu, kes kindlustaks korra ja julgeoleku!

Saksamaa Kommunistliku Partei häälekandja, ajaleht «Unsere Zeit» kirjutab neil päevil üsna kainelt ja tabavalt:

«Ulrike Meinhof on vahistatud. Kaks aastat suurjälitust, hüsteeriat ja pommihoiatusi. Nüüd, kus nelja edasise erakorralise seaduse vastuvõtmine on kindlustatud, nopitakse grupi liikmed üles kui küpsed ploomid.»

Ja edasi, toimuvat poliitiliselt mõtestades:

«Taas pöörduvad «Welt» ja «Bild» vana rämpase võtte juurde: Baader ja Meinhof on pahempoolsed. Pahempoolsed demonstreerivad. Kes demonstreerib, see pillub ka pomme. Kes kapitalistlikku süsteemi kõrvaldada tahab, on pommipilduja. Niisiis, tuleb võidelda sotsialismi vastu.»

Tagajärjed ei lase ennast kaua oodata. Juba hakatakse siin ja seal pahempoolsete parteide ja organisatsioonide liikmeile keelama avalikes ameteis töötamist, taas ilmub pahaendeline termin «Berufsverbot» — kutsekeeld. Föderatiivse Vabariigi avalikus elus toimuvad nihked on esialgu veel väikesed, aga nende tendents on ohtlikum kui nähtused ise.

Tugevneb Springeri ajalehtede rünnak pahempoolsete vaadetega intelligentsile. Muu hulgas süüdistatakse nimeliselt Heinrich Bölli, kes mõni aeg tagasi avalikult hoiatas meelte üleskütmise eest anarhistlike grupekete arvel, nimetades toimuvat tabavalt «kuue inimese sõjaks kuuekümne miljoni vastu». Nüüd heidetakse talle ette, ta pisendanud nimme ohtu, et uinutada ühiskonna valvsust ja soodustada terroristide karistamatust. Peaaegu et Baaderi-Meinhofi kaasosaline!

Järgmisel neljapäeval on Bölli juures läbiotsimine. Politsei kontrollib kõiki tema külalisi.

Böll teeb avalduse, mis on täis meelekihedust. Ta küsib, kas jälle algab intellektuaalide tagakiusamise laine, nagu see kord juba tõusis Saksamaal 1933. aastal. Ja lisab resigneerunult: ma kardan, et ei saa niisuguses õhkkonnas siin maal enam töötada, see tähendab — ka elada.

Kas ei mõju siis kaudse solidaarsusežestina 1972. a. Nobeli kirjandusauhinna määramine Böllile samal sügisel?

Jälle kord leiab kinnitust paradoksaalne tõde: vääralt ja kõlbmatute vahenditega (terror!) alustatud võitlus reaktsioonilise võimu vastu, olgu ta siis kantud kõige pahempoolsemaist hüüdlausest ja mõnel puhul koguni vendumustestki, annab trumbid kätte nimelt reaktsioonile. Nii nagu kolm kuud hiljem Müncheni olümpiakülas toimunud tragöödia, mille ohvriks langesid Iisraeli sportlased, andis trumbid kätte sionistlikele äärmuslastele.

Objektiivselt mängivad seesugused anarhistlikud aktsioonid provokatsioonide osa. Saksamaa Kommunistliku Partei presiidiumi liige Gerd Deumlich kirjutab oma artiklis «Kas Böll peab emigreerima»:

«Kuude viisi elatub reaktsioon hüsteeriast grupi avantüristide ümber. Nagu me juba tükk aega tagasi ütlesime: kui Baaderi-Meinhofi grupp poleks olemas, tulnuks ta lausa välja mõelda.»

Üheksandal juunil, kui hommikul ära lendame, on Müncheni lennujaam kummaliselt inimtühi. Kohvi juues kuuleme, et politsei on koidikul toime pannud haarangu ja kõik dokumentideta või muidu kahtlased öised külalised kontrollimiseks kaasa viinud. Frankfurdis rahvusvahelisele liinile ümber istudes kogeme veel üht täiendavat ettevaatusabinõu: lennukile asumise eel kutsutakse reisijad ükshaaval ajutiste draperingutega eraldatud kabiinidesse ja otsitakse lennujaama teenistujate poolt läbi.

Keegi ei protesteer. Vägivalla vohamisest on viimastel päevadel palju kuulnud, seda kardetakse.

VLADIMIR BEEKMAN

Marienplatzi ühe külje võtab enda alla hilisgooti stiilis kivipitsiline ja sellele vaatamata rusuvalt mõjuv raekoda. Igal hommikul kell 11 koguneb sinna rahvahulk kellamängu kuulama ja keerukat kellakujude tantsu vaatama. Siin valitsevad muidu üsna vabad tavad.

Valgeid, peenelt põimitud leeniga korvtoole võib tõsta kuhu iganes lustib. Tahad — istud keset platsi jumalaema samba juurde, ei meeldi, vead istme raekoja sammaskäigu alla päikesevarju. Kui oled jalgu puhanud, jätad tooli sinnasamasse, küll järgmine istuja selle oma käe järgi ümber tõstab.

Istun, sünnin banaani. Mul õnnestub manada näole nii muretult münchenlik ilme, et varsti tuleb keegi poisikesekohtu noormees küsima, kas siin võiks olla 22. bussi peatus. Ta teeb seda nii viisakalt, et teda minema saata pole südant, ja ma juhatan ta lahkelt suunas, kus see buss minu meelest kõige tõenäolisemalt võiks liikuda. Aga kui varsti pärast seda astub ligi pikakoivaline inglise preili ja tunneb huvi, kas ma ehk inglise keelt räägin, löön kartma, et vahest on tal midagi olulisemat teada tarvis, ja raputan kahetsevalt pead. Sel ajal tuleb teab kust platsile keskmises õllestusis möödakäija ning hakkab Maria samba läheduses tiritamme kasvatama. Esimene kord ei tule hästi välja, mees prantsatab kõhuli, teine kord pole juba viga, jalgadega õhus sevides õnnestub tal minutit poolteist tasakaalu hoida.

Mõned seisatavad, poisikesed tormavad ligi, suurem osa inimesi astub rahulikult mööda. Politseid pole näha, politseinikud on Münchenis isearanis hästi toidetud ja prinkis, nad jalutavad pikkamööda.

Marienplatzilt algab Kaufingerstraße, mis on Müncheni peamiseks äritänavaks. Hiljaaegu on ta liikluseks suletud, kõnniteed ära lõhutud ja tänav terves laiuses jalakäijatele loovutatud, kes siit Karlsplatzi (münchenlaste suus «Stachus») ja raudteejaama poole voogavad. Kaupluskaupluses kinni, iga viiekümne meetri taga tänavarestoran, mida jõena uhub paljuhäälnu rahvamurd.

On siin alles turiste! Foto- ja filmiaparatuuride klöbin ning surin kostab hommikust õhtuni. Ohtralt on tõmmusid nägusid, need on *Gastarbeiter*'id, viisakalt külalistöölisteks kutsutud välismaalased, peasjalikult türklased, jugoslaavlased ja kreeklased. Iseloomulikku teravat türgikeelset kõnet ja käratsemist kostab siit kui sealt, sakslased ise on ju tänaval vaiksed.

Siiski mitte kõik ja mitte alati. Keset Kaufingerstraße on äkki rahvasumm. Inimeste sõõri sees peab ühemehemiitingut punetava näoga vanem mees, hõredad valkjad juuksed pea külge kleepunud — annab välja viimase sõja aegse, nüüd pisut allakäinud allohvitseri mõõdu.

Münchenis on varsti omavalitsuse valimised. Kõik kohad plakateid täis mätsitud, iga partei reklaamib oma kandidaati ülemlinnapea kohale. Eks-allohvitser rahvasumma keskel siunab neid kõiki. Tema erilises ebasoosingus tunduvad olevat kristlikud demokraadid, piiskopi iseloomustamisel läheb mees lausa jumalavallatuks. Kuid ega need teised ka palju paremad pole, mis nad siis õieti meie heaks on teinud peale lubaduste, aga kas mäletate, poisid, mis vett ja vilet meie elus oleme näinud... Ta raputab rusikat, vannub eruditsiooni näitamaks

inglise, prantsuse ja vene keeles, mis ta kõik sõjavangis olles on ära õppinud, haarab siis maast jalge eest tühja õllepudeli, viibutab seda ja hüüab: tooge keegi ometi piisk õlut, kurk kuivab, mul alles pooled asjad rääkimata!

Kui ma kolmveerand tundi hiljem tagasi tulen, arendab ta samas ikka veel oma tervendavat ühiskonnakriitikat ja küsib parasjagu uut õlut.

Mõnikümmend sammu edasi laulavad neli kitarridega plikat. Eemalt vaadates päris lõbus folk-grupike, lähemal saab selgeks, et misjonärid. Laulud on vormilt ajakohased, sisult vaimulikud. Paar meessoost misjoniesindajat käivad ringi ja jagavad lendlehti. Üks neist, noor, musti teoloogiprillile kandev habemik, jääb kimpu kellegi hallide harjasjuus- tega ateistiga, kes vaidlusse sööstab ja teda ummikusse püüab ajada. Tüdrukud tõmbavad minuti hinge, timmivad pillid üles ja alustavad uut lugu.

Veel sadakond meetrit edasi kaigub kõrvu üksiku kitarrü tümin. Pühapäevaselt suletud «Kinga-Kleini» suursaapaari peegelklaasist vitriinidega ümbritsetud uksealuses istub tillukesel jalapingil kahvatu, hingestatud näoga noormees ja mängib endassesüvenenult midagi hispaaniaalikku, vist Albénizt. Tema juures seisatavad üksikud inimesed, kaks paarikest. Noormehest eemale on nagu juhtumisi põhja peale maha pandud lontservaline kaabu, selle sees helgivad üksikud peened mündid.

Tõsisel muusikal nagu ka kirjandusel on raske kergele massikaubale vastu seista. Kunstibisness teab täpselt: lugejat-kuulajat ei tohi mõt- lema sundimisega tüüdata, teda tuleb lõbustada, talle tuleb pakkuda kerget ajaviidet, siis paotab ta vastutasuks meelsasti rahakotti.

Lääne-saksa progressiivsed ühiskonnakriitilised ringkonnad on suure osa süüd asjade seesuguse arengu eest pannud kodanliku esteetika ummikussejooksule, mida on abistanud liberaalne intelligents oma irdu- misega rahvahulkadest, kes kunsti tarvitavad (või ka sellest ära pöör- duvad, kui kunst jääb neile võõraks ja midagi ei ütle). Friedrich Hitzer kirjutab oma värskes artiklis «Kirjandus tänapäeval» («Kürbiskern» 1/72):

«Keset suurt müstilist udukogu formuleeris ta (Hans-Werner Richter, üks kunagi progressiivse kirjandusliku rühmituse *Gruppe 47* juhtivaid kriitikuid. — Autori märkus.) abstraktse humanismi esteetilise ja ühis- kondlik-poliitilise kohustuse, mis viis üksnes seesugusele järeldusele: mingeid klassivastuolusid pole olemas, majandus ei avalda mõju ei ühiskonnale, kultuurile ega poliitikale, inimene on üksik... Kui võrgu- tav oli mõte üldisest kaosest, inimlikust tragöödiast. Kui kerge oli loo- buda klassivõitlusest olukorras, kus katastroofis olid võrdselt süüdi kõik, nii töölised kui suurkapitalistid — lühidalt: inimesed.»

Õhtul Hitzeri juures kodus arendasime seda teemat edasi. Hitzer elab koos naise ja üliõpilasest naiseõega Schwabingis, Elisabethstraße koh- makas vanaaegses majas. Need on nüüd moest ammugi väljas, «majan- dusime» tõrjus nad tagaplaanile nende väheste mugavuste, vanade ja aeglaste liftide ja hämarate kivitreppidega. Seepärast on siinsed suured korterid nüüd odavad. Hitzerite juures on harjumatult kõrge laega tube õige mitu, pikk pime koridor viib läbi terve maja saalisuurusest esikust

VLADIMIR BEEKMAN

EDUARD VIIRALT

Sulejoonistus 1935

EDUARD VIIRALT

Sulejoonistus 1938

24100112 1938

EDUARD VIKALD

öuepoolsesse kööki ja tualettruumi mustal tammepuust ukstel on roosa-valge portselanist käepide.

Hitzer väidab, esteeditsev kriitika on Saksa FV-s mõnetigi kaasa aidanud selleks, et lugeja huvi ilukirjanduse vastu on tagasi läinud. Valitseva kriitika diktaadi järgi loeti «edumeelseks» kirjandus, mis loobus jutustavast elemendist. Kes jutustas, tembeldati XIX sajandi äratuntavasse ühiskondlikesse seostesse, peeti kunstiliselt mahajäänuks.

Tagajärjeks oli lugejaga kiiresti kontakti kaotav modernistlik kirja-harrastus, elitaarne kirjandus, mis pikapeale sumbus iseenda ummisringi. Natuke aega püsis ta moes õppiva noorsoo hulgas, siis pöördus seegi temast ära, eelistades täppisteadusi või poliitikat.

Teoreetilise jutu vahele sööme õhtust, peremees toob lauale pudeli viina baieripäraselt hellitava nimega «Obstwässerle» ja paneb peale plaadi praegu just eriti populaarse ansambliga «Songgruppe München». Kitarrid ja löökpillid, moodsad rütmid ning kõlad — ja täishääle «agitpropi» suunaga repertuaar. Asjad öeldakse vana saksa töölislaulu traditsioonis välja otsesõnu, kujundeid kuhjamata. Näiteks nii:

«Monopolist,
sa otsid siit,
kus lisaväärtus
ja profiit!
Kuid solidaarne
on töölistmass,
saab sinust võitu
kord tööliklass!»

Biitrütm ja marsitakt, vokaalselt ja muusikaliselt üsnagi kõrgel tasemel — teisiti oleks vaevalt võimalik kauamängivale heliplaadile pääseda. Rütmid ja teemad vahelduvad. Kord on laulud üldklassivõitluslikud, kord kupleedena pühendatud mingile konkreetsele sündmusele või isikule, mis eeldab lisaseletusi asjasse pühendamatuile kuulajaile, nagu seda oleme meie.

«Songgruppe München» on laialt populaarne, sõidab palju ringi mööda maad ja esineb linnades ning tehastes miitingutel. Järgmisel päeval leidsin värskes ajalehes foto ansamblist valimis-eelsel kihutuskoosolekul.

München, nagu öeldud, valmistus omavalitsuse valimisteks. Hitzerite juurde minnes nägime Leopoldstraße järgmist pilti. Pikkamööda liikus kõnnitee veeres sotsiaaldemokraatide agitatsioonibuss, valjuhääldajast selle katusel kostis sotside ülemlinnapea-kandidaadi hääl, kes lindilt valijaid värbas, ja buss ise oli üle kleebitud kandidaadi nägu kujutavate plakatitega, igapäev peal suur rasvane kiri: «GEORG KRONAWITTER — der beste Mann für München.» Tähelepanu pöörasid agitbussile üsna vähesed jalakäijad. Viiskümmend meetrit tagapool sõitis lähemale tulemata ja maha jäämata teine buss — kristlike demokraatide oma. Selle valjuhääldajast rääkis kristlik kandidaat sotside poliitika hukatuslikkusest Münchenile, kuna nood halvasti majandavad,

VLADIMIR BEEKMAN

rumalalt ja vastutustundetult uusehitusi planeerivad ja pealegi isiklikku omandit ohustavad. Ka sellel bussil kirendasid plakatid, mis aga teatasid, et Georg Kronawitter on «der letzte Mann für München». Nõnda tehti viiekümne meetriga parimast viimane.

Õhtusöögi ajaks jõudis Hitzerite juurde üliõpilasest naiseõde oma noormehega, erksa lokkispäise noore germanistiga teiselt kursuselt. Kuski kesköö paiku tirises mõraselt sajandi algusest pärit uksekell ja noorele germanistile tuli järele kaasvõitleja. Läksin korraks esikusse. Keset põrandat oli ilmunud suur plastikpang sünteetilise klištriga, selle kõrval seisis rull DKP valimisplakateid. Poisid läksid neid kleepima. Soovisin neile edu.

«Täna on tema kord,» ütles Hizeri naiseõde selgituseks. «Eile käisin mina.»

«On see lubatud?»

«Jaa, ainult põlvkõrgusele, tänavaliivakastide külge, kust keegi niikuinii lugeda ei saa. Seintele ja plankudele kleepimine on keelatud.»

«Kas püütakse ka?»

«Või veel. Kui politsei näeb, pole pääsu. Mitmed meie omadest on vahele jäänud.»

«Mis neid ähvardab?»

«Kuni kolmsada marka trahvi.»

Poistel läks seekord siiski õnnelikult. Järgmisel päeval tuli mulle Giselastraße ülekäigutunnelis vastu klištripangega kaasvõitleja. Noogutas ja pilgutatas vandeseltslaslikult silma: läks korda!

KOKKUPUUTED

Otfried Preußler tõmbas endale tähelepanu vestlusõhtul, mille kunstigalerii ruumes korraldas ajakirja «Kürbiskern» toimetus.

Ajakiri on formuleerinud oma sisuks kirjanduse, kriitika ja klassivõitluse. Toimetajaks kommunist Friedrich Hitzer, alla neljakümnene mees, täis energiat ja huvi maailma asjade vastu. Tema toimetatud ajakirjal on radikaalsusele vaatamata üsna hea maine ka kodanlikes kirjandusringkondades, seda tellivad paljud raamatukogud välismaal.

Vaba vestlus algas vastastikuse informatsiooniga kirjanduslikest oludest «teil ja meil» ning läks vähehaaval üle vaidluseks võõrustajate endi vahel.

Et sedapuhku oli tegemist peaaesjalikult lastekirjanduse inimestega, siis sealt algaski. Küsimus tõsteti tegelikkuse ja väljamõeldise vahekorra lastele määratud kirjanduses. Üks nooremaid osavõtjaid, romantiliste lokkisjuuste ja kikkhabemega dramaturg (kaks näidendit, üht neist katsus keegi näitejuht lavastada, kuid kaotas sellega seoses koha teatris), valgeks kulunud põlvedega teksased pruunidesse musketäri-säärikuisse topitud, hüppas ägedalt püsti. Põleva pilgu teatud kindlasse kohta suunanud, teatas ta, et tänapäeval lapsi muinasjuttudega luilutada on lausa kurjast. Maha muinasjutud! Nad teenivad kodanlikku ühiskonda, varjates laste pilgu eest kisendavate vastuoludega tegelikkust. Maast-madalast peab lastele näitama vastuolusid, võitlust — elu nagu ta on! Et nad ei astuks selle keskele kui potililled, keda

VLADIMIR BEEKMAN

kavalal kodanlusel hõlbus sõrme ümber mässida. Ilmnes, et muinasjutu-
raamatud, mida sotsiaalselt vastutustundetud autorid kirjutavad, ongi
üks peamisi põhjusi, miks pealekasvavad põlvkonnad kohe kodanlust
kukutama ei söösta.

Selle peale tõusis «musketäri» pilgu märklauaks olnud viiekümne
ringis mees, pea valges juuksepärrjas ja tähelepanelikud silmad prilli-
klaaside taga vidukil. Tõusis ja ütles: väga tore oli kuulata noort kol-
leegi. Tema tulisus on kiiduväärt. Küllap on lastele tõepoolest tarvis
ka jutte tegelikkusest. Kirjutagu nad siis ometi seesuguseid raamatuid,
nooremad kirjamehed!

Muheles ja lisas: tema ise on arvamusel, et muinasjutte läheb mingit-
pidi ka ikka tarvis. On üsna oluline lastele elu põhiväärtused arusaada-
val ja paeluval kujul kätte anda, katsuda neist kõigepealt head ja ausad
inimesed teha või vähemalt selleks kaasa aidata. Eriti teatud vanuses
pidas ta selleks kõige otstarbekohasemaks lapse fantaasia mõjutamist.

See oligi Otfried Preußler, üks Saksa FV tuntumaid lastekirjanikke.
Pärit Sudeetidest (sealt tšehhi keele oskus, mida ta on tõlkijana kasu-
tanud), kuni ülemöödunud aastani koolijuhataja ja kirjanik, sealpeale
ainult kirjanik.

Preußler on avaldanud kümme raamatut, kuid tema kogutiraaž on
juba ületanud 2 miljonit, mis on Saksa FV kohta fantastiline. Laste-
raamatud ilmuvad siin esmatrükis tavaliselt tiraažiga 5000 kuni 7000,
harva rohkem. Tõlgitud on Preußleri raamatuid üheksateistkümmesse
keelde. Üks tema levinumaid teoseid on «Röövel Hotzenplotz». Selle
üldtuntusest niisugune näide.

Kui Preußler mõne aasta eest kolis oma praegusesse elukohta Haid-
holzenisse ja ta vanem tütar esimest korda uude kooli läks, küsinud
direktor uue õpilase nime. Seda kuulnud, vaatas ta tüdrukule suuri-
silmi otsa ja hüüatas: «Mis te räägite? Kas siis teie isa ongi seesama
röövel Hotzenplotz?»

Vaidlus «Kürbiskerni» õhtul ei andnud ka keskööks lõplikku tule-
must, ei kompromissi, kumbki pool jäi oma arvamuse juurde. Preußler
kinnitas veel tagantjärele, kui tema juures kodus istusime, et tal pole
kõige vähematki realiteedi vastu raamatuis, mis lastele määratud, ehkki
ta ise muinasjutte eelistab, aga olgu need raamatud korralikul kunsti-
lisel tasemel. Tundus, et tema sooviks on ärritada oponente tegeliku
tööga oma üleskutseid kinnitama. Kuni pole teoseid, mille ümber
vaielda, on küllap tõesti väheviljakas ainuõiget teed otsida. Kirjanduses
on kord juba nii, et kõik vaidlused saavad laheneda üksnes tegeliku
kirjandusliku materjali pinnal.

Veel üks huvitav arvamus Preußlerilt. Tema meelest ei saa ka klassi-
kalisi muinasjutte lõpmatult ümber trükkida. Neid tulevat iga viie-
kümne-kuuekümmene aasta tagant uuesti töödelda, et nad muutunud ajas
ja lugejanõudluses vastu kõlaksid. Näitena tõi ta meilgi muganduses
tuntud kilplaste-lugude uustöötluste, mille teostajaks oli tema ise.

Ta viis lugude alguse tahapoole. Preußleri variandi järgi olnud kilp-
lased vanasti tuntud nimelt nutikuselt ja tarkuselt, nõnda et kõik kroo-
nitud pead neid endale nõuandjateks nõudnud. Nii jäänud Kilpla mees-
test päris tühjaks, laste, naiste ja vanade peale virelema. Siis otsusta-
nud targad kilplased ennast korrabealt rumalaks teha, et maailma

koormavast tähelepanust vabaneda. Alustanudki kilplasetükkide tegemist. Ajapikku aetud nad kõikjalt lolluse pärast minema ja nad pöördunud kallisse Kilplasse tagasi. Kui seal aga otsuseks võeti jälle targaks saada, selgunud äkisti, et selleks enam jõud ei hakka, kilplus nii kõvasti sees, et aina kilplasetöö tuleb välja.

Ka vendade Grimmide muinasjuttude kohta arvas Preußler, et see on muidugi auväärt klassika, aga tänapäeval neid ometi enam endisel kujul lugeda ei saa ja väärtuslikumad motiivid vajaksid uut töötlust.

Samal suvel, kõigest paar nädalat pärast meie kohtumist määrati Otfried Preußlerile tema viimase noorsooromaani «Krabat» eest Saksa FV kõrgeim lastekirjanduse preemia «Deutscher Jugendbuchpreis», mis igal aastal antakse silmapaistvaima laste- või noorsooraamatu eest. «Krabat» kujutab endast uut variatsiooni levinud slaavi kuradiveski-muistendile, kus noor nõiduseõpilane mustad jõud lõpuks ära võidab.

Preußleri kirjanduslik tee on sirge, tema andekus vaieldamatu, sest Lääne-Saksa raamatuturu tohutus konkurentsisis niisuguste tulemusteni jõudmiseks ei piisa üksi heast tahtest ega ka mõne kirjastaja heasoovlikkusest või reklaamiosavusest.

Märksa keerulisem saatus on osaks langenud Hans Baumannile.

Tema nimi paneb veel praegugi mõne inimese valvsalt pead tõstma. Baumann? Kas seesama? . . .

Jah, seesama, kelle luuletusest «Värisevad pehkinud luud» omal ajal tehti «hitlerjuugendi» lipulaul ja keda ennast peeti võimusoosikuks.

Ta elab praegu väikeses Murnau linnas Müncheni lähedal, kirjutab laste- ja noorsooraamatuid ning tõlgib juba kakskümmend aastat vene ja nõukogude kirjandust. On andnud välja vene luuleantoloogia, mis algab «Lauluga Igori sõjaretkest» ja ulatub tänasesse päeva, samuti mitmeid nõukogude lasteraamatuid. Tema enda teoseid on laialdaselt tõlgitud teistesse keeltesse, paljalt Oxfordi kirjastusel on ilmunud neli-teist ingliskeelset väljaannet.

Noorukina kirjutas Baumann luuletusi, ligi sada on saanud lauludeks. Neist kümnekond leidis kasutamist fašistide poolt. Kirjutatud olnud nad hoopiski noorukipärase maailmapurustamise tungi ajal. Silmas tuleb pidada, et Hitleri võimuletuleku aastal sai Baumann parajasti üheksateist. Too kõnekäänuliseks muutunud «Es zittern die morschen Knochen» ilmus aasta enne seda ühes katoliiklikus almanahhis. Hiljem tehti uustrükkide puhul tekstis ka pisike «redaktsiooniline parandus», mis aga oluliselt sisu muutis. Hans Baumannil oli algsest kirjutatud:

«... denn heute hört uns Deutschland
und morgen die ganze Welt!»

(«... sest täna kuuleb meid Saksamaa / ja homme terve maailm!»). Fašistlikud propagandistid lisasid luuletusele üheainsa silbi, asendades sõna «hört» (kuuleb) sõnaga «gehört» (kuulub). Laul omandas korrapaalt maailmavallutusliku värvingu.

Autor ei protesteerinud, sest talle öeldi, et nii on vaja, ja menu oli kohene ning suur.

Baumann on ammugi selgusele jõudnud, et ka tahtmatu osavõtt hitlerliku propagandamasina tegevusest ei möödu kellelegi jäljetult.

VLADIMIR BEEKMAN

Pärast sõda vaikus ta viis aastat, kuigi mõned sõbrad soovitasid avalikku patukahetsust, mille järel ta võiks uuesti rahuliku südamega töö juurde asuda. Baumann otsustas, et sõnad maksavad vähe ning et ta tõestab pigem töö kui kõlavate deklaratsioonidega, mida ta on mõistnud ja kelleks saanud.

Ta õppis ära vene keele ja otsustas pühenduda nõukogude kirjanduse propageerimisele. Selles oli vahest ka lõpuni tunnetamata heastamis-püüet. Täna on ta juba mõndagi ära teinud. Muide, ka Korinetsi raamat ilmus Baumannil tõlkes.

Aga inimesed on visad minevikku unustama. Baumann — kordavad nad. Kas seesama? . . .

Preußerilt on üks raamat, «Väike nõid», juba vene keeles ilmunud, ta ise kutsuti sel sügisel Moskvasse osa võtma nõukogude kirjanduse tõlkijate suurest rahvusvahelisest kokkutulekust. Sõjavangis viibimise ajal äraõpitud vene keel on tal üsna lopsakas ning tema elujulge suhtlemisrõõm teeb ta soovitud külaliseks kõikjal.

Kui me pärast pikka keerutamist maalilisel Queralpenstraße Preußeri koju, Rosenheimi linnakese naabruses asuvasse Haidholzeni asulasse jõudsimel ja kuni pimedikuni mägede poole avaneval terrassil kohvi jõime, jõudis peremees rõõmsale järeldusele: «Veider, kui palju ühist on rääkida ja arutada inimestel, kes esmakordselt kokku saavad, kui neil on sarnased huvid!»

Noorte vihaste meeste kohta, kellele jutt muu hulgas ka põikas, avaldas Preußer kohalikest kogemustest võrsunud tähelepaneku, mis kummalisel kombel kõlas kokku juba pool aastat varem Oslos kuulduga. Nad olevat hirmus kärsitud, nentis ta. Aga kärsitud peamiselt lammutama, võimu taga nõudma, kohti hõivama, mitte niipalju raamatuid kirjutama ja tööd tegema. Kellel saaks midagi selle vastu olla, kui nad palju kirjutaksid?

Õo hakul tõi Preußer meid Rosenheimi vaiksesse raudteejaama. Naasime Münchenisse «Euroopa»-ekspressiga Rooma—Kopenhaagen. Pooltühja vaguni klaasuksega kõrvalkupees sõitis kuhugi põhja poole terve itaalia perekond, süsimusta peaga unine ema ja viis last. Need viimased sagisid hilisele tunnile vaatamata nii vilkalt, et puhuti oli neid silme ees vähemalt seitse ja pool. Küllap isa juurde, kes kuskil põhjas kui *Gastarbeiter* leiba teenib.

NATUKE AJAST JA INIMESTEST

Midagi on muutunud maailmas. Ma tean, et see ei ole enam ammugi avastus, aga sellele teadmisele vaatamata ei saa seda veel kord ütle-mata jätta.

Õhtupoolikul jõudsimel iidsesse Andechsi kloostriisse, mis asub Münchenist edelas, kuulsate järvede Starnbergersee ja Ammersee vahel. Õieti oli võõrustajate eesmärk üsna praktiline: pakkuda meile Andechsi kloostriõlut, mille mark on kuulus juba sellest ajast peale, mil esimesed mõõgavennad Maarjamaal kanda kinnitasid ja mida isegi lähedases Münchenis haruharva, peaaegu et tutvuse kaudu õnnestub saada.

Oli pühadereede enne Fronleichnami — katoliiklikku Kristuse sele-

tatud ihu püha. Kaskedega ehitud kirikuukse juures kogunes hõreda-voitu ristikäik, teenistus oli parajasti lõppenud. Tuli väärikas paater, ühes käes sau, teises mikrofon. Temast kahele poole, aupaklikult taamale asusid nooremad kirikuteenrid, ühel käeotsas moodne must kohvri-ke võimendajaga, teisel väike voolujooneline valjuhääldaja. Ristikäigu etteotsa asusid veel kaks valges rüüs nooremat vaimulikku, elektriküünlad pikkade sauade otsas. Siis läks rong liikvele.

Paatri võimendajast veidi moonutatud tehishääl kostis suures ringis, algul kirikust eemaldudes, siis sellele taas lähenedes. Kümme-konna minuti pärast, kui olime pooleldi kustunud küünaldega ja vahast lõhnava missajärgse pühakoja jõudnud üle vaadata ja allamäge kloostri-õllekeldri poole samme seadsime, tuli ristikäik meile vastu. Naised, naised — vanemad ja keskealised, mõned nooremad tüdrukud seas, ja üksikud kidurama olekuga meessoos esindajad, kaabud näpus. Jumala-ema-palve oli jõudnud juba sinnamaale, kus paatri eestütlemisel kogu ristikäik mehaaniliselt kordas üht ja sama vahelduvate epiteetidega ütet: «Sa malbe neitsi... Sa üllas neitsi... Sa kuldne neitsi... Sa kirgas neitsi...» Ikka transistorvõimendaja plastikhääl ees ja rahvasumma ühetooniline pomin kannul, roduks kustunud küünaldega kiriku poole.

Aeg pole praegu usule soodus.

Andechsi alevi (või linnakese — seal maal on seda vahet raske teha) parkimisplats on busse ja autosid tihedalt täis lukitud. Kloostrikõrtsi kärarikkaist kambreist lööb vastu liisunud õllepära lehk, millesse keldritreppidelt immitseb teravat ammoniaaki. Laudseina löödud nagid on täis tolmumantleid ja sulekesega kaabusid. Tubakasuits rullib lae all siia-sinna. Kelnerid, kes päeva jooksul paar tsisternitait õlut laiali kandnud, lõsotavad jõuetult plekiga ülelöödud leti najal. Neist ei tunne keegi enam erilist puudust, küllastajate näod juba õhetavad, jutt on vali ja kuskil hakatakse laulujorugi lahti kerima.

Baieris kantakse veel üsna palju rahvariidet või sellest mõjustatud rõivastust. Tiroomi jäägrikaabud, mõnel kõverjalgsel vanahärral koguni nahksed traksidega põlvpüksid, traksid rinna pealt vahetükiga ühendatud, mis eedelveisside või muude alpilillekestega tikitud. Naistel kitsaste pihikute ja avarate kaelustega igihaljad «dirndl»-kleidid. Tõsi mis tõsi, moodsalt pahkluuni väljaveninud poolvillaste vestmantlite ja topelt-madruselaiuste kostüümipükste kõrval näeb see värske ning kaudis välja.

Kuid bairerlased on jätkuvasti väga «rahvuslikud». Münchenis on sagedased hallid meesteülikonnad, millel krae asemel tumeroheline patentkude ja seljal vastandvõlt, mis tipus sama rohelise kolmnurgaga kinnitatud. See on stilisatsioon, ja päris nägus pealegi, ehkki mõneti naiivse tõsidusega teostatud.

Andechsi kloostrikõrtsis käis pidu ehtbairerliku hooga edasi. Aga kloostriõlle ankrud olid sel varasel õhtutunnil juba tilgatumaks rüübatud ja tavalist pilsenit polnud ometi nii kuulsas paigas tellida.

Walter Scherfi toimekal eestvedamisel läksime kapsamaade vahelist rada mööda postimaja juurde, kus kahe pisikese kambriga joogikohake «Zur alten Post» oli veel sissesõitjate poolt avastamata ja kuivaks joomata jäänud. Siin oleks meile peaaegu saatuslikuks saanud televiisor,

VLADIMIR BEEKMAN

millest salkkond aega surnuks löövaid võõrustöölisi parajasti jalgpalli-võistlust vahkis. Istu nii või istu naa, ikka oled kellelgi ees. Tülikas ümberistumine kestis seni, kuni keegi pistiku märkamatu kontaktist välja sikutas. Ekraan löi pimedaks, täiendavate külaliste teenindamisest huvitatud ettekandja teatas, et televiisor läks rikki, ja pahuralt jau-ravad jalgpallihagid hakkasid oma arveid maksma.

Gastarbeiter on kaasaegses Lääne-Saksamaa tänava- ja linnapildis juba igapäevane kuju. Neid elab ja töötab siin praeguseks kaugelt üle kahe miljoni, lisaks veel vähemalt miljon perekonnaliiget. Frankfurdi lennujaamas liigub iga päev pärast Istanbuli lennukite saabumist läbi ootesaalide pappkohvrite ja riidepampudega türgi perekondi. Potentsiaalselt on iga kahekümnes vastutulija tänaval *Gastarbeiter*.

Päev enne ärasõitu oli meil vaja viisast pikendada. Müncheni politseipresiidiumi värvase seisab raskelt relvastatud vahipost, raadiosaatja vöö, kes kõiki sisenejaid pilguga kompab. Baader on küll vangikongis, aga mine sa tea. Meil kahtlasi käsipakke kaasas pole, võime edasi astuda.

Kivitrepid ja kindlusemüüridena paksud vaheseinad, pikad koridorid ühesuguste uste ridadega — mingi eriline, nimelt politseiasutustele ja kohtuhoonetele omane kõle kroonulikkus valitseb siin. Ainsaks kaunistuseks tahvel tagaotsitavate kurjategijate näopiltidega. Läheme läbi kriminaaljälituse osakonna, see on inimtühi. Keerame ümber nurga «Fremdenpolizei» poole peale ja satume inimpäebelisse. Uksed on jaotatud tähestiku järgi, iga kahe-kolme tähe tarvis omaette uks. Sellele vaatamata seisavad uste taga järjekorrad. Üheksakümmend protsenti nägusid on tõmmud, kõne arusaamatu. Kannatlikult oodatakse viisade ja elamislubade pikendust. Selg vastu roheline õlivärviga vööbatud seinapaneeli, pea kohal kroonumaja valgekclubjatud lagi, ukse taga tüpinud politseiametnikud, kellest nii palju on.

See on kaasaegse Euroopa kiire tööstusliku arengu ja «majandusimede» üks, vähem reklaamitud aspekt.

Väike balkani restoran Kaulbachstraße, kus tavaliselt käin lõunas-tamas, kuulub ilmselt jugoslaavia päritoluga lokaalipidajale. Tema pole enam *Gastarbeiter*, vaid ümberasunu. Kelneriteks on tal eranditult noored poisid, võib-olla koguni sugulased, sest kogu asjatoimetus käib väga koduselt. Keel, mida nad isekeskis räägivad, on slaavi keel. Neil pole maja kunagi täis ja vähegi pidevamaid külastajaid tuntakse nägu-pidi. Esimese nädala lõpul sain viisaka tere kelnerilt ühel «omakandi» tänaval.

Endalegi saab juba harjunuks, et kella viie paiku tuleb uksealuse nurgalaua taha keppiga vanamees, eedelveissid rinnatikandil. Tellib kannu õlut ja istub omaette. Kui sel kellaajal harvad külastajad on teenindatud ja keegi midagi enam ei vaja, istub tema juurde lauda kelneri-poiss, näsib leivakorvist timpsaia ning nad vestlevad elust ja maailma asjadest. Neil on mõnesuguseid raskusi, sest vanamees räägib paksu baieri murrakut ja poisil on tavalisegi saksa keelega alles üksjagu tege-mist. Kuid omainimestena saavad nad sellest üle.

Iga päev peaaegu täpselt pool kuus tuleb akna alla tillukese kahe too-liga laua taha elatanud naine. Kann õlut. Võtab kulunud käekotist välja paki odavaid saksa sigarette, suitsetab, vaatab aknast tänavale, aga pil-

gust paistab, et ta vaevalt midagi märkab. Ta kõhn nägu on enneaegselt koltunud, elu ei ole teda päikesepoollel pidanud. Terve novell kumab tema tagant, kui mõttelennule voli anda. Saksa FV-s on üksikuid viie- ja kuuekümnne vahel naisi väga palju.

Mõnikord eksib siia ka paarike kunstiüliõpilasi — nimelt eksib, sest seegi väikerestoran tundub neile ja nende rahakotile liiast olevat. Nad riietuvad liigutava kirevusega, tehes hädast vooruse, ja tellivad kahe peale portsjoni salatit ning klaasi apelsinimahla. Harilikult sööb salatit poiss, tüdruk tõmbab kõrval suitsu ja limpsib mahla. Küllap see kestab nõnda seni, kui asi niikaugel, et võib hankida loa oma tööde müütamiseks Leopoldstraße ääres, siis ehk jätkub kaheks salatiks.

Ärasõiduhommikul möödusime ilmetust valgest kahekordsest majast Inglise aia servas. Walter Scherf pidurdas hetkeks ja osutas pöidlaga:

«Raadiojaam «Vaba Euroopa». Ükskord neil jätkus häbematus tulla meile raamatukokku. Ma näitasin neile ust ja ütlesin: mu härrad, siin majas pole teil midagi teha, siin tehakse koostööd!»

Nii see vastandite kooslus on: jõukus ja vaesus, koostöötaotlus ja lõhestustegevus, enesekindlus ja hirm. Nad on ajaga ja üksteisega tihedasti läbi põimunud, pole sugugi kerge hoobilt eksimatult otsustada.

Muia Veetamm

KULDVILLAK

Sadas ja sadas.
Tuul tutistas tukka.
Pori pritsis püksid täis põlvini.

Sadas ja sadas.
Tilk tilberdas ninaotsa,
lobjakas lõuaotsa,
sudu surus südame uksele.

Südame tagatoas
magas argonaut
seitsme sõba all,
ühaksa ürbi all.
Magas
ning nägi imelist und.
Ärkas
ja karjatas:
«Pardale! Pardale!
Kuldvillak!
Kuldvillak!
Kolhises!»

Kolhis! Oo, Kolhis!
Magnooliad!
Palmid!
Eukalüptid!
Must meri sininel
Lainete lembus!
Meduuside suudlused!
Meenepildid
paabuga puiesteel.

Kolhis! Oo, Kolhis!
Medeiad,
afrodited,
erosed,

argonaidid viimne kui üks
võitlevad vägevasti,
taplevad farmukasti,
viigilehti lennutades,
habemeid ohverdades
Kolhise kuldvillakmandariini eest.

Kuldvillak — mandariin,
písike päike,
päikese puu otsa kukkunud poeg,
võidab su argonaut?
Viib ta su koju siit?
Sõuab mööda kaapreist ja karidest?

Sajab ja sajab.
Tuul tutistab tukka.
Pori pritsib palmi allgi põlvini.

Sajab ja sajab.
Vihm veab üha ulu alla,
käsikaupmees
kangi alla,
sügis sügab südant ka Kolhises.

Aga mis teha?
Mis teha,
kui südame
tagatoas magab argonaut?
Magab,
näeb unes,
ärkab
ja karjatab:
«Kuldvillak
kullendab Kolhises!»

*
Ma olen noor.
Mul mängulust on veres,
suu isub laulu,
jalad tantsimist.

Uut sõpra tundlen
igas esmateres,
uut tere loodan
igast hüvastist.

Mu taldadel on leping
iga teega,
mis pole tulba ümber
fammumine tuim.

Mu varbad vallatavad rõõmsalt
iga veega.
Ma sukeldun,
et iga sõrm on uim.

Ja mets! Ja mets,
mis tempe teeb ta hulle:
ta jooksub mind ringi
nagu karjalast
ning tutvustab kui verevendi mulle
nii iga vastset õit
kui varast marjalast.

Ma olen noor.
Ma ihken kauneid kleite.
Mind lummab pits,
mind võlub sats ja soos...

Ei, mitte mul,
vaid sel,
kes kohtleb mind kui eite,
sel on —
ta vabandagu mind —
sklereroos.

Jan Fridegård

VÕÕRAD SULED

Lars Hård seisis parajasti oma masina juures ja isoleeris juhet, kui nägi meistrit, mingi nimekiri käes, kontorist välja tulevat. Meister vaatas korra ringi, nagu otsustamaks, millist teed valida sadakonna pikkades ridades seisva masina vahel. Siis tuli ta otsejoones Lars Hårdi juurde.

«Jajah, me peame nüüd hakkama üles ütlema,» teatas ta. «Teile on üles öeldud alates viieteistkümnendast juunist. Tööpuudus.»

Ja enne kui edasi minna, tegi meister lehele tema nime juurde linnukese.

Lars Hård ei vastanud, tundis vaid, kuidas ta üle keha kuumaks läks. Naised kudumismasinate juures vaatasid uudishimulikult tema poole ja niipea, kui meister oli silmapiirilt kadunud, astus ligi Larsi lähim meessoost sõber:

«Sulle öeldi üles?»

«Jah.»

«Vaat kus kurat. Mis sa nüüd enam leiad. Kellelgi teisel vedas sel korral.»

Ja et varjata oma rahulolu, läks sõber tagasi masina juurde.

«Nüüd on sellest õnnetust päevast juba kuu aega möödas,» mõtles Lars Hård, kõndides mööda nurmeteed, kahel pool õitest kirjud kraavikaldad. Vanematekodu oli, nagu nii mitmel varasemalgi korral, pelgupaigaks pärast päevi kestnud viljatuid kohaotsinguid linnas.

Aga seekord oli töötaoleku kurbadele päevadele langenud valguskiiroke. Lars oli üritanud hakata luuletusi kirjutama ja kaks neist olid kohalikus ajalehes ära trükitud. Ta polnud nende eest küll midagi saanud, aga üks kord pidi seegi päev tulema.

Tundus, nagu oleksid rohi, mets ja vesi muutunud teistsugusteks, niipea kui ta neist kirjutama hakkas. Lohutavaiks ja usaldatavaiks. Kui ta kohtas mõisaomanikku, kes talle torkivaid pilke heites rääkis, milline hädavares ta küll on, või kui ema murelike etteheitvate silmadega jälgis lihatükke, mis päästmatult kadusid tema hammaste taha, hakkas tal kohe natuke kergem, kui võis jääda niidule üksi linnulaulu ja tuulesahinaga.

Peale kahe trükkipääsenud luuletuse oli tal põuetaskus veel tosina-

JAN FRIDEGÅRD

jagu, mis kõik olid valminud töötaoleku kuudel. Keegi polnud neid näinud, siinkandis polnud kedagi, kes oleks luule vastu huvi tundnud või sellest aru saanud.

«Värsid nüüd küll lugeda ei sünni,» ütlesid isa, ema ja kogu kihelkond.

Aga jumal tänatud, leidis siiski ka teistsuguseid inimesi, kui ainult osati nendega ühendusse astuda. Suured hiilgavad nimed. See, kes sai ühe sõna, ühe tunnustava sõna selliselt suuruselt, võis toetuda sellele nagu kepile ja kõigile laimajatele alles näidata.

Kui ta ometi julgeks kirjutada mõnele neist suurustest! Fröding oli surnud. Dan Andersson samuti, aga Karlfeldt oli elus ja Heidenstam ka. Nende vanameestega tasus arvestada. Kui õige saadaks ühele neist oma luuletusi ja paluks avaldada arvamust nende kohta?

Ta võttis kaks kõrt, ühe timuti, mis oli Heidenstam, ja ühe aasrebase-saba, mis pidi saama Karlfeldtiks. Ta hoidis neid selja taga ja tõmbas ühe välja. Rebasesaba. Õnneseeneks osutus Karlfeldt.

Paari päeva pärast läks Rotlösa postijaamast teele paks ümbrik suurele luuletajale, aadressiks lihtsalt «Rootsi Akadeemia». Üks luuletus ulatus jonnakalt üle kaaslaste ja näitas oma kaht ülemist rida. Need pidid suurele poeedile esimesena silma torkama. Jaa, nende ridade pärast ei pruukinud häbeneda:

On sõnum sulle kuuse raskel ja tumedal kohinal,
su tõusust pajatavad ka rohi ja lilled sosinal.

Esimesel nädalal kasvas põnevus posti oodates lausa piinavaks, aga pikapeale, kui nädal läks nädala järel, asendus see tunnustamatuse kibedusega. Need, kes omadega mäele on jõudnud, ei lase ju ilmaski esile kerkida kedagi uut, kes nende aukoha küsitavaks võiks teha. Parem lämmatada kõik esilekerkivad talendid, anda neile lihtsalt mööda kõrvu. Kuidas ta ometi kunagi oli võinud mõelda midagi muud.

Maal ei võetud tööpuudust veel nagu rahvuslikku õnnetust, mis nõuab oma ohvreid; seal arvati siinamaani, et see, kellel pole tööd, on laisk ja lohakas. Lars Hårdi seisukord polnud kiita, kui kuud läksid ja ta ikka veel oli oma vaestel vanematel ristiks kaelas. Mõisaomanik oli talle mõista andnud, et tal oleks parem end mõisa valdustest eemale hoida.

Kui ta oli juba endale selgeks teinud, et ühiskonna paljudest võimalustest oli tema jaoks üle jäänud ainult maantee, saabus kiri. Suur kiri viie lakkpitseriga. Ja igal pitseril seisis Rootsi Akadeemia väike pitsat.

Postiljon andis selle üle, näol lugupidamise ja imetluse ilme. Ta teadis, et Lars Hård oli avaldanud kohalikus ajalehes luuletusi.

«Püsivus viib sihile,» ütles ta. «Ei ole just palju neid, kes võidavad Akadeemia auhinna. Geijer sai selle «Viikingi» eest, kui tohin meelde tuletada. Mul on rõõm esimesena õnne soovida.»

Värisevi käsi võttis Lars Hård kirja vastu ja läks põnevusest pool-lämbununa välja aasale, enne kui sõandas kirja avada. Kirja oodates oli suvi mööda läinud, linnud olid vaikinud ja ainult mõned sügiseselt kõhnad seanupud ja vareslilled pidasid veel jonnakalt vastu pimedatele hallaöödele.

Ta püüdis ette kujutada, mida kiri võis sisaldada. Luuletused olid kindlasti tagasi saadetud, muidugi, aga mis veel? Mõni auhind? Diplom? Luuletused olid võib-olla paremad, kui ta ise oli taibanud, päris taevanitõusvad, kõrgeimad, mis iial on kirjutatud. See polnud ju esimene kord, kui geenius võrsus rahva hulgast nagu lill sõnnikuhunnikust.

Aga nüüd oli käes aeg selguse saamiseks. Ta rebis ümbriku lahti.

Seal olid luuletused ja kiri. Ei mingit diplomit. Noh, see võis ju veel tulla. Larsi silmad lendasid üle kirja, mille käekiri oli omapärane, aga siiski kergesti loetav:

«Siia tagasi jõudnud, vaatasin läbi Teie värsid, mis olid Akadeemias juba juulikuust saadik. Need valmistasid mulle rõõmu oma nooruslikult värske tooniga. Täna Teid, et tahtsite neid mulle näidata. Mingit kriitikat ma teha ei saa ega tahagi; igasugune luule peab arenema vabalt, omal käel, omal riisikol. Sõbraliku tervitusega Teie Erik Axel Karlfeldt.»

Nii jah, see oligi kõik. Ta ei saa ega tahagi teha mingit kriitikat. Noh, nii see küll ei olnud.

Niisiis polnud midagi muutunud, ta oli ainult oma luuletused tagasi saanud. Suur poeet ei olnud neid vist isegi teistele Akadeemia vanameestele näidanud, muidu oleks ju mõni vahest ikkagi märganud, et seekord polnud tegemist mingi tavalise nimepäevaluuletaja või riimisolkijaga.

Suur pettumus haaras Lars Hårdi karvupidi pihku ja vedas teda õhtupimedani mööda põlde ringi.

Ent ometi pani ta juba kirja saabumisele järgnenud päevadel tähele teatud muutust. Teistsugune meeleolu hõljus õhus, teistsugused olid nende näod ja pilgud, keda ta kohtas. Ema ütles:

«Räägitakse, et sa oled saanud mingi auhinnakirja. Kus see sul siis on?»

«Ah, ei olnud midagi.»

«Mulle, oma emale, võiksid sa sellest ikka rääkida.»

«See on niisama loba, ütlen ma.»

Aga ema ei jätnud järele, vaid ütles, et ikka teavad kõik teised rohkem kui oma ema. Ja et kui ta on saanud auhinna, siis võiks ta kodus natuke söögi eest maksta. Aga tema oli muidugi põikpea nagu ta isagi.

Lars Hård põgenes, kuid natuke maad kodust eemal kohtas ta pastori, kellel olid tütar ja koer kaasas. Lars Hård tervitas ja kiirendas sammu, kuid õpetaja jäi heatahtlikkusest särades seisma ja sirutas käe:

«Minu kallis Lars, luba end õnnitleda. Kuulsin postiljonilt, et sa oled saanud Akadeemialt tunnustuse oma luuletustele. See on suur sündmus meie kihelkonna jaoks. Tule mõni päev kirikumõisa ja anna mulle oma värsse lugeda.»

Kui Lars Hård vaatas pastoritütre kannikesetaolistesse silmadesse, mis luuletajat imetlesid, ei olnud tal julgust tõtt tunnistada. Isegi koer, kes enne oli ta peale haukunud, toetas nüüd pea vastu ta jalgu ja ootas patsutamist. Issake, kui see ometi oleks olnud nii, nagu nad arvasid!

Ta pomises midagi, et sellest ei maksa nii suurt numbrit teha, aga pastor ja ta tütar üha särasid, rahul noore auhinnavõitja tagasihoidlikkusega.

Kui Karlfeldt ometi poleks tulnud mõttele kasutada Akadeemia ümbrikku ja pitsatit, mõtles ta teed jätkates. Valekuulsust oli palju raskem kanda kui varasemat põlgust. Ja tõde pidi ju varem või hiljem ikkagi päevavalgele tulema. Siis oleks kõik veel seitse korda halvem.

Kiituselained tõusid ja ähvardasid teda peagi enda alla matta. Mõisaomanik kutsus ta alla kontorisse ja vestles temaga sõbralikult. Ta manitses teda hoolitsema oma talendi eest, kuid olema edu suhtes alandlik. Sobival juhul tahaks ta ka diplomit näha. Sellele järgneb tavaliselt ikka teatud rahasumma, kui suur see oligi?

«Viissada,» vastas Lars Hård, nagu kõrvale pööratud ja kõhklus hääles.

«Kas sa näed! Ärge nüüd seda tühja-tähja peale ära pillake, hoidke natuke ka tulevaste päevade tarvis. Kui ma kuulen mõnest sobivast kohast, annan teile soovitusi.»

Kui Lars Hård koju jõudis, ootas teda tagakambris sohval kooliõpetaja. Jah, koolimajas pidi tulema kogudusepidu; kas uus auhinnasaaja ei tahaks seal lugeda mõningaid auhinnatud luuletusi. Terve kihelkonna rahvas tuleb kokku, et kuulata luuletajat, kes on nende endi keskel üles kasvanud ja küpsenud.

Lars Hård lubas kõik teha ning ema silmis säras uhkus oma kuulsa poja üle.

«Kas tohiksin diplomit näha?» küsis koolmeister.

«See on raamija juures,» vastas Lars Hård. «Tuleval nädalal saan kätte.»

Öösel, kui vanemad magasid, tõusis Lars Hård üles ja pani tasakesi riided selga. Kirja ja luuletused toppis ta taskusse. Võis juhtuda, et õnnestub mõni luuletus maha müüa, nüüd kus ta peab jälle töötuna mööda tänavaid hulkuma nagu valvetuletõrjuja.

Ta ei julgenud mõeldagi, mida kodukandis rääkima hakatakse. Enam iialgi ei tõsta ta oma jalga siia. Ja ometi polnud ta ju midagi halba teinud, ainult vaikinud ja lasknud inimestel mõelda, mis nad tahtsid.

Linnas võttis ta telefoniraamatu järgi kõik ajalehed läbi, aga nädalagi pärast polnud tal korda läinud ainsat luuletust maha müüa. Toimetajad vangutasid sõbralikult pead.

«Liiga ebaküpsed,» ütlesid nad. «Meil on niisuguseid küll ja küll...»

Ebaküpsed — pärast kõike seda, mis tal oli tulnud läbi teha. Pigem olid nad küll ise liiga ebaküpsed, et teda mõista.

Ühel päeval läks ta mööda vaateaknast, kus oli ridade kaupa raamatuid. Seal lebasid ka mõned vanad ümbrikud, kaetud peene käekirjaga. «Strindbergi autograafid, 15 krooni», seisis hinnasedelil.

Hetke mõtisklenud, astus ta kauplusse ja pani Karlfeldti kirja lauale. Poeomanik oli väike kiilaspäine mees, kes rääkis võõrapäraselt kanget keelt. Ta võttis kirja vastu ja vaatas seda läbi suurendusklaasi.

«Kaks kruoni,» pakkus ta. «Luuletaja veel elap.»

«Viis krooni.»

«Kaks.»

«Kolm?»

«Kaks.»

Järgmisel päeval oli Karlfeldti kiri aknal. See maksis kümme krooni.

Rootsi keelest tõlkinud ANU SALUÄÄR

Jan Fridegård (1897—1968) alustas küll luuletajana, kuid leidis ennast proosas. Ta on kirjutanud ühiskonnakriitiliselt meelestatud romaane rootsi külainimeste elust. Nende hulgas on silmapaistvamaid autobiograafiline triloogia sulaselapsest Lars Hårdist, kellega tutvusime ka siinesitatud novellis. Tema hilisem romaaniotodang valgustab Rootsi ajaloo mitmeid perioode.

VAIKIJATE HÄÄLED

vaikijate hääled
need vaikijate hääled
vaikijate hääled need
ehk polegi nii hääletud
vaikijate hääli kuuled ehk pommiplahvatuste müras
napalmis põleva lapse kisas
salamõrtsukate püstolipaukudes
meie oleme väiksed inimesed
MEIE OLEME VAIKSED INIMESED
meie oleme väiksed vaiksed inimesed
me pole kellelegi teinud paha
gaasikambris ehk mõnigi vaikija häälekaks muutus
teised väljas ent vaikisid vaguralt
vaikselts hiilivale surmale kaasa
MIS SEE MEIE JUTT SIIN AITAB
väiksed vaiksed inimesed tulid ehk
hommikul täpselt ja punktipealt tööle
et aktidesse kanda inimrasvast seepi
juustest madratseid ja inimnahast lambivarje
väiksed vaiksed inimesed — jah just nemad need olid
me kõik ju teame seda sest
NII ON SEE JU ALATI OLNUD
väiksed vaiksed inimesed koostasid nohinal
kalligraafiliselt
keel hammaste vahel
eksekuteeritavate või likvideeritavate
— või kuidas see kuskil oli — pikki-pikki nimekirju
väiksed vaiksed inimesed võtsid sõnakuulelikult
relvad kätte
et rauku ja lapsi ja mehi ja naisi ajada taevariiki
väiksed vaiksed inimesed istuvad kohusetundlikult
lennukeisse
et viia vietnamlastele pommikinki

MEIE ASI POLE RÄÄKIDA

MEIE ASI ON KÄSKU TÄITA

see vaguralt VAIKIV ENAMUS

annab ära oma hääle

oma teod

annab ära iseenda

ja nende vaikimine muutub roimaks

nende endi kätes

sest MEIE OLEME VAIKSED INIMESED

sest MIS SEE MEIE JUTT SIIN AITAB

sest NII ON SEE JU ALATI OLNUD

sest MEIE ASI POLE RÄÄKIDA

MEIE ASI ON KÄSKU TÄITA

nad on oma hääled ära andnud

nende hääled on neid ära andnud

nad on oma hääled ära andnud

ja saanud osaliseks roimas

need väiksed vaiksed inimesed

See suur VAIKIV ENAMUS

nad on oma hääled ära andnud

ja need karjuvad nüüd neile vastu

pommiplahvatustes

kisendavad neile vastu ohvrite tuhast

need vaikijate hääled...

vaikijate hääled...

hääled...

hääled...

hääled...

*

Kuldsed ajad on saabunud,

šašlõkijastu, saunaeera,

hoogne seedimistegevus käimas on,

piprast toitu igaüks neelab.

Ja kes küll võiks seda keelata —

hüveolu on üle kõige!

ARMAS EIKONEN

Kel pole, las helbivad riisileent,
meie jaoks vaid šašlõkk on see õige.
Kõik aina rasvub, voogab ja vohab,
õllevesi aina koguneb põide,
on autod ja majad ja peenike toon,
ühesõnaga, kõik läinud on õide.
Ka mõttevaegus on suurenenud,
ajakirjandus ajaviidet aina vestab,
aga seltskonna häälena rõhatus
saunalavalt vaid alla kostab.

ARVUSTUS

ühelt poolt mõistagi
teiselt poolt teadagi
kahtlemata loomulikult
eriti ja absoluutselt
sellegipoolest mõningal määral
silmas pidades arvesse võttes
oletatavasti küllap vist
vististi ja arvatavasti
kokku võttes küllaltki
nentides ja mööda minnes
siiski ometi sedavõrd
kuigivõrd ja kuidagimoodi

Sirje Kiin

HERBERT MARCUSE «SUUR EITUS»

«Kui tööline ja ta peremees vaatavad ühte ja sedasama televisiooni-programmi ning külastavad ühte ja sedasama puhkepaika, kui masina-kirjutaja riietub niisama hästi kui tema peremehe tütar, kui neegril on seesama «Cadillac», kui nad kõik loevad ühtesid ja neidsamu ajalehti, siis ei viita see võrdsustumine mitte klasside kadumisele, vaid sellele, kuivõrd orjastatud elanikkond osaleb selliste vajaduste rahuldamises, mis teenivad kehtiva ühiskonnakorra säilitamise eesmärki... Selles protsessis lõigatakse ära see vaimu «sisemine» mõõde, milles oleks saanud juurduda kehtiva korra vastane opositsioon... Selle mõõde kaotamine, milles võinuks juurduda eitava mõtlemise jõud, s. o. mõistuse kriitiline jõud, on ideoloogiliseks täienduseks sellele peaaegu täiesti materiaalsele protsessile, millega kõrgeltarenenud industriaalne ühiskond sunnib opositsiooni vaikima, teda endaga lepitades.» («Ühemõõtmeline inimene», lk. 21.)

Sellisest mõttekäigust lähtub Herbert Marcuse oma «ühemõõtmelise» teadvusega «ühemõõtmeliste» inimeste «ühemõõtmelise» ühiskonna kriitikas, millele järgnenud teoreetilised «eituse jõudude» otsingud leidsid 1960-ndate aastate teisel poolel vaimustunud vastukaja Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa kapitalistlike maade «uute vasakpoolsete» hulgas, kes on tuntud mitteproletaarse pahempoolse liikumise ühe aktiivsema ja anarhistlikuma osana. Vastukaja, sedakorda mitte vaimustunud, vaid revisionismikriitilist, leidsid H. Marcuse teoreetilised otsingud ka Lääne-Euroopa (eeskätt Austria) marksistide, nende järel nõukogude teoreetikute töodes¹, pärast seda kui H. Marcuse 1968. a. esines Pariisis K. Marxi 150. sünniaastapäevale pühendatud UNESCO kollokviumil ettekandega «Marksistliku revolutsioonikontseptsiooni revideerimine».

Kes on Herbert Marcuse, «uute vasakpoolsete» ideoloogiliseks juhiks tituleeritu, keda puudutavaid artikleid Lääne-Euroopa kodanlikud ajalehed on pealkirjastanud *à la* «Revolutsiooniteooria areng Marxist Marcuseni»? Kas tema «arenenud industriaalühiskonna kriitilise teooriaga» seatud küsimus revolutsioonilise tegevuse subjektist nüüdisaja kapitalistlikus ühiskonnas leiab «uues revolutsioonikontseptsioonis» lahenduse? Küsimus ajaloolise protsessi subjektist teaduslik-tehnilise revolutsiooni tingimustes on vaieldamatult aktuaalne ja oluline; progres-

¹ Eraldi raamatutena ilmunuist nimetame: Э. Я. Баталов, Л. А. Никитич, Я. Г. Фогелер «Поход Маркузе против марксизма», «Мысль» 1970; Э. Я. Баталов, ««Новые левые» и Герберт Маркузе», «Знание» 1970.

siivne ameerika sotsioloog C. W. Mills on seda nimetanud «tänapäeva poliitilise uurimistöö ja poliitilise tegevuse kõige olulisemaks probleemiks». Vaatlemegi alljärgnevas tänapäeva revolutsiooniliste jõudude (ehk H. Marcuse poolt Hegelilt ülevõetud terminiga «eituse jõudude») küsimuse seadmist ning lahenduskatseid H. Marcuse «uues revolutsioonikontseptsioonis»².

HERBERT MARCUSE ELUKÄIK on kodanlikule professorile ebatüüpiline. Saksa FV marksist H. Wessel nimetab seda tabavalt «piinatud mõtleja eluks»: tegu on mõtlejaga, kes, olles ise kogu elu teaduse autsaider, sai ka autsaiderite ideoloogiks.

H. Marcuse on sündinud 19. juulil 1898. aastal Berliinis juudi rahvusest kodanlase perekonnas.³ 19-aastase sõdurina astus ta Saksamaa sotsiaaldemokraatlikusse parteisse, olles 1918. aastal juba Berliini Reinickendorfi rajooni soldatite saadikute nõukogu liige. Pärast Rosa Luxemburgi ja Karl Liebknechti tapmist ning Saksamaa kodanlik-demokraatliku revolutsiooni lüüasaamist loobus Marcuse aastateks opositsioonilisest tegevusest. 1919—1922 õppis ta filosoofiat algul Berliini, hiljem Freiburgi ülikoolis. Neis ülikoolides valitsesid tollal fenomenoloogia, hiljem freudism ja neohegeliaanlus, mis kõik on leidnud hiljem teatava kajastuse H. Marcuse teoreetilistes kontseptsioonides. Pärast dissertatsiooni kaitsmist töötas H. Marcuse mitmetes kirjastustes toimetajana-retsensendina, toimetades muu hulgas trükki K. Marxi varasemaid töid. H. Marcuse kirjutatud eessõnadel ja kommentaaridel Marxi «Majanduslik-filosoofilistele käsikirjadele» 1844. aastast on tema filosoofiliste seisukohtade kujunemisel oluline osa. 1927. aastal naasis H. Marcuse Freiburgi ülikooli, töötas assistendina E. Husserli, järgmisest aastast aga tolle õpilase prof. M. Heideggeri juures. Just sel ajal huvitus H. Marcuse marksismist ja püüdis eksistentsialismi positsioonidelt kriitiliselt mõtestada Marxi teooriat. 1932. aastal kaitses H. Marcuse doktori-dissertatsiooni teemal «Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschichtlichkeit» (Frankfurt a/M. 1932).

Sõitnud 1933 Šveitsi, ei pöördunud H. Marcuse tollal juba fašistlikule Saksamaale enam tagasi, vaid emigreeris Prantsusmaale ja sealt USA-sse. Sellest ajast on H. Marcuse kui teadlase saatus seotud Frankfurdi sotsioloogilis-filosoofilise koolkonnaga, kelle teaduslikes väljaannetes (Pariisis 1934—1938 ilmunud «Zeitschrift für Sozialforschung» ja New Yorgis 1939 ilmunud «Studies in Philosophy and Social Science») ilmusid ka H. Marcuse selle aja teaduslikud artiklid, mis 1965 anti Maini-äärses Frankfurdis välja kogumikuna «Kultur und Gesellschaft».

² H. Marcuse teoreetilisi kontseptsioone vaatleme tema 1960-ndatel aastatel ilmunud ulatuslikumate tööde ning Prantsusmaa 1968. a. mai-juunisündmuste järel Lääne-Euroopa ajakirjanduses ilmunud intervjuude ja artiklite põhjal.

³ Faktilise andmestiku esitamisel toetume Saksa FV marksistliku teoreetiku Robert Steigerwaldi raamatule «Herbert Marcuses «Dritter Weg»» (Academie-Verlag, Berlin 1969), mis 1971. a. tõlgiti vene keelde. Raamatu aluseks oli 1969. a. aprillis kaitstud doktoridissertatsioon H. Marcuse filosoofia kriitikast.

1930-ndatel aastatel avaldas H. Marcuse ajakirjanduses rea poliitilisi, teravalt antifašistlikke artikleid. 1941. aastal ilmus New Yorgis H. Marcuse raamat «Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory», mis tähistab autori pöördumist üldfilosoofiliste probleemide juurest märksa konkreetsemale ühiskonnateoreetilisele analüüsile. R. Steigerwald peab «Mõistust ja revolutsiooni» H. Marcuse parimaks teoreetiliseks tööks.

Teise maailmasõja ajal oli H. Marcuse Ameerika Ühendriikide Strateegilise Luure osakonnajuhataja ja kogus informatsiooni fašistliku Saksamaa kohta. Mõningatel vaieldavatel andmetel (L. Matthias, «Bulletin des Fränkischen Kreises», Würzburg, nr. 121, Mai 1969, lk. 14) suunati H. Marcuse kui «juhtiv kremlenoloog» sõja lõpu eel juhendama luuretegevust Nõukogude Liidu vastu. Pärast sõja lõppu jäi H. Marcuse Strateegilise Luure teenistusse edasi, kuid sai uue eriülesande — sõita Saksamaale Frankfurti kui USA Riigidepartemangu Luureteenistuse uurimise Euroopa keskfiliaali ülem. Alles 1951 naasis H. Marcuse USA-sse. (Nõnda pikaajalist viibimist sõjajärgses Euroopas on H. Marcuse ise eitanud.)

Luureteenistuses oldud aeg tõi kaasa pika vaheaja (1941—1952) H. Marcuse filosoofiliste tööde publitseerimises, kuigi teoreetilised otsingud sellal jätkusid: 1940-ndate ja 1950-ndate aastate vahetusel huvitus H. Marcuse freudismist. 1951. aastal luges ta Washingtonis psühhiaatria koolis spetsiaalset loengukursust Sigmund Freudist, mille põhjal 1955. aastal avaldas raamatu «Eros and Civilization», mida on nimetatud neo-freudistliku sotsioloogia üheks variandiks.

1952—1955 rakendus H. Marcuse algul Columbia, hiljem Harvardi ülikooli juures asuvais vene instituutides ning, saanud selleks Rockefelleri Fondist finantstoetust, publitseeris 1957 raamatu «Soviet Marxism: A Critical Analysis» (Columbia University Press).

Kõik eespool nimetatud tööd ei eristanud H. Marcuset oluliselt teistest kodanlikest filosoofidest, veel polnud ta saanud tõeliste ühiskonnakriitiliste bestsellerite autoriks. See sündis 1964. aastal Bostonis ilmunud ja seni ta põhiteoseks peetava raamatuga «One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society». Selle raamatu ilmumisel muutus H. Marcuse nimi ülipopulaarseks nii Ameerika Ühendriikide kui ka Lääne-Euroopa mässavate üliõpilaste, «uute vasakpoolsete» seas. 1964. aastast California ülikooli professori H. Marcuse teoseid ja artikleid hakati tõlkima teistesse keeltesse, algasid ringreisid, avalikud diskussioonid, intervjuud. Nimetame 1960-ndate aastate esinemistest tähtsamad: 1964. ja 1968. aastal esines H. Marcuse Jugoslaavia ajakirja «Praxis» ümber koondunud filosoofide grupi traditsioonilistel suvekursustel Korčula saarel, kus ta muide nimetas end otseselt marksistiks (vt. «Praxis», Zagreb 1965, nr. 2/3, lk. 268); 1966. aastal esines ta Prahase rahvusvahelisel Hegeli-kongressil ettekandega «Eituse mõistest dialektikas»; eespool nimetasime juba esinemist UNESCO Marxisümpoosionil 1968; 1968. aasta mai-juunisündmuste ajal viibis H. Marcuse Pariisis, esinedes mitmel korral üliõpilaste ees. Viimaseid rahvusvahelisele auditoriumile peetud ettekandeid oli H. Marcusel 1970. aastal Stuttgartis Hegeli 200. sünniaastapäevale pühendatud kongressil,

kus ta rääkis teemal «Ajaloolise materialismi revideerimise hädavajalikkusest».

Neil sündmusterohkeil aastail avaldas H. Marcuse kaks lühemat teoreetilist tööd: 1967. aastal «Repressive Toleranz» (vt. «Kritik der reinen Toleranz», Frankfurt a/M.) ja 1965. aastal Lääne-Berliini ülikoolis peetud diskussiooniliste loengute tsükli põhjal «Das Ende der Utopie» (Berlin 1967). 1968. aasta mai-juunisündmusi Prantsusmaal püüab ta teoreetiliselt mõtestada viimastest ulatuslikumas töös «Essee vabastamisest», mis ilmus üheaegselt nii Lääne-Saksamaal kui ka USA-s («An Essay on Liberation», Boston 1969; «Versuch über die Befreiung», Frankfurt a/M. 1969). Samal aastal ilmusid Frankfurdis kogumikuna mitmed H. Marcuse varasemad tööd («Neue Quellen zur Grundlegung des Historischen Materialismus», Frankfurt a/M. 1969).

H. Marcuse teoreetilist tegevust on mitmed välismaa teoreetikud (R. Langston, R. Steigerwald jt.) periodiseerinud. Levinud on R. Steigerwaldi jaotus.

Esimese perioodi (1927—1933) sisuks on H. Marcuse püüded ühendada Heideggeri fenomenoloogia dialektika ja ajaloolise materialismiga.

Teist perioodi (1934—1941) tähistab teoreetiline lahtiütlemine Heideggerist ning teravdatud tähelepanu kaasaegsete vasakpoolsete hegeliiaanide kultuuri- ja sotsiaalsete teooriate kriitika suhtes. Sel perioodil osales H. Marcuse antifašistlikus võitluses ja lähenes Austria marksistide ringkondadele. Teist ja kolmandat perioodi lahutab pikk vaikimine (1941—1952).

Kolmanda perioodi (1953. aastast tänini) algust tähistab 1954. aastal Ameerika Ühendriikides teist korda trükitud «Mõistuse ja revolutsiooni» järelsõna. Sellest ajast on täheldatav H. Marcuse vasakpoolsete vaadete süvenemine, seda eriti 1960-ndate aastate algul, mil ta töötas välja oma «arenenud industriaalse ühiskonna kriitilise teooria» ning asus uute «eituse jõudude» otsingutele, tõustes mässavate üliõpilaste ideoloogi seisusse.

Just selle perioodi Marcuse ja teiste «uute vasakpoolsete» ideoloogide «revolutsiooniteooriate» massilise leviku tõttu kerkis marksistide ette vajadus uuesti määratleda piirid oportunisti ja marksismi, revisionismi ja marksismi vahel, sest nende «... mõjud ei anna end tunda sugugi mitte ainult «puhta» teooria sfääris. Revisionism teorias rajab teed oportunistlikule praktikale, mis tekitab otsest kahju antiimperialistlikule võitlusele.» (Vt. L. Brežnevi kõne kommunistlike ja töölispartei rahvusvahelisel nõupidamisel 1969. aastal.)

H. Marcuse 1960-ndate aastate teoreetiliste kontseptsioonide kujunemist vaatlemegi allpool lähemalt.

HERBERT MARCUSE «KRIITILISES TEOORIAS» võib eristada kolme põhiteesi. Esiteks: «arenenud industriaalne ühiskond» ja selles elavad inimesed on muutunud «ühemõõtmelisteks». Teiseks: proletariadi vajadused rahuldatakse, millega see klass integreeritakse antud

ühiskonda. Kolmandaks: industriaalsesse ühiskonda integreerituna kaotab proletariaat oma aktuaalse revolutsioonilise jõu. Kuidas H. Marcuse need teesid mõtestab?

«Ühemõõtmeline inimene». Termin «ühemõõtmeline» iseloomustab nii H. Marcuse poolt kirjeldatavat «arenenud industriaalset ühiskonda» tervikuna kui ka kõiki selles ühiskonnas toimuvaid protsesse eraldi. «Ühemõõtmelisus» on samanimelise raamatu peaideeks ja esineb universaalse kategooriana: «ühemõõtmeliselt» arenev ühiskond, «ühemõõtmeline» inimene «ühemõõtmelise» teadvuse, kunsti, keelega jne. Sotsiaalpoliitilises plaanis tähendab «ühemõõtmelisus» eelkõige seda, et antud ühiskonnas puuduvad sellised sotsiaalsed jõud, mis teadlikult end vastandaksid kehtivatele ühiskondlikele suhetele. «Tehniline progress, mis laieneb kogu valitsemis- ja koordinatsioonisüsteemile, loob elu (ja võimu) vorme, mis nähtavasti lepitavad süsteemi suhtes opositsioonis olevaid jõude ning lämmatavad või juhivad kõrvale iga-suguse protesti raskest tööst ja valitsemisest vabanemise ajaloolise perspektiivi nimel. Kaasaegne ühiskond on nähtavasti suuteline talitsemata selliseid sotsiaalseid muutusi, mis viiksid olemuslikult uute institutsioonide, tootmisprotsessi uue juhtimise, uute inimese eksisteerimise vormide kehtestamisele.» («Ühemõõtmeline inimene», lk. 12.)

Kuidas toimub «ühemõõtmeliseks» muutumise protsess? H. Marcuse seostab seda «uute kontrollivormidega», mis baseeruvad «tehnilisel ratsionaalsusel», s. o. tänapäeva teaduse ja tehnika saavutustel, mida kasutatakse manipuleeriva jõuna. «Protsessi peapõhjus ei ole mitte teaduses endas, vaid selle sotsiaalses kasutamises,» rõhutab H. Marcuse. Tootlike jõudude kõrge arengutase ja tempo, massikaupade ning massikultuuri tarbimine ei rahulda mitte ainult indiviidi elementaarseid vajadusi, vaid loob ja rahuldab uusi, kunstlikke vajadusi, millele valitsev aparaat on andnud kindla sotsiaalse sisu: «kõikvõimas valitsusaparaat allutab nii tööaja kui ka vaba aja, nii kehtiva materiaalse kui ka vaimse kultuurisüsteemi kaitse ning laiendamise majanduslikele ja poliitilistele huvidele.» (Sealsamas, lk. 23.) Nii omandavad teadus ja kultuur, eeskätt aga massikommunikatsioon ühiskonna suhtes repressiivse funktsiooni.

H. Marcuse eristab kolme tänapäevast repressiivse kontrolli vormi: 1) süstemaatiline kunstlike orjastavate vajaduste loomine ja nende rahuldamine; 2) massikommunikatsiooni vahendite (televisioon, raadio, ajakirjandus, kino) kasutamine, nagu Marcuse ütleb, «manipulatsiooni eesmärgil»; 3) uued võtted, mis suunavad indiviidi end samastama selle ühiskonnaga, kus ta elab: peen sotsiaalne demagoogia, teaduse viimase sõna kasutamine inimapsüühikale mõjumise eesmärgil, jne.

H. Marcuse kriitika kapitalistliku ühiskonna manipuleeriva mehhanismi aadressil on esitatud väga kujundlikult ja emotsionaalselt («... lõigatakse ära see vaimu sisemine mõõde, milles saanuks juurduda... opositsioon...» jne.), kuid on ilmne, et nende sotsiaalsete nähtuste kriitika reaalsus varjab selle interpretatsiooni ebareaalsuse, seda eeskätt «uute vasakpoolsete» silmis. H. Marcuse lähtub ilmselt õigest eeldusest, et integratsiooniprotsessi «arenenud industriaalses ühiskonnas» püütakse ära kasutada «ühemõõtmelise» inimese ja ühiskonna formeerimiseks. Kuid sellest ei saa järeldada, nagu oleksid integratsioon-

protsess ja «ühemõõtmelisus» identsed ning et mõlemad on n.-ö. absoluutsed pahed. Näiteks ei näe H. Marcuse integratsiooniprotsesside lõppeedmärkide erinevust eri ühiskondlikes süsteemides, sest tema lähtepunktiks on «ühtne industriaalühiskond», mille all ta mõtleb nii arenenud kapitalistlikke kui ka arenenud sotsialistlikke riike.

Juba 1954. aastal taasilmunud «Mõistuse ja revolutsiooni» järelsõnas väidab H. Marcuse, et sotsialismimaad, mis on võtnud kursi «totaalsele industrialiseerimisele», on paljude materiaalse ja ideoloogilise (!) elu sfäärides hakanud lähenema arenenud kapitalistlikele riikidele. H. Marcuse väidab, et eraomandi likvideerimisega ja ühiskondliku kontrolli kehtestamisega tootmisvahendite üle ei tee lõplikku selget vahet kahe süsteemi vahele. Et kaks erisugust süsteemi on sunnitud koos eksisteerima, siis olevat tootlikud jõud vastastikuse võitluse käigus allutatud poliitilisele diplomaatiale ning sõjalistele vajadustele, mille tõttu teadus ning tehnika olevat mõlemas süsteemis ikkagi rõhumise vahendiks. («The Question of Revolution». — «New Left Review», 1967, Sept.—Oct., nr. 45, lk. 3—7.)

H. Marcuse nendib küll, et vabastusvõimalused on suuremad seal, kus tootmisvahendid on ühiskonnastatud, ning et «sotsialismimaade majandus vajab rahu, mitte agressiivset ekspansiooni» (sealsamas, lk. 7), kuid samas vastandab sotsialismimaid üksteisele: «vanad», s. o. arenenud tehnikaga, stabiliseerunud industriaalmaad ning «uued», nõrgalt arenenud sotsialismimaad. Kooseksisteerimise paratamatuse tõttu olevat kapitalistlik ühiskond mõnevõrra endasse integreerinud ka sotsialistlikud riigid, mis seetõttu on samuti «ühemõõtmelised», nagu seda on arenenud kapitalistlikud riigid.

Industriaalsesse ühiskonda integreeritud proletariaat. H. Marcuse järgi ei eksisteeri «arenenud industriaalses ühiskonnas» endisi sotsiaalseid antagonistide (proletariaati ja kodanlust), sest nad olevat liikumas ühes suunas, neil olevat ühised vajadused, ühised eesmärgid ja isegi ühised poliitilised ideaalid. H. Marcuse arutleb järgmiselt. Kapitalismi varasemal arengustaadiumil tagas proletariaadi kriitilisuse säilimiseks vajaliku distantse töölisklassi ja kodanluse tarbimistaseme suur erinevus. «Rahvas, kes enne oli ühiskonna muutuste fermendiks, on nüüd ühiskonna kõrgemal arengutasemel sellesama ühiskonna ühtehoidmise fermendiks... Kapitalistlikus maailmas jäävad nad (kodanlus ja proletariaat — S. K.) endiselt põhiklassideks. Kuid kapitalismi areng on muutnud nende kahe klassi struktuuri ja funktsiooni nõnda, et nad nähtavasti ei ole enam ajaloolise ümberkujundamise agentideks. Kaasaja ühiskonna enamarenenud tsoonides ühendab endisi antagonistide kõikehaarava institutsionaalse *status quo* hoidmise ja paremustamise huvi.» («Ühemõõtmeline inimene», lk. 115.)

Milleks kukutada ühiskonnakord, mis tagab igakülgse materiaalse heaolu? küsib H. Marcuse järgi eneselt tänapäeva tööline. On ilmne, et H. Marcuse on siin lähtunud vulgaarmaterialistlikust seisukohast, et revolutsioonilisuse tingib ainult elementaarsete materiaalsete vajaduste mitterahuldatus. H. Marcuse sellise mõttearenduse vastu on tuua terve rida argumente. Mitte ainult materiaalse, vaid ka poliitilise ja kultuurilise ebaõigluse teadvustumine võib esineda revolutsioneeriva fakto-

rina. Seda näitab selgelt just «uute vasakpoolsete» liikumine ise. Peale selle kaasneb materiaalse heaolu kasvuga teine tendents — suureneb lõhe töö intensiivistamise ja palga kasvu vahel (näiteks Prantsusmaal kasvas töö tootlikkus aastail 1958—1967 50%, tunnitöötasu, vastavalt siis ostuvõime samal ajal aga ainult 20%; vt. «Борьба классов и современный мир», «Наука», 1970, lk. 72). Teaduslik-tehnilise revolutsiooni tagajärjel suureneb traditsiooniliste elukutsetega tööliste hulgas töötajäämise oht — arenenud kapitalistlikes riikides loendatakse ametliku statistika andmetel praegu ligi 8 miljonit töötut. Vajaduste rahuldatuse teooria vastu räägivad ka andmed streigiliikumises osalejate arvu kasvu kohta arenenud kapitalistlikes riikides: ajavahemikul 1960—1968 võttis streigiliikumisest osa kokku üle 300 miljoni inimese, eelnenud 14 aasta jooksul aga 150 miljonit. («Kommunistlike ja töölispartei rahvusvaheline nõupidamine. Dokumendid ja materjalid.» Tallinn 1969, lk. 50.)

Revolutsioonilise jõu kaotanud proletariaat. Kolmas tees on «integreerituse» teooria loogiline jätk. 1968. aastal Belgradis antud intervjuus ütleb H. Marcuse: «Ameerika Ühendriikides on töölisklassi integratsioon kapitalistlikku süsteemi läinud niikaugemale, et mingist revolutsioonilisest potentsiaalst ei saa juttugi olla.» («Književne novine», Beograd, 14. IX 1968.) Samas märgib ta, et näiteks Prantsusmaal ja Itaalias on töölisklassi integreeritus märksa nõrgem. Intervjuueeri küsimusele, kas sellised kapitalistlike riikide arengus esinevad astmed ja kapitalismi vastuolud jäävadki püsima, vastab H. Marcuse: «Kapitalismi sisevastuolud ei kao kunagi, vaid on praegu teravamad kui iial enne.» Ta jätkab: «Mai-juunisündmused Prantsusmaal näitasid, et seal pole mitte ainult olemas plahvatusohtlik materjal, vaid et see võib ka plahvatada. Ainus, mida ei õnnestunud saavutada, oli lai üliõpilaste ja tööliste koostöö.» Ja H. Marcuse teeb järelduse: «Igal juhul on nüüd selge, et revolutsiooniline liikumine on võimalik ka ilma töölisklassi väljaastumiseta.» Nagu teame, oli W. Rochet' ja kogu Prantsuse Kommunistliku Partei järeldus neist sündmustest vastupidine: «Selles klassilahingus kuulus otsustav osa töölisklassile.» (W. Rochet, vt. «Kommunistlike ja töölispartei rahvusvaheline nõupidamine. Dokumendid ja materjalid», Tallinn 1969, lk. 24.)

H. Marcuse ütleb Belgradi-intervjuus, et väide «initsiatiiv võib suhteliselt kergesti üle minna gruppidele ja jõududele, kes ei kuulu töölisklassi hulka» ongi see uus, mida ta tahab lisada marksistlikule revolutsiooniteooriale. «Ma pole kunagi püüdnud asendada töölisklassi teiste revolutsiooniliste jõududega, ainult ma arvan, et marksistliku teooria seisukohalt oleks viga ignoreerida töölisklassi tegeliku osa analüüsi ja käituda nii, justkui oleks kõikjal maailmas töölisklass ikka veel samasugune revolutsiooniline jõud nagu varem. See poleks lihtsalt õige... Arenenud kapitalistlike maade proletariaati ei tohiks samastada proletariaadiga selles mõttes, nagu seda tegi Marx, ja seda mitte sellepärast, et töölised pole enam viletsuse piiril, vaid seepärast, et üha arenev spetsialiseerumine loob hoopis teistsuguse vahendatud tootja tüübi, erineva Marxi ajastu tootjast. Jutt on tõesti tegelikest töölisklassi struktuuri muutustest, millel on otsustav iseloom. Aga see ei tähenda, et proletariaat kui tulevase revolutsiooni faktor oleks välja lülitatud.»

Kas see tähendab, et H. Marcuse jaatab proletariaadi revolutsioonilist jõudu? Kas see tähendab lahtiütlemist kogu eelnenud «integreerituse teooriast»? Ilmselt mitte, sest 1969. aastal ilmunud «Essees vabastamisest» lähtub H. Marcuse endiselt teesist, et kapitalistlik ühiskond on töölisklassi integreerinud, et proletariaat «on konservatiivne, isegi kontrrevolutsiooniline jõud». Ent selle konservatiivse osa piirab H. Marcuse nüüd juba ainult proletariaadi reaalse olukorraga, mis sugugi ei langevat kokku selle klassi potentsiaalse olukorraga antud ühiskonnas. «Sotsiaalse süsteemi radikaalne ümberkujundamine sõltub ikka veel sellest klassist . . . , kelle koosseisu muutused ja süsteemi integreerituse aste muudavad mitte töölisklassi potentsiaalset, vaid aktuaalset poliitilist osa.» («Essee vabastamisest», lk. 83.) See tähendab, et Marcuse järgi töölisklassi struktuuris toimunud nihked vähendavad tema revolutsioonilist osa tänapäeva kapitalistlikus ühiskonnas.

Ent töölisklassi struktuuri muutuste tees ei tulene H. Marcusel mitte kapitalistliku ühiskonna sotsiaalmajanduslike suhete analüüsist, vaid töölisklassi eneseteadvuse analüüsist. 1969. aasta artiklis «Kas sotsialism on sündsusetu?» konkretiseerib ta oma ettekujutust töölisklassi osast kaasaegses revolutsioonilises protsessis järgmiselt: «Positsiooni tõttu tootmisprotsessis, arvukuse ja eksploateerituse astme poolest on töölisklass ikka veel revolutsiooni ajalooliseks kandjaks, osalemise tõttu süsteemi stabiliseerivates vajadustes on ta aga muutunud konservatiivseks ja isegi kontrrevolutsiooniliseks jõuks. Objektiivselt, «iseeneses» on töölisklass veel potentsiaalseks revolutsiooniliseks klassiks, subjektiivselt, «enese jaoks» pole ta seda mitte.» («Ist Sozialismus obszön?» — «Konkret» nr. 12, Den 12. Juni 1969, lk. 20—23.)

Seega ei eita H. Marcuse oma viimastes teoreetilistes töedes töölisklassi revolutsioonilist osa kaasajal, kuid ta tunnistab selle klassi ainult potentsiaalseks jõuks. «Niivõrd kui ta «iseeneses», mitte «enese jaoks» (objektiivselt, mitte subjektiivselt) on revolutsiooniline klass, sedavõrd sõltub tema radikaliseerimine katalüsaatoritest, mis asuvad väljaspool tema ridu,» väidab Marcuse. («Essee vabastamisest», lk. 83.) Millised on siis need «marginaalsed» jõud, mis peavad H. Marcuse «uue revolutsioonikontseptsiooni» kohaselt olema pärmiks proletariaadi inertsele, integreeritud tainale?

UUTE «EITUSE JÕUDUDE» OTSINGUTELE ehk «uue revolutsioonikontseptsiooni» väljatöötamisele on pühendatud enamik H. Marcuse viimaste aastate töödest: «Ühemõõtmeline inimene» (1964), «Sotsialistlik humanism» (1966), «Eituse mõistest dialektikas» (1966), «Utopia lõpp» (1967), «Marksistliku revolutsioonikontseptsiooni revideerimine» (1968) ja «Essee vabastamisest» (1969).

Millised on siis need sotsiaalsed jõud, mis H. Marcuse teooria järgi tänapäeval võtavad endale «revolutsioonilise eituse» missiooni? Need peavad olema: 1) autsaid erid kui «eituse jõud» väljastpoolt arenenud industriaalset ühiskonda; 2) intelligents kui «objektiivse

vabanemise võimaluse» realiseerija; 3) üliõpilaskond kui revolutsiooni katalüsaator; 4) «kolmas maailm» kui «eituse jõud» maailma mastaabis. Vaatame, kuidas H. Marcuse neid käsitleb ja esitab.

Autsaiderid. «Ühemõõtmelises inimeses» väidab H. Marcuse, et «eituse jõududeks» saavad tänapäeva arenenud ühiskonnas olla ainult autsaidid, s. o. inimeste grupid, kes pole antud ühiskonda integreeritud ning kellel pole võimalustki osaleda «heaolühiskonna» kunstlike vajaduste rahuldamises. Seetõttu on nad ka eemal ühiskonna väärtussüsteemist, neil pole kujunenud «õnnelikku teadvust». Sellisteks autsaidideks on rõhutatud rasside esindajad, eelkõige neegrid, töötud, deklasseerunud elemendid, kes ei taha või ei saa töötada. «Konservatiivse rahvusliku baasi all eksisteerib hüljatute ja autsaidide, ekspluateeritavate ja jälitavate kiht, kes kuulub teise rassi ja kellel on teine nahavärv, töötute ja nende hulk, kes ei saa töötada. Nad eksisteerivad demokraatlike protsesside piiride taga, nende elu on palju vahetum ja reaalsem, olles väljakannatamatute tingimuste ja institutsioonide likvideerimise vajaduse kehtastamiseks. Seepärast on nende opositsioon revolutsiooniline, isegi kui nende teadvus selline pole... (meie sõrendus — S. K.), see on elementaarne jõud, mis rikub mängureegleid... See, et nad keelduvad mängus osalemast, on võib-olla fakt, mis tähistab perioodi lõpu algust.» («Ühemõõtmeline inimene», lk. 256—257.)

H. Marcuse mõjutasid sellistele järeldustele jõudmisel 1960-ndatel aastatel intensiivistunud neegrirahutused USA-s, töötute marsid, sõjavastased väljaastumised. «Negatiivse dialektikuna» ei märka aga H. Marcuse, et olla süsteemi suhtes väline tähendab lihtsalt mitte omada arenguvõimalusi süsteemi sees. J. Batalov on kriitiliselt märkinud, et süsteemist väljapoole minek pole kapitalistlikule ühiskonnale mingiks fataalseks ohuks, sest see ei löhu veel proletariaadi ekspluateerimise mehhanismi.

On iseloomulik, et seni, kuni H. Marcuse piirdub «arenenud industriaalse ühiskonna» kriitikaga, esineb ta radikaalse teoreetikuna, kes suure publitsistliku emotsionaalsuse ning teravusega kritiseerib kapitalistliku ühiskonna manipuleerimismehhanisme. Niipea aga, kui ta hakkab arendama oma «uut revolutsioonikontseptsiooni», mille esimeseks etapiks oli «eituse jõudude» otsimine autsaidides, muutub ta pigem abstraktseks romantikuks — nimetab ta ju nüüdisaja kapitalistlikus ühiskonnas revolutsioonilisuse kandjaks jõud, kellel pole ei täpset sotsiaalset piiritlemist, ei organisatsiooni ega programmi, ei ühiseid positiivseid huve ega lõppeesmärki. Just neid jõude iseloomustab kõige suurem sisemine vastuolulisus, organiseerimatus, isoleeritus töölisklassist. H. Marcuse tajub seda ka ise: «... miski ei viita sellele, et lõpp tuleb soodus.» («Ühemõõtmeline inimene», lk. 267.) Kuigi ta oma järgmistes töödes otsib «eituse jõude» juba kapitalistliku süsteemi seest, ei tähenda see autsaididele tehtud teoreetilise panuse loobumist. Ka ühes 1969. aasta artiklis kirjutab ta: «Seal, kus tarbimiserinevus on veel suur, kus kultuur pole veel iga maja ja hütini jõudnud, ilmnevad stabiiliseerivate vajaduste süsteemi piirid; ere kontrast rõhutatud ja privilegieritud klasside vahel viib solvatute radikaliseerumiseni. Nii on see

Ameerika Ühendriikide getoelanike ja töötute puhul, see kehtib sama hästi ka mahajäänud kapitalistlikes riikides.» («Kas sotsialism on sündsusetu?» Vt. viidatud artikkel.)

On ilmne vastuolu selles, et H. Marcuse ühelt poolt kritiseerib aina tugevnevat kapitalistliku riigi survejõudu, mis välistavat igasuguse «eitava mõtte», ning teiselt poolt näeb sellelesamale ülitugevale süsteemile ohtlikke «eituse jõude» suhteliselt kõige nõrgemais, ühiskonna heidikuis.

Intelligents. H. Marcuset ennastki ei rahulda ei «Ühemõõtmelises inimeses» väljendatud pessimism revolutsiooni finaali suhtes ega ka autsaiderites ainsa «eituse jõu» nägemine. «Utopia lõpu» ilmumise peale, eriti silmatorkavalt aga «Essees vabastamisest» tundub, nagu poleks meie ees üldse enam see Marcuse, kes «Ühemõõtmelise inimese» kirjutas. Oma senistes kontseptsioonides on ta teinud tõsisid korrektiive. Esiplaanile on tõusnud «revolutsioonilise eituse sotsiaalanthropoloogiline aspekt». Peaküsimuseks H. Marcuse «uue revolutsioonikontseptsiooni» 1960-ndate aastate lõpu ümbertöötuses on intelligentsi ja töölisklassi sotsiaalsete funktsioonide vaheline seos revolutsioonilises liikumises. 1967. aastal kirjutatud eessõnas prantsuskeelsele «Ühemõõtmelise inimese» väljaandele räägib H. Marcuse intelligentsist kui jõust, kellel on revolutsiooniline potentsiaal⁴.

1968. ja 1969. aasta esinemistes diferentseerib H. Marcuse nii oma intelligentsi-käsitlust kui ka suhtumist erinevatesse proletariaadi kihitidesse. Ta analüüsib neid suuri muutusi, mis on toimunud kaasaja intelligentsi sotsiaalsetes funktsioonides, võrreldes XIX sajandi vaimse töö tegijatega. Oma analüüsis lähtub H. Marcuse Hegeli «mõistuse» kategooriast, mille objektiveeringuks sotsiaalses vormis on H. Marcuse arvates tänapäeva intelligents. Tema intellektuaalidel on võime ette tunnetada nii omi kui võõraid eesmärke ja tõelisi huve.

Miks näeb H. Marcuse just intelligentsis võimalikku «eituse jõudu»? Kapitalismi varasemal arengustaadiumil oli intelligent «vaba kunstnik», kes ei müünud otseselt oma tööjõudu nagu tööline, vaid ainult oma tööprodukte. Intelligentsi tööjõudu ekspluateeriti varjatud vormis, mistõttu tal arenes «vaba kunstniku» teadvus. Selle XIX sajandi intelligentsile omase «vaba teadvuse» omistab H. Marcuse ka XX sajandi intelligentsile, kelle ekspluateerimine nüüdisaja kapitalistlikus ühiskonnas pole aga enam varjatud. Intelligents, nagu tabavalt on öelnud P. Lafargue, on muutunud oma sotsiaalselt seisundilt «vaimse töö proletariaadiks». Et teadus on tänapäeva arenenud ühiskonnas saanud

---

⁴ Selline seisukoht ei ole muidugi H. Marcuse esmaavastus. Juba 1955. a. ilmus Pariisis kodanliku sotsioloogi R. Aroni elitaarset aristokratismi propageeriv raamat «L'opium des intellectuelles», milles väidetakse: «Kahekümnenda sajandi revolutsioonid ei ole proletaarsed, need mõtleb läbi ja teostab intelligents» (lk. 321–322). 1960 kirjutas C. W. Mills: «...ma uurin juba aastaid ühiskonna kultuuriaparaati — intelligentsi kui võimalikku lähimat arengu radikaalselt liikumapanevat jõudu.» (C. W. Mills «Letter to the New Left» — «New Left Review», London 1960, Sept. — Oct. № 5, lk. 19.)

vahetult tootvaks jõuks, siis lähendab see intelligentsi tema sotsiaalselt eksistentsilt proletariaadile.⁵

H. Marcuse järgi ei leia selline proletariseerumine adekvaatset subjektiivset peegeldust ekspluateeritavate intellektuaalide teadvuses. Intelligent jätkab «vabade kunstnike» grupi kategooriatega mõtlemist. Nõnda tekibki lõhe intelligentsi reaalse proletariseerunud eksistentsi ja «vaba kunstniku» teadvuse vahel, mis H. Marcuse arvates takistab intelligentsil end lugeda kuuluvaks töölisklassi hulka. «See ongi «eitav jõud», tehnilise intelligentsi hulgast sündinud uus töölisklass, mis kujutab endast revolutsiooni telge (meie sõrendus — S. K.)» («Književne novine», Beograd, 14. IX 1968.) Samas juhib H. Marcuse aga tähelepanu eri maades valitsevale erinevale olukorrale: «On õige, et mais-juunis Prantsusmaal just sellest tehnilise intelligentsi kihist tulid kõige sõjakamad grupid. Kuid õige on ka see, et näiteks Ameerika Ühendriikides kuulub see tehnilise intelligentsi grupp hästi tasustatud ja oma sotsiaalse olukorraga rahulolevasse kihti.»

Kirjeldades intelligentsi hulgas objektiivselt toimuvat proletariseerumisprotsessi, ei märka aga H. Marcuse selle tegelikku tagajärge: sedavõrd, kuivõrd intelligents on proletariseerunud, väljendab ta ka oma opositsioonilistes nõudmistes töölisklassi huve. 1969. aastal Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide rahvusvahelisel nõupidamisel märkis L. I. Brežnev: «Uudselt kerkivad praegu üles paljud küsimused töös haritlaskonnaga, eriti tema selle osaga, kes on koos töölisklassiga tegev tööstuses ja keda kõige rohkem ekspluateeritakse... Kõik see muudab suurel määral intelligentsi suhtumist kapitalistlikusse korrasse, lähendab tema huvisid töölisklassi huvidele.» Seega, kui saab rääkida intelligentsi revolutsioonilisest teadvusest, siis on see sisuliselt proletariaadi revolutsiooniline teadvus kui intelligentsi reaalse olukorra peegeldus.

Üliõpilaskond. Veel kümmekond aastat tagasi oli «vaikivaks sugupõlveks» tituleeritud üliõpilasnoorus arenenud kapitalistlikes maades küllaltki indiferentne ühiskonnakiht, kes enamasti kodanlaste hulgas pärinedes lülitus pärast ülikooli lõpetamist ka kodanliku riigi aparati. Kuid 1960-ndate aastate teisel poolel toimusid USA-s, Prantsusmaal, Itaalias, Saksa FV-s ja mujal üliõpilasnoorsoo demonstratsioonid, miitingud, streigid, kokkupõrked politseiga jne. Mis siis on selle aastakümnega muutunud?

Esiteks: nii nagu intelligentsi funktsioonid on praegusaja kapitalistlikus ühiskonnas muutunud ka üliõpilaskonna sotsiaalne seisund — eelkõnaluhest on saanud eelproletariaat. Teiseks on teaduslik-tehnilise revolutsiooniga seoses viimase kümne aasta jooksul järsult suurenenud üliõpilaste arv kapitalistlikes riikides — USA-s 2,5 miljonilt 7 miljo-

---

⁵ Inglise kodanlik sotsioloog T. Fyvel kirjutab raamatus «Intellectuals To-day. Problems in a Changing Society» (London 1968): «Praegu on 90% kirjanikest põhiliselt kirjanduse tehnikud, kelle tööd ilmuvad rangelt reklaami-, ajakirjade, kino- ja televisiooniproduktentide tellimusel ja kes oma töö ning staatuse võtavad ka endastmõistetavalt vastu nagu tehnilise kollektiivi osad.»

nile, Prantsusmaal 200 000-lt 514 000-le, Saksa FV-s 110 000-lt 500 000-le. Kolmandaks: ühenduses arvukuse kasvuga on tunduvalt muutunud üliõpilaskonna sotsiaalne koosseis. Üliõpilased pärinevad praktiliselt kõigist ühiskonnakihtidest, eelkõige keskkihist, aga ka töölisklassi seast. Neljandaks pole noorus kusagil nii hästi organiseeritud ja kusagil ei levi uued ideed nii ruttu kui kõrgemas koolis. Mõnes mõttes võib seda olukorda võrrelda tootmisprotsessis kontsentreerunud töölisklassi olukorraga.

Need protsessid, mis esinevad õppivat noorsugu revolutsioneerivate faktoritena, ei jää märkamata H. Marcusel. Analüüsides ühes 1967. aasta intervjuus Ameerika Ühendriikide ühiskondlikke vastuolusid, nendib ta: «Sellises situatsioonis võib ameerika noorsoo opositsioonil olla poliitiline tähendus..., kuid sealjuures on see opositsioon vaba iga-sugusest ideoloogiast, on vastu igasugusele ideoloogiale, ka sotsialistlikule.» («Küsimus revolutsioonist», vt. viidatud artikkel.) Sellise totaalse, ühiskonna kui niisuguse vastu tervikuna suunatud opositsiooniliste «uute vasakpoolsete» liikumise ideoloogiks tituleeritakse ka H. Marcuset ennast.

Kes on «uued vasakpoolsed»? Nimetades end vasakpoolseteks, rõhutavad selle üliõpilaskonnaliikumise juhid oma negatiivset ja kriitilist suhtumist kapitalistliku ühiskonna parempoolsetesse jõududesse. Kuid täiendades seda nimetust sõnaga «uued», toonitavad nad enda iseseisvust traditsiooniliste vasakpoolsete jõudude ning nende organisatsioonide suhtes, ennekõike vasakpoolse töölisliikumise suhtes.

H. Marcuse arutleb üliõpilaskonnaliikumise sotsiaalsete juurte üle järgmiselt: algul mässati ülikoolide paindumatu ja arhailise struktuuri vastu, kuid et ülikool on antud ühiskonna võtmelement, siis kasvas see mäss kiiresti üle mässuks ühiskonna vastu tervikuna.

H. Marcuse, keda on ajakirjanduses nimetatud mässavate üliõpilaste rahvusvaheliseks ideoloogiliseks juhiks, ei ole tegelikult ise üheski väljaastumises otseselt osalenud — on ta ju barrikaadidele ronimiseks juba ka liiga eakas, kuid et ta oma teoreetilisi seisukohti üliõpilaskonnast kui «eituse jõust» arendas just üliõpilaskonnaliikumise kõige tulipalavamal ajal, 1967—1968, siis oli tal selle vasakpoolse üliõpilaskonnaliikumisega tihe seos. H. Marcuse mõistis hästi «uute vasakpoolsete» puudusi, et neil polnud efektiivset organisatsiooni, et kogu see liikumine üksinda polnud võimeline ühiskonnale otsustavat mõju avaldama. «Selline opositsioon võib saada avangardi ainult liidus nende jõududega, mis süsteemi vastu võitlevad «väljastpoolt» (meie sõrendus — S. K.)», kirjutab ta 1967. aastal. («Küsimus revolutsioonist», vt. viidatud artikkel.) Meenutame, et «väljastpoolt» tähendab liituheitmist autsaideritega. Kuid juba aasta hiljem, peale mai-juunisündmusi Prantsusmaal muutis ta oma seisukohta tunduvalt. 1968. aasta Belgradi-intervjuus ütleb ta küll, et ühiskonna radikaliseerimist teostavad mitteprivilegeeritud kihid, s.o. autsaiderid ja üliõpilased, keda ühendavad järgmised tunnused: 1) mõlemad on rahvastikus suhteline mitteprivilegeeritud vähemus; 2) mõlemal on just praegusel etapil arenemas poliitiline eneseteadvus; 3) kumbki neist kihtidest ei moodusta omaette mingit revolutsioonilist jõudu. («Književne novine», vt. viidatud artik-

kel.) Siin tundub peituvat vastuolu: ühelt poolt peaksid need jõud radikaliseerima ühiskonda, teiselt poolt aga ei ole nad iseseisvalt mingiks revolutsiooniliseks jõuks. Sellesamas intervjuus H. Marcuse täpsustabki oma uut seisukohta: «Minult küsitakse kogu aeg, kas ma arvan, et üliõpilasliikumine on revolutsiooniline jõud. Ma vastan eitavalt. Ma pole kunagi rääkinud ega mõelnud, et üliõpilasliikumine võib asendada proletariaati kui revolutsioonilist jõudu. Sellest ei saa juttugi olla. Kuid ma olen veendunud, et üliõpilased kujutavad endast sõjakat vähemust, kes tänu kõrgele teadlikkusele ja sellele, et nad olulisel määral on vabad kapitalistliku ühiskonna agressiivsetest vajadustest, on võimelised esinema kui mingi avangardi variant (meie sõrendus — S. K.), eelkõige muidugi valgustajana, kuid ka poliitilises praktikas... Võib öelda, et see grupp on ruuporiks (meie sõrendus — S. K.) ja masside veel mitteartikuleeritud vajaduste ning soovide esindajaks. Kuid ise, isoleeritutena ei kujuta nad mingit revolutsioonilist jõudu. Ainult kohalikus tegevuses, nii teoreetilises kui praktilises töös koos kohaliku tööliisklassiga võib see grupp tegelikult saada revolutsiooniliseks jõuks (meie sõrendus — S. K.).»

Siin seostab H. Marcuse esimest korda üliõpilasliikumise proletariaadi kui revolutsioonilise jõuga, rääkides üliõpilaskonnast kui tööliisklassi potentsiaalsest liitlasest ning kui sotsiaalsest jõust, mis võib kanda revolutsioonilist teadvust tööliisklassi ridadesse. V. I. Lenin, analüüsides teoses «Mis teha?» rahvusvahelist tööliiskumist, mõnis samuti, et tööliisklass pole iseseisvalt võimelised revolutsioonilise liikumise käigus vastavat ideoloogiat välja arendama. (Vt. V. I. Lenin, Teosed, 5. k., lk. 344.)

Samas seab aga H. Marcuse üliõpilaskonna tööliisklassi etteotsa, ruupori ja valgustaja ossa, mida marksistlik-leninliku teooria kohaselt täidab partei. Nii on H. Marcuse järgi mitte partei, vaid üliõpilaskond see avangard, kes juhib ideoloogilist valgustustööd tööliste hulgas. Samas on ta ise teadlik, et üliõpilastel puudub väljatöötatud positiivne programm, puuduvad strateegilised huvid, isegi oma sotsiaalset staatust kannavad nad suhteliselt lühikest aega.

Vastates nõukogude teoretikute süüdistustele, et ta on oma teorias ekstreemistlikult eemaldunud revolutsiooniparteist, kirjutab H. Marcuse: «Vasakpoolsel radikalismil on kaasajal hoopis teine osa, kui oli Lenini ajal... Sellal oli see tõesti ekstreemistlik revolutsiooniparteist lahkumine. Tänapäeval sellist revolutsiooniparteid ei eksisteeri. Vasakpoolne radikalism on opositsioon sotsiaaldemokraatlikku tüüpi partei vastu, «korra partei» vastu, nagu end nimetab Prantsuse Kommunistlik Partei. Kord, millest on jutt, on kapitalistlik kord. Sellepärast on vasakpoolse radikalismi opositsioon sellise partei vastu õigustatud.» («Književne novine», vt. viidatud artikkel.)

H. Marcuse etteheited «korra parteile» on tuletatud anarhistlikest seisukohtadest (mida 1968. aastal Prantsusmaal oma artiklitega propageeris ka näiteks J.-P. Sartre): kui partei ei keeldu kasutamast kodanlikku parlamenti kui üht oma poliitilist relva, siis tähendab see, et ta on «parlamentariseerunud»; kui partei läheb taktikalisele kompromis-

sile teiste parteidega ja kasutab näiteks valimisi, siis on ta järelikult «integreeritud» kapitalistlikku süsteemi; kui partei ei kutsu üles avan-tüüridele, siis tähendab see, et ta on kontrrevolutsiooniline. Seega, nähes parteis kontrrevolutsioonilist jõudu, asetab H. Marcuse intelli-gentsi ja radikaalse noorsoo revolutsiooniliste rahvahulkade juhi ja valgustaja ossa.

Ei saa loomulikult eitada üliõpilaskonna opositsiooni osatähtsust tänapäeva antikapitalistlikus liikumises. Prantsuse Kommunistliku Partei liige Leo Figer kirjutab: «Asi on selles, et «uus vasakpoolsus», kui ta kindlustab endale teatavaks perioodiks teatavas keskkonnas mõnesuguse mõju, peegeldab tingimata reaalselt probleemi, püüdlust, mis sünnib ja kasvab.» («France Nouvelle», 12. VI 1969.) Kuid H. Mar-cuse absolutiseerib üliõpilaskonna opositsioonilise liikumise selleks katalüsaatoriks, mis realiseerib, aktualiseerib tööliismasside revolutsioo-nilise potentsiaali.

H. Marcuse rakendab üliõpilaskonnale ka oma sotsiaalanthropoogi-lise printsiibi, kirjutades: «Tänapäeva industriaalne ühiskond on saa-vutanud sellise arengustaadiumi, mil uute inimeste ilmumine pole mitte ainult võimalik, vaid ka vajalik... Võimalik, et see on põlvkond, kelles sünnib uus teadvus, uus isiksuse tüüp, kes tunnetab teisiti tege-likkust, elu ning õnne.» («Spiegel», 20. VIII 1967.) H. Marcuse järgi pole küsimus mitte uues ühiskonna juhtimise tüübis (kapitalistlik, sot-sialistlik või mingi «kolmas tee»), vaid just uues inimtüübis, keda ta näeb kasvamas eeskätt radikaalse üliõpilasnoorsoo hulgas.

«K o l m a s m a a i l m». Oma «eituse jõudude» kontseptsiooni ekstra-poleerib H. Marcuse ka maailmarevolutsioonile. Kõige viimastes töödes on ta huvi kasvanud just Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maade vastu, sest «... kaasaja kapitalismi vastuoludega manipuleerimine väl-jendub Vietnami-sõja eskalatsioonis ja Ameerika kapitali ekspansioonis Euroopasse, Lõuna-Ameerikasse ja Aasiasse.» («Küsimus revolutsioo-nist», vt. viidatud artikkel.) Et «kolmas maailm» on autsaideriks teiste, enamarenenud riikide suhtes, siis on ta H. Marcuse järgi ka potentsiaal-seks revolutsiooniliseks jõuks maailma mastaabis. H. Marcuse räägib arengumaadest kui «välisproletariaadist», mis mõjuvat arenenud kapi-talistlikule ühiskonnale revolutsioneerivalt. «Välisproletariaat on kor-poratiivse kapitalismi riigipiirides potentsiaalsete muutuste põhifakto-riks.» («Essee vabastamisest», lk. 81.)

Nii nagu arenenud ühiskonna autsaideritel pole küllalt jõudu selleks, et iseseisvalt purustada sotsiaalne süsteem, nii ka «kolmas maailm» ei saa iseseisvalt teostada maailmarevolutsiooni ja vabastada arenenud kapitalistlikke riike kapitali orjusest. ««Kolmanda maailma» vabane-mise ja edasiminekku eeldused peavad tekkima arenenud kapitalistli-kes maades... välisrevolutsiooni eeskuju jõud ja ideoloogiline võimsus võib vilja kanda vaid juhul, kui kapitalistliku süsteemi sisestruktuur ning monoliitsus hakkavad lagunema. Ekspluateerimise ahel peab mur-tama võimalikult tugevamas lülis.» (Sealsamas, lk. 81—82.)

H. Marcuse huvi pöördumist arengumaadele võiks seletada järgmiste põhjustega. Esiteks erineb arengumaade sotsiaalne reaalsus kont-rastselt «Ühemõõtmelises inimeses» teravalt kritiseeritud «arenenud

industriaalse ühiskonna» reaalsusest. Teiseks hakkasid just «kolmanda maailma» maades 1960-ndatel aastatel levima mitmed vasakpoolsed radikaalsed teooriad, mille aluseks on H. Marcusele lähedased ideed: tööliklassi osa eitamine kaasaja revolutsioonis, panuse tegemine autsaideritele ja deklasseerunud elementidele, nn. rikkaste ehk kodanlusrahvaste vastandamine «vaestele ehk proletariaatrahvastele», «arenenud industriaalse ühiskonna» eitamine absoluutse pahena, sellest tulenev kriitiline suhtumine teadusse ning tehnikasse. Kolmandaks äratas rahvusliku vabadusliikumise kiire kasv neis maades H. Marcuses lootuse, et see ongi jõud, mis võib välja viia uue ühiskonnakorra kehtestamisele, mis erineks nii kapitalistlikust kui ka sotsialistlikust ühiskonnakorrast. Kuid erinevalt teistest vasakpoolsetest teoreetikutest ei absolutiseeri H. Marcuse «kolmanda maailma» osatähtsust, mida on positiivselt ära märkinud ka nõukogude autorid (näiteks V. Tšerpakov).

Arutledes aga võimaliku maailmarevolutsiooni üle, ei räägi H. Marcuse sõnagi sotsialistliku maailmasüsteemi osast imperialismivastases võitluses. H. Marcuse vastandab «kolmanda maailma» ka arenenud sotsialistlikele riikidele, lugedes needki rahvad «rikaste kodanlusrahvaste» hulka.

KOKKU VÖTTES nentigem, et H. Marcuse «kriitiline teooria» ning «uute eituse jõudude» kontseptsioonid ei ole sugugi juhuslik ning erandlik nähtus tänapäeva kodanliku intelligentsi ideoloogilistes otsingutes. Olemuselt on H. Marcuse ideed nn. Frankfurdi koolkonna (kuhu kuuluvad väljapaistvamatenä veel M. Horkheimer, Th. W. Adorno, E. Fromm, J. Habermas, W. Benjamin, F. Pollock jt.) filosoofilis-teoreetiliste seisukohtade sotsioloogiline interpretatsioon. Juba oma tekkimisel 1930-ndate aastate algul tõmbas see koolkond endale Lääne-Euroopa ja Ameerika Ühendriikide intelligentsi tähelepanu, omandades vasakpoolsuse ning kriitilisuse reputatsiooni, sest tegeles küsimustega, mis olid seotud dialektikaga, noore Marxi ja Hegeli nimega ühelt poolt ning fašismivastase võitlusega teiselt poolt. Kuigi Frankfurdi koolkond on kasutanud Marxi ideid kapitalistliku ühiskonna kriitikas, omandas see «ülevõtmine» siiski antisovetismi maigu eitava suhtumise tõttu eksisteerivasse reaalsesse sotsialistlikku maailmasüsteemi. Hinnates aga Frankfurdi koolkonna ideid kodanliku ideoloogia raames, ütleb R. Steigerwald, et just see koolkond vastandab esmakordselt nn. analüütilisele, sotsiaalsete probleemide lahendamises reformistlikule suunale uue, kriitilise, inimesele põhimõtteliselt kapitalismi vaenulikkust kuulutava suuna. Konkreetset kujuneb see K. Popperi apologetilise «avatud ühiskonna» ja H. Marcuse «repressiivse tolerantsi» dialoogiks.⁶

---

⁶ «Repressiivse tolerantsuse» idee kohaselt talub kapitalistliku ühiskonna valitsev ladvik opositsiooni niivõrd, kuivõrd see ei ähvarda ega ohusta süsteemi teravikuna. Sellise näilise tolerantsuse, sallivuse läbi saavutataksegi tegelik repressiivsus igasuguse radikaalse opositsiooni suhtes. (Vt. H. Marcuse «Repressive Toleranz». Teoses: R. P. Wolff, B. Moore, H. Marcuse «Kritik der reinen Toleranz» Frankfurt a/M. 1966.)

Ometi ei tule H. Marcuse ja teiste Frankfurdi koolkonna «kriitiliste teoreetikute» ideid täielikult samastada. Mässuliste üliõpilaste seas levisid ka teiste neomarksistide (näiteks Th. W. Adorno ja M. Horkheimeri) seisukohad kapitali kontsentratsioonist ning klassivõitluse paratamatust kasvust, kuid üliõpilasliikumise tegeliku tõusu ajal leidis näiteks Th. W. Adorno end sunnitud olevat revolutsioonilisi üliõpilasi manitsema. Ta väitis, et nende vastu, kellel on aatomipommid, on barrikaadid mõttetud. H. Marcuse aga, vastupidi, leidis just üliõpilastes katalüeeriva jõu, ainsa mitteintegreeritud sütiku. H. Marcuse on Frankfurdi koolkonnast ainus, kes säilitab kriitilisuse mitte ainult üld-filosoofilistes, vaid ka konkreetsetes sotsioloogilistes hinnangutes kapitalistlikule ühiskonnale. Selles tundub peituvat tema populaarsuse saladus mässavate üliõpilaste seas. Kuid vastuolust, mis on omane kogu Frankfurdi koolkonnale, ei pääse ka H. Marcuse. See on «negatiivse dialektika» ja «kriitilise teooria» vastuolu: «negatiivse dialektikuna» ei saa H. Marcuse oma teorias midagi positiivset kinnitada, ta saab olla üksnes totaalselt eitav, nähes selles lõpuni järjekindla dialektika funktsiooni; teiselt poolt on aga tema «kriitilise teooria» aluseks Frankfurdi koolkonnale omane veendumus, et me ei suuda anda ettekujutust sellest, mis on hea ja absoluutne, vaid suudame üksnes ära märkida seda, mille all kannatame ning mida tahame muuta. Teiste sõnadega, pööranud selja nii kapitalistlikule kui sotsialistlikule ühiskonnakorrale, ei saagi H. Marcuse luua mingisugust positiivset programmi. «Osutudes näost näkku arenenud industriaalse ühiskonna saavutuste totaalse iseloomuga, jäi «kriitiline teooria» ilma ratsionaalse seletuseta antud ühiskonna piiridest väljaminekuks...» («Ühemõõtmeline inimene», lk. 16.) H. Marcuse kogu programm seisneb sisuliselt vaid osutamises abstraktsel vabadusvõimalusele: «... tänapäeva tootlike jõudude tasemel, kui neid ainult ratsionaalselt ja inimese vabaduse huvides kasutada, avanevad sellised võimalused inimese õnneks ja vabaduseks, mida varem ajaloos pole olnud.» («Književne novine», vt. viidatud artikkel.) Samas Belgradi-intervjuus lisab ta, et on vaja luua täiesti uus ühiskond, kus ei valitse need agressiivsed nõudmised, mida kapitalism on kultiveerinud, ning kus sünnib uus inimtüüp. «Uut sotsialismi» määratleb ta kui senisest kvalitatiivselt täiesti erinevat eluviisi, mis olevat oluline eeldus tõeliselt vaba sotsialismi ülesehitamiseks. «Vaba ühiskonna loomine eeldab nii teistsuguse tundlikkuse kui ka teistsuguse teadvusega inimtüüpi: inimest, kes räägiks teistsugust keelt, kel oleksid teised žestid, kes järgiks teisi impulsse, inimest, kelles oleks arenenud instinktiivne barjäär julmuse, jämeduse, harimatuse vastu... Kujutlus sellistest meestest ja naistest kujundaks ümber (meie) mõistuse ja tähistaks tootmisprotsessi muutumist loomisprotsessiks. Niisugune on utoopiline kujutlus sotsialismist, mis peab olulisimaks vabaduse sisseviimist paratamatuse riiki ja seost paratamatusel rajaneva põhjuslikkuse ning vabadusel rajaneva põhjuslikkuse vahel. Esimene tähendab üleminekut Marxilt Fourier' juurde, teine realismilt sürrealismi.» («Essee vabastamisest», lk. 21—22.) Seega tajub H. Marcuse ka ise oma tööde teoreetilist küündimatust ja utopistlikku abstraktsust. Nõnda lõpetab ta «Ühemõõtmelise inimese» pessimistliku finaalgiga: «Kriitilisel ühiskonnateoorial ei ole mõisteid, millega saaks heita silla kuristikule, mis

lahutab praegust ja tulevast ühiskonda... Andmata lubadusi ja toomata näiteid, jääb ta truuks sellele, kes lootust omamata andis ja annab oma elu Suurele Eitusele.» (Lk. 267.)

H. Marcuse «kriitiline teooria» ja «uute eituse jõudude» kontseptsioon peegeldavad tänapäeva kodanliku intelligentsi ühe osa objektiivselt paratamatuid otsinguid võitluses kapitalistliku ühiskonna ja selle repressiivsust varjavate «avatud ühiskonna» teooriate vastu. Kuigi tema aastakümnete-pikkune teoreetiline dialoog nii K. Popperi kui ka marksismiga on lõpuks viinud vaid «Suurele Eitusele», on H. Marcuse ideedel olnud oluline osa kapitalistlike maade intelligentsi ja üliõpilaskonna eneseteadvuse ning kriitilisuse äratamisel 1960-ndatel aastatel. Ajalooliselt võivad sellised otsingud paratamatud olla, teoreetiliselt on need ekslikud seisukohad, mis, olles muutunud marksistliku teooria alternatiiviks, mõjuvad kaasaja revolutsioonilises võitluses desorienteerivalt ja pidurdavalt.

SÜNNIVAEVAD

A. M. Pišale

Tulin maailma,
et seada oma elu
südame sunnil.

Lapselik süda on laulude algus,
loss, kust peab maailma kumama valgus,
ent mehe südameks kämblad on sellised,
mille veriseks hõõrunud tellised.

Vähemalt ühe tõelise kõrtsi tahaks need käed püsti lüüa,
kus väsinud teelised võiksid puhata, süüa.

Mul käes on sünnivaevade tund.
Lapselik süda on surnud ja ise kannan ma välja ta sarga,
mälestan kadunut, noort ja arga,
ja tunnen, et rinnas on alanud sünd.

Mul käes on sünnivaevade tund;
ühe südame maha ma matan, aga teist ei ole mul veel,
olen üksindusest nõrk, kahevahel,
asjata peidan end külmade müüride vahel
lõikavas tuulejoas
oma toas.

Kallima kirjad, lamp, raamatud vanad,
asjad, mis sündinud armastusest, valgusest, usust,
jääge mu juurde ja olge kolm korda ustavamad
nüüd, kus olen osatu orb,
ja palvetage,
et rinda mul kasvaks kord ehtne ja leppimatu süda,
ja uskuge minu eest, et see saaks ka teoks,
ja uskuge minu eest, et suudaksin maailma tuua,
südame järgi vormida, luua
uue, õiglase elu.

Mul ei ole veel mehe südant,
käes on alles sünnivaevade tund:
seepärast ma ise ei usu.

ASJAD

Armastan asju, vaikivaid sõpru.
Kõik nendega ümber käivad,
nagu poleks neis elu,
sest nad elutud näivad,
aga nad elavad siiski ja truude penidena
meid jälgivad ala ja
kannatavad salaja,
et keegi neist välja ei tee.
Nad ei tihka meid kõnetada,
vaikivad, ootavad, ent kõik läheb vana rada,
ja siiski, ma tean seda,
nii väga tahaksid nad pisut lobiseda!

Seepärast armastan asju
ja kogu maailma.

SÜGIS

Langevad, langevad, langevad
veri ja kuld sealt
puudelt kõigile teedele,
silmapilk on lehti täis ilmaruum.
Käin mööda põlde ja vaatan heitunult pealt.
Kuld on raske ja veri kuum.
Igaühele, kõigile kõnelen ma:
kas sa ei kuule, kuis oigab maa,
võib-olla homseks on lämbunud ta!
Aga keegi ei usu mind, ei kuule,
ei jookse aeda ja põllule,
paluma kaski, papeleid ja tuuli.
Kui inimesed neid suudleksid, nad leiaksid rahu
kohe
ja kergelt kui ohe
langeksid lehed.

JIRI WOLKER

TEATEJOOKS

Pärituult jooksen ma kaugele, kaugele . . .
Lehvivad lipud on minu siht.
Tüdrukud tulevad mulle tee peal vastu,
tüdrukud tulevad mulle ja tuulele vastu,
juuksed lahti, õhetus põskedel,
punane pluus tihedalt vastu rindu,
seelik kinnerde ümber pekslemas,
rätt peas ja lauluviis suus.

Mu huuled värahtavad pluusist, seelikust, rätist.
Üleni suudlen neid lõõtsuva tuule auks,
kuulutan pühaks nad, kõige pühamaks.

Torman pärituult edasi, tähtsat teadet viin,
veel võimetu mõistma ta sügavat mõtet.
Süda heliseb kui hobuse kabjaraud.
Hing rinnus kinni, nii jooksen kui jumal
ainsa sooviga: lennata, lehvida, põleda,
et siis söestunult põlvili langeda, anda end maale
ja jätta läkitus sellele, kes peab edasi sööstma.

EPITAAF

Siin puhkab Jiří Wolker, luuletaja, kes armastas maailma
ja tema õigluse eest tõttas sõtta.
Kuid enne kui ta jõudis mõõga tupest võtta,
läks kahekümne nelja aastaselt feise ilma.

8. nov. 1923

Tšehhi keelest tõlkinud MATS TRAAAT

JIRÍ WOLKER (1900—1924) on üks nendest, kes tegid kahekümnenda sajandi tšehhi luule tuntuks ka väljaspool oma väikese kodumaa piire.

JIRÍ WOLKER

J. Wolker nii nagu teinegi silmapaistev tšehhi luuletaja, tema sõber ja kaas-
aegne Vitězlav Nezval, on pärit Määrimaalt, kus ta sündis 29. märtsil 1900 Pros-
tějovis pangaametniku perekonnas. Oma lühikese elu jooksul (suri kahekümne
neljandal eluaastal tuberkuloosi) suutis Wolker palju: luuletada, proosat, artik-
leid ja näidendeid kirjutada, prantsuse jm. luulet tõlkida, Praha ülikoolis õigus-
teaduskonna lõpetada ja magistrikraadi kaitsta.

Ta võttis osa radikaalse kirjandusliku rühmituse «Devětsil» tegevusest, samuti
töölisliikumisest.

Wolkeri luulele on omane sensuaalne kujundlikkus ja tugev ekspressiivsus; ta
on tuntud sotsiaalse ballaadi taaselustajana.

Tema eluajal ilmus kaks luuletuskogu:

«Külaline on teel» («Host do domu») 1920. a. ja «Sünnivaevad» («Těžká hodina»)
1922. a.

MARIE UNDERI BALLAADILOOMINGUST

Lugejad, kes tutvusid Marie Underiga juba 1917. aastal, tema kirjandusse astumise ajal, said ta loomingu küll sootuks teistsuguse kujutluse kui hilisemad, kellele kirjanik sai tuntuks ajas muutuvana ja mitmete eripalgeliste luulekogude autorina või kel orienteerumiseks oli kasutada kirjaniku luule ülevaade erilimesteks perioodideks lahterdatult.

Too Under, uustulnuk, kellest ei teatud midagi peale «Siuru»-albumites avaldatud luuletuste ja «Sonettide», kelle tulevast luuletajaprofiili veel ei võidudki ennustada osata, ilmus sõjaolustikus kiduva kirjanduse taustal tohutult uudse, omapärase sõnataidurina, jahmatama panevalt julgena ning elamuskiillasena, väljendusvirtuoosina, kel oli avalalt laulda ainult intiimsetest lembe- ja looduselamustest. Vähesed muuteemalised luuletused jäid nende kõrval tähelepandamatuiks. Autoril näis olevat endast nii palju ütelda, et kaugemaid inspiratsiooniallikaid nagu ei osatud tema puhul oletadagi. Selline esimeste muljete põhjal sünenenud kujutus poetessist fikseerus hiljem tema kirjaniku-karakteristikaks. Nii püsivaks, et seda alles pikka-pikka, rohkemate kogude ilmudes suudeti avardada ka laiemalt haaravale temaatikale. Ent ikkagi jäi Under mina-luuletajaks ka siis, kui ta luulesse murdis sisse ajastu elu.

Hilisemate lugejapölvkondade lähenemine poetessile polnud muidugi enam ainult emotsionaalne. Siis ei varjutanud Underi luuletajastardi palanglikkus autori kaasaenamist — kuigi puhastverd lüürikuna — hoopis laiematele eluküsimustele. Ei pandud nagu täheleegi, et poetessi lüürikasse hakkas sügenema eepilist elementi; esialgu küll üpris tagasihoidlikult. Esimese lüroepilise luuletusena jõudis lugejateni legend «Taevaminek», mis, nagu säilinud käsikirjast teame, on kirja pandud 27.—29. augustil 1925 Toilas (KM KO, F 180, M 21:6); ilmus see sama aasta septembrikuu «Loomingus». Legend oma emalikult hella tundevärvinguga ning lapselikult naiivse taevase olustiku käsitusega, milles fantaasiakujutelmad põimuvad konkreetsete maise elu detailidega, leidis tunnustust ja seda tõsteti välja Underi jooksvas luuleloomingu. Ent luuletus jäi ikkagi episoodiliseks põikeks lüroepika valdkonda, sest uut selletaolist enam ei järgnenud.

Alles aasta 1927 sai Underi «ballaadiaastaks», kui kasutada seda Schilleri ja Goethe loominguubiograafias kasutatavat terminit. Märtsikuu «Loomingus» ilmusid ballaadid «Porkuni preili» (käsikiri dateeritud 17. II 1927), «Nahakaupleja Pontus» (27/28. II 1927) ja «Lapsetapja», hilisema nimetusega «Lapsehukkaja»; aprillikuu numbris «Vahetet laps» (27. III 1927), «Ebajalg» ja «Kotermann» (28. III 1927), mais «Tuudaimimarjad». Neile lisandusid «Loomingu» järgmise aasta jaanuarinumbris «Naissaare sünnid» ja veebruaris legend «Maarja leid». 1929. aasta sügisel tõi sama ajakirja augustinumber taas ära kaks ballaadi: «Merilehmad» ja «Valge lind», septembris lisandus veel «Rändav järve». Kõik need, välja arvatud mõlemad legendid, ilmusid luuleraamatus «Õnnevarjutus» 1929. a. detsembris.

Järgnes pikem ajavahemik, mille vältel luuletajalt ballaade ja legende ei ilmunud, kuid kavatsusi näib tal selleks olnud. See nähtub 27. VII 1935. aastal Oskar

Looritsale saadetud postkaardist (KM KO, F 175, M 20:26), kirjanik tänab siin rahvaluuleteadlast järjekordse huvitava saadetise eest ja ütleb end ootavat, millal saaks vastata ballaadikoguga. Ilmselt on juttu ballaadide aineks sobivatest rahvaluulematerjalidest. Kuid 30-ndail aastail Underilt ballaade ei ilmunud, säilinud pole ka käsikirju. Alles kogu «Mureliku suuga» (1942) toob ballaadi «Kojumine» (dateeritud 19. IV 1940). Emigratsioonis on avaldatud veel legend «Ingel» ja ballaad «Surmamõrsjad», mõlemad kogus «Sädemed tuhas» (1954). Esimene on märgitud aastaarvuga 1944 ja selle käsikiri talletub Kirjandusmuuseumis Tartus, järelikult on luuletus kirjutatud veel kodumaal. Samas kogus leiduv sõjavastane ballaad «Surmamõrsjad» kannab aastaarvu 1948. Seega sisaldab Underi lüroepiline looming kolmteist ballaadi ja kolm legendi. Kuigi nüüdisajal kummagi liigi nimetus on oma algse sisulise tähenduse ammu minetanud (ballaad — tantsulaul, legend — kloostrites söömaaegadel ette loetavad pühakute-lood) ja neil on laadilt nii palju ühist, et Underi luule hilisemad väljaanded pole alati vajalikuks pidanud vahet teha, tuleb siiski arvestada, et autor seda ise tegi: kõigile kolmele luuletusele, mille tegelasteks on neitsi Maarja või teised taevased, on lisatud liiginimetusena «legend». Arvestades seda, jätkem alljärgnevas ballaadiloomingu vaatluses need käsitlusest välja.

Marie Underi ballaadiaasta viljaks on kogumik «Õnnevarjutus», paar hilisemat sellesse liiki kuuluvat luuletust on episoodilised ja kaovad autori kunstiküpse perioodi paljutemaatilise lüürika sekka. «Õnnevarjutus» aga oli tähtseks, kirjaniku loomingukulus uueks saavutuseks, millega luuletaja tõstis tole meil vähe viljeldud žanri oma aja luule kunstilisele tasemele. Meie kirjanduses oli ballaad kauem kui lüürika takerdunud eelmise aastasaja ning sajandivahetuse tasemele. Tollased esilekõundivaimad ballaadi-autorid Jaan Bergmann ja Jakob Tamm olid küll tole aja raames andnud parima, saavutanud ka ajastust üleulatuvaid tulemusi (Bergmanni «Ustav Ülo» ja Tamme «Orjakivi»), aga nende lugulauludes, eriti rahvaluuleainelistes ei olnud piisavalt dramaatilist pinget, need olid mõneti didaktilisusse kalduvad refereeringud (Bergmann) või muistendite versifikatsioonid (Tamm). Tõsi küll — selle aja kohta laitmatus sõnastuses. Ridala taas kasutas oma muinasainelistes ballaadides rahvaluulet jäljendavat arhailist sõnastust, üritades selle kui ajakoloriidi abil häälestada ning ilmestada kujutatavat muinaslooliselt, ent tulemused olid vastupidised. Ridala monotoonsed lugulaulud on raskesti loetavad, neis puudub autori elavdav tundepeinge ja väljenduslik stilisatsioon ei mõju mitte kunstilisena, vaid jätab enim tahtliku matkimise mulje. Teised varasemad autorid on ballaadi alal midagi andnud ainult episoodiliselt. Nii tuli Underi «Õnnevarjutus» omamoodi tühjale kohale ja tõi uut.

Meie varasem ballaad on eeskätt eepiline luuletus, nõrga dramaatilise pingega. Autori isiku juuresolekut on tavaliselt vaevu märgata. Enimalt vahest ehk Jaan Bergmanni paremates rahvusromantilistes ballaadides, milles jääb kõlama ärkamisega häälestatud rahvustunne, kuid sellenagi pigem ühiskondliku kollektiivi oma kui autori subjektiivne elamus. Aga küllap oli säärane hoiak — olla üldsuse meeleolude interpret ja jääda ise nagu märkamatuks — ajastu vaimust tingitud. Peame mõnna, et Koidula oli ainus luuletaja, kelle isamaalised tundeväljendused olid samaaegselt sügavalt isikulised. Underi ballaadides on valdav lüüriline element, millele annab karakterse värvingu poetessi isikuomane kaasa-elamine. Siin on keskne inimeste sisemaailm, inimeste elamused, kõik väline on üksnes vahend selle mõjusamaks näitamiseks. Säärane elamuste sfääri primaarsus on oodatud jätkuks Underi senisele lüürikalaadile.

Ballaadide struktuuri vaadeldes võime sedastada, et kompositsiooniliselt ilmne-

vad Underi poolt loodutes ballaadizanri iseloomulikud jooned. Tulipunktis on üksik kriitiline episood või situatsioon. Tegevus lähtub tavaliselt olukorrast, millel see hakkab lähenema katastroofile või vähemalt suundub dramaatilise lahenduse poole. Sündmuse, mis sageli viivad traagilisele lõpplahendusele, pakutakse säästlikult ning tõtlikult. Miljööle on tähelepanu pööratud kas vähe või peaaegu mitte sugugi, detailne kirjeldus puudub täiesti. Toimuvast ei jutustata, see areneb tegevuses, mille emotsionaalsus ning dramaatiline pinge üha kasvab. Peategelaste kohta ei anna informatsiooni autor, vaid need kõnelevad enda eest ise kas napis dialoogis või monoloogis, mis põimub äärmiselt kokkusurutud situatsiooni käsitlemiskäiku. Üldse kuuleme tegelastest vaid seoses esitatava episoodiga, ulatuslikumaks karakteristikaks pole mahti. Jutustus on impersonaalne, autor sündmuse käiku otseselt ei sekku, ei väljenda oma poolehoidu ega taunimist, kuid ka eetilise seisukohavõtt toimuva suhtes kiirgab läbi poeetilise kujunduse. Selline oleks «Õnnevarjutuse» ballaadide üldine iseloomustus, mis muidugi ei hõlma kõiki üksikluuletuste nüansse.

Kogumiku üldhäälestus on traagiline. Õnnevarjutus on nagu päikesevarjutuski: õnne loodetud kirkust tumestab kas mingist vaenulikkusest jüst põhjustatud vari või saab see olla ainult üürrike; ka lootusrikkad ning helgeimad hetked päädivad katastroofis. Inimese õnnetaotlused satuvad konflikti kõikvõimalike muserdavate jõududega ja varisevad kokku. Meenutagem, et «Õnnevarjutusele» eelnesid poetessi hingelist kriisi tõlgendav kogu «Hääl varjust» (1927) ja «Rõõm ühest ilusast päevast» (1928). Mõlemad meeleoludelt äärmustesse kalduvad: üks tulvil närvi-kriisist põhjustatud painajalikkust, teine aga nagu eelmisele vastureageeringuna rõõmupakata. «Õnnevarjutuse» häälestus on jätkuks esimesele, seda ka ajalisel, kui meenutada käsikirjade dateeringuid. «Vahetet lapse» käsikirja daatumile 27. III 1927 on lisatud märkus: ««Hääl varjust» valmisaamise päeval». Arvestades teisi teadaolevaid daatumeid, tõdeme, et suur osa kogumiku ballaadidest on valminud kriisipäevil, mille väljendajaks on «Hääl varjust», või vahetult pärast seda. Ellusuhtumise sugulus ilmneb ka ballaadide teemavalikus. Eepilisest ainekust lähtuv luuletus on ju algsüžest sõltuvam kui autori elamuspinnaselt võrsunud lüürika, ometi on ja jääb luuletajal subjektiivselt valida sellest ammen-datav probleemistik, tema eetilised ja maailmavaatelised tõekspidamised, mis käsitluse käigus avalduvad üksikseikade valgustamises ja sõnastuslikus varjunduses. Järelikult peegeldab ka säärane luuleteos nagu lüürikagi autori sisepalge ilmet loomishetkel.

«Õnnevarjutus» kajastab poetessi seismist kusagil lohutamatuse ning ängistuse naabermail. 1929. aasta lüürikast («Looming» 1930, nr. 2) kokkuvõtet tehes peatub A. Adson ka «Õnnevarjutusel», küll mitte kritiseerivalt («Üldsuse silmis olen kitsendat selle teose hindamises»), vaid informeerivalt. Sõnavõtus on iseloomustatud ka ballaadide ideestikku, kusjuures esitatud seisukohti ei oleks õige käsitada eemalseisva kriitiku omadena, vaid kui väga lähedasi autori omadele, vähemalt avaldub neis kirjaniku aktsepteeriv omaksvõtt. Tsiteerigem seda osa kirjutisest: «Julgemalt lõpeb Porkuni preili üürrike õnn. Pontuse eksimus tasutakse rängalt. *Lapsehukkaja* hävineb teenimatult: hingeliselt (last uputades) ja ihuliselt (ise surma rutates) — ballaad mitte enam arkailis-miljööline, vaid igaaajaline —; saatuslikult lõpeb uhkete meresõitjate lootusrikas retk (*Kotermann*); vahva nooruk läheb tapma tuulispaska ja surmab oma pruudi (*Ebajalg*); ennem rändab järv kõigi kaladega kui armastetu truudust peab (*Rändav järv*), ja maha-jäetu hullub; kes tikub avama keelat saladust, kaotab õnne (*Merilehmad*). Mees tarvitab vääraasti armupanti, hõbesõrmust, ohverdades selle oma meheuhkusele —

ja sureb enda laengust (*Valge lind*); haige mehe päästmiseks armuleiva varastusretkelt koju tulev naine kahtleb viivu merehädas armuleiva Kristuse ihulikku- ses — ja leiab kodus surnud mehe (*Naissaare sünd*).» Niisama minoorset on häälestatud autori viimane, sõjavastane ballaad, 1948. aastast pärinev «Surmamõrsjad», mis peegeldab tagantjärele reminitsentse ohvritest, mida sõda nõudis inimestelt, kes vaenutegevusest kaugel seisisid. Kuigi kauge mineviku muistendlikku miljõesse paigutatud, kajastab see ometi kõigi aegade, ka meie sajandi sõdade traagilisi kaasnähtusi.

Marie Underi ballaadide ainestiku päritolu kohta on kirjutatud mitmeid uurimusi, ehk rohkemgi, kui meie kirjandusteaduses sellisele üksikküsimusele tavaliselt pühendatakse. Arvestades aga uurimuste laialipillatust ning vajadust mõningaid täiendusi ja korrektiive teha, peatugem ka sellel küsimusel.

Suurema osa, kaheksa ballaadi ainestik lähtub rahvaluulest. Need on «Ebajalg», «Kotermann», «Merilehmad», «Valge lind», «Rändav järv», «Vahetet laps», «Naissaare sünd» ja «Surmamõrsjad». «Nahakaupleja Pontuse» aineallikaks on vastav muistend Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsetest juttudest», ent selle rahvalikkus on küsitav. Kahe ballaadi, «Lapsehukkaja» ja «Kojumineku» süžee on reaalelu ainel, kusjuures esimesse on põimitud ka folkloristlikke motiive. «Porkuni preili» lugu on tuntud baltisaksa ajaloopärimustest, «Tuudaimimarjad» piiblaineline. Jälgides teed, mida pidi ühed või teised ained või motiivid kirjanikuni jõudsid, tuleb arvestada eeskätt trükiallikaid, kuid O. Looritsa vahendusel võisid kirjanikule kättesaadavaks osutada ka arhiivis talletatud üleskirjutused — mida, muide, mõnel määral näib kinnitavat eespool mainitud kiri. Igatahes on autor O. Looritsa abi ise tunnistanud ja uurijategi poolt on seda korduvalt mainitud. Vaevalt et kirjanik iseseisvalt oleks arhiivist või rahvasuust andmestikku kogunud, küll aga on ta süvenenud rahvaluulesse ulatuslikumalt, kui et sellest ainult ballaadide süžeedeks ainet ammutada. Luuletuste sündmustikku põimub loitsusid, uskumusi, tavadid jm., mille kasutamine näitab oskuslikku orienteerumist folklooris.

«Porkuni preili» aineallikat ei tarvitse kaugelt otsida. Selleks on Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes» leiduv samanimeline muistend. Ilmselt tundis Under ka Kreutzwaldi saksakeelset ballaadi «Das Fräulein von Borkholm», mis oli avaldatud 1926. aasta «Eesti Kirjanduses». Kaugemale viivad juba O. W. Masingu selleaineline kirjutis «Vanna põlve aeg ja tännine aeg» «Näddala-Lehes» 1825 ja tragöödia seostamine Rannu kindlusepreili Barbara von Tisenhuseni saatusega, mida mainivad kroonikud Renner ja Russow. Viimane lugu on ainet pakkunud mitmele baltisaksa autorile, meie lugejaskonda on see leidnud tee Aino Kalda novelli «Barbara von Tisenhusen» kaudu. Kas võigas õeuputamine toimus mõlemal pool või on Rannu motiiv kandunud Porkunisse, jääb vastamata küsimuseks. Rahva seas too feodalistlik muistend vaevalt tekkida sai, küll aga on alust oletada, et mõningal määral võis pärimus levida mõisarahva kaudu. Kreutzwald seda igatahes väidab. Underi ballaadi aluseks olev muistend on Kreutzwaldi sentimentaalse rüütliballaadiga võrreldes sootuks lihtsam ja erapooletult edasiantud lugu. Kroonika objektiivsusega jutustatakse muistendis preili eksimusest ja ta vägivaldsest surmast, mistõttu hukkunu hing rahu ei saa ja tuluksena tiigiveel loidab. Lugu päädibki rahunemisega, kui vaimulik uppumispaika õnnistab. Sündmustiku põhimotiivid on Underil samad mis Kreutzwaldilgi, kuid rõhuasetused on erinevad. Leegi kadumise motiiv puudub. Kesgne on neiuks surnud tütarlapse armukevad. Kaunis noorusarmastus satub traagiliselt lõppevasse konflikti feodaalseisusliku aumõistega, mille taga seisab julm vägivald. Inimeste

tunnete elab kaasa loodus (nagu see tavaline ka saksa rüütliballaadides). Noorte armastust virgutab kevadine loodus, õidset uputamistseeni saadab talvine vihur ja räiss. Luuletuse häälestus varieerub vastavalt toimuvate episoodide tundeastendusele. Algul on veidi minoorset üksilduserahutust, siis muutub see lüürilis-romantiliseks ja sugeneva ohu ning tapmiste käigus värvub stseenide tundetoon barokselts süngeks. Luuletaja on vana pärimuse elavdanud otse tänapäevaseol tunnetatavaks tragöödiaks.

«Nahakaupleja Pontuse» lähteaineks on muistend «Parknaha kaupmees» Kreutzwaldi eespool nimetatud kogust. Ballaadi süžee järgib üksikasjadeni muistendi sündmustikku, millega on kontamineeritud «igavese juudi» motiiv. Underil on see seostatud Lasnamäega ja ülesande täitmisega. Nahakaupleja saavutabki selle paari-kolme inimpõlve möödudes, kuid talle sootuks ootamatul ning võikalt grotesksel kujul. Eesti rahvapärimestes on mõlemad tüübid tundmatud. Leidub küll motiive kuritöö karistamisest samade piinadega, mida süüdlane on teisele valmistanud, samuti on populaarne põrgusse viimise motiiv. Inimnahast tarbeseemete valmistamisele leidub paralleele muistendeis, milles on tegemist inimnahast pasteldegaga. Pontuse nime on nii muistendi kui ka ballaadi käsitlejad teatud reservatsiooniga möönnud pärinevaks rootsi XVI sajandi väepealikult Pontus de la Gardie'lt, kes pikemat aega siinmail tegutses. Mingit jubeda nahanülguri sisulist kokkulangevust ajaloolise sõjamehega pole otsitudki. Ei ole ka andmeid, nagu oleks Pontus de la Gardie olnud julm sõjahärra. Rahvapärimestes on küll säilinud andmeid üksikutest koletislikest mõisahärradest, kes olevat lasknud inimestelt nahka nülgida või naharibasid seljast kiskuda (M. J. Eisen, Esivanemate varandus), Kreutzwald aga neile pärimustele ei toetu.

«Nahakaupleja Pontus» on Underi ballaadidest kõige eepilisem. Aeglaselt kulgev, kõne laadile lähedane trohheiline värss on sarnane muinasjutu asjaliku, vähe kujundliku jutustamisviisiga, puudub Underi ballaadidele üldiselt omane emotsionaalsus. Autori suhtumine ballaadis on tauniv. Mitmeid inimpõlvi öösiti Lasnamäel uitav ratsanik muutub aste-astmelt haledaks kujukse, ent mitte haletsemisväärseks. Karistust kandev sõdalane pisendub viletsalt veidraks «kurvakujuliseks rüütliks». Kurat aga on rahvasuus tuntud kui hingede püüdja. Põrgustseeninaalis on ballaadi episoodidest dünaamilisim, oma jämekoomilisusega on see ka groteskseim terves Underi loomingus.

Underi ballaadiloomingu tippsaavutusi on «Tuudaimimarjad». Kuigi piibliaineline, pole luuletusel midagi ühist usulis-müstiliste legendidega. Ehk kui, siis episoodiline meenutus Jakobi unenäost, milles Jehoova teda oli õnnistanud. Ballaad on võimas ülemlaul naise armujanust ning emakssaamise ihast. Ainestik pärineb Moosese I raamatu 30. peatüki 14.—18. salmist:

14. Ja Ruben läks nisuleikuse päivil ja leidis väljalt Tudaimi marju ja tõi neid oma ema Lea kätte; ja Rael ütles Lea vastu: Et anna mulle oma poja Tudaimi marjust.

15. Ja ta ütles temale: Ons see vähe, et sa mu mehe oled ära võtnud, sa tahad ka mu poja Tudaimi marjad võtta? ja Rael ütles: Seepärast magagu tema sel öösel sinu juures, su poja Tudaimi marjade eest.

16. Ja Jakob tuli väljalt, ja Lea läks ta vastu ja ütles: Minu juure pead sa heitma, sest ma olen sind palga pärast palganud mu poja Tudaimi marjade eest; ja ta magas sel öösel tema juures.

17. Ja Jumal võttis Leat kuulda, ja ta sai käima peale ja tõi Jakobile viiendama poja ilmale.

18. Ja Lea ütles: Jumal on mulle mu pa'ga annud, seepärast et ma olen oma ümmardaja oma mehele annud; ja ta pani temale nimeks Isaskar.

Ballaadi tegelaste vahekordade ja probleemistiku mõistmiseks tuleb tunda eel-lugusid, millest on kõnet sama raamatu 29. peatükis. Vanemate soovil tuli Jakob oma onu Laabani juurde, et abielluda ühega ta tütardest. Neid oli kaks: vanem, «madalate silmadega» Lea, ja noorem Rahel, kes oli «ilus jume ja ilusa näoga». Jakob teenis Laabanit Raheli pärast seitse aastat. Siis andis Laaban talle naiseks Lea, sest tava kohaselt ei pidanud noorem tütar varem abielluma. Jakob aga armastas Rahelit ja teenis tema pärast veel seitse aastat. Least ta ei hoolinud, ent naine sünnitas talle siiski neli poega ja «jäi seejärel seisma lapsi saamast». Jää-nud viljatuks, andis ta oma ümmardaja Silpa Jakobile naiseks, kes tõi Jakobile kaks poega ilmale. Kui Jehoova nägi, et Lead vihati, tegi ta ka Raheli sigimatuks. Sellest situatsioonist lähtubki ballaadi sündmustik. Tuudaimimarjadel on sigivust andev toime ja sellepärast sööb neid kiimalkollaseid marju Lea, sellepärast himus-tab neid lastetu Rahel. Tuudaimimarjade nimetus (vt. P. Ariste, Tuudaimimarjad. «Keel ja Kirjandus» 1959) tuletub mandragoora heebreakeelsest vastest *duda* (mitmus: *dudaim*). Tuudaimimarjadest on juttu ka «Ülemlaulus» («tuudaimimarjad andku meile [armatsemisel] head haisu.» 7. 14), aga mandragoora, eriti selle juure sigidust andvat toimet tunti ka Euroopas, nagu nähtub Macchiavelli komöödiast «Mandragola», kus järeltulijaid ootaval messer Nicial soovitatakse naisele Lucre-ziale joota mandragoora juure leotist.

Ballaad lähtub vanade-vanade aegade idamaisest loost. Luuletus jutustab naise armastusest selle kõigis varjundeis — hüljatuse pärast kannatamisest, mürgisest kiivusest, hinda mittetundvast andumusest ja võidutsevast kirest, mis ei arvesta homset. Süžee keskendub Lea elamustele. Võrreldes piiblliloo asjalik-neutraalset jutustuslaadi ballaadi dramaatilisusega, tõdeme, et autor on saanud sellest napist elamusahtrast jutustusest vaid kondikava ja ehtas sellele haaravalt jõulise, tormitsevatest tunnetest ning elamustest tulvava teose, mille erootiline laetus on võrdne poetessi helgete sonettide omaga. Ülesehituselt vastab nelja ossa jagunev ballaad draama kompositsioonile. Ekspositsioonis selguvad Lea mured ja püüd neist pääseda; teises osas, sõlmituses, valmistub ta tasu eest saadavaks hüvituseks; kolmandas jõutakse hariastmele, kus kireküllases armuöös ununeb kõik muu ja kannatanud naine saab igatsetud rahulduse; lõpposas alistub naine saatusele, kuid valdavaks jääb siiski rahuldatusetunne. Ballaadi jõulist sensuaalsust on võrreldud Rubensi freskodega.

«Lapsehukkaja» kuulub teemalt lähemasse minevikku, ajastusse, mil vallasema oli käibemoraali poolt hukkamõistetuna põlualune. Välissündmustikku on luule-tuses sootuks napilt, käsitus on psühholoogiline, kujutades eksinud neju hinge-piinu. Õnetu viskleb ahastuses enda ja oma lapse saatuse pärast. Küsimus pole ilmselt elatumisvõimalustes, kõik on koondunud talumatule häbisesattumisele. Vallasema hinges käib võitlus: häbi ja pilked sunnivad last hukkama, samas aga tõstab häält emaarmastus. Lugejat vallutava ekspressiivsusega on edasi antud emalikkus, õrn hellus ja kiindumus väetikesse. Jah, ka surmas saadab last ema hool. Aga ema hingelisse heitluse sekkub veel tunne võrgutaja ülekohtust, mis nõuab kättemaksu. Trükiversioonis on kättemaksumotiiv jäänud vähe arenda-tuks:

Meelitad kõik kaisulapsed mesikeeli ligi,
et saaks kätte, kätte maksa korraaks ometigi.

Ühes esialgses käsikirjalises viimistlemata variandis kõlab vastav mõte hoopis väljatõstetumalt. Sellest hõõgub protesti sotsiaalse õiglusetuse vastu, mis näib olevat põhjustanud neiu tragöödia.

Kättemaksa: leina jääksid kojad,
või sa muutuksid siis säluks.
Pikaks veniv turi lapsi sõitma võluks,
Veest või tuleksid kui hiire sälg:
Lapsi sõidutama pikaks veniks selg.
Kaksiratsi turjale sul roniks laste (nende) suru
(Mere poole) Merre, merre kihutaksid, taga laini puru.
Upusid need väiksed prisked perepojad.
Kättemaksa, Kättemaksa! Leina (vaikseks) jääksid kojad.
Tüdrukuidki poetuks põhja: leina (vaikseks) jääksid talud,
Kättemaksa, kättemaksa meie kahe valud.

Käsikirja teine kättemaksumotiivi variant vastab trükitle, pisierinevusi on ainult sõnastuses. Motiiv on lõppkujunduses redutseerunud paarivärsiliseks, lisaks ei kõnelda enam priskete perepoegade ja tüdrukute hukutamisest, mis viitas ehk neiu eksitaja kuuluvusele küla jõukate kihti. Trükiversioonis vastandub alt-hõlmalapse saatus hooldatud kaisulapse omale, millest võib välja lugeda eeskätt emalikkude kadetsemist abielulaste parema saatuse pärast.

Lapsi vette meelitava näki mõlemad moondekujud — tõllas sõitev proua ja hobune, kelle selg pikemaks venib sedamööda, kuidas lapsi ta turjale istub — on laialt levinud rahvaluulelised motiivid, mis on kirja pandud M. J. Eiseni «Näki- raamatus» (1922): «Lapsed näkiga ratsa sõitmas» ja «Vankritäis lapsi jõkke». Kirjanik leidis samast raamatust ka näki välimuse kirjeldusi (konnakarbid kaelas, roheline juus jne.). Vallasema hingelisi võitlusi on käsitletud suure sisseelamisega ning kujundusliku meisterlikkusega. See on laul inimliku jõupiiri ületavast kannatusest. Õnnetu neiu kasvab traagiliseks kangelaseks, variseb aga kokku pilke- ning põlgusetaaga all ja hukkub. Kahekordselt — last uputades ja südame külge kasvanud maimukese kaotuse tõttu meeltesegaduseni jõudnud, ise surma minnes. Uppunud last embuses hoidva laiba leidmine, ühtejäämine surmas on tragöödia kurbhellaks finaalsiks. Ballaad on tundeküllastuselt mõjukamaid.

Enamikus folklooriainelistes ballaadides on rahvapärimestest ammutatud üksikuid motiive, mille alusel luuletuse süžee on vabalt loodud. Üks selliseist on «Kotermann». Ballaadis on lähtunud M. J. Eiseni «Eesti mütoloogias» antud lühinformatsioonist: «Saarlased on võõraste meremeeste eeskujul oma laevahaldija kotermanniks või potermanniks ristunud. Nad arvavad oma laeva kotermanni laastudest sündivat. Laeva peelepuud tahudes lööb laevaehitaja kolm esimest laastu ära ja pistab need tasku. Neist tekib kotermann: kuidas, jääb seletamata.» (Lk. 77.) Peaaegu üksikasjaliselt sarnasena kujutab ka ballaad kotermanni sündi. Lisaandmestikku sai kirjanik O. Looritsa uurimusest «Liivi rahva usund» I (1926), kus vaadeldakse kotermanni-lugude esinemust Liivi ja Lääne-Eesti rannikualadel ning saartel. Rahvaluulest sai autor kotermanni tekkeloo ja tema käitumistavad laevas. Neile toetudes lõi ta luuletuse uhke laeva ehitamisest ning lootusrikkast purjetamisest rikkusi töotavale meresõidule. See on antud ülimalt mažooriselt, ent ülevasse meeleollu imbub kohe algul kahtlusttekitav motiiv kotermannist, kes endast teada annab naksatusega, siis ilmub kipparile käabusena ja juba järgneki lootuste õnne varjutav laevahukk. Stroofide lõpp-

värsid, milles aina meenutatakse kotermanni, hoiavad lugejas kogu aja elevil mingi pahaendelise tunde. Laevurid aga ei hooma ohtu. Nii tekib illusioon, mis tugevdab õnnelik-olekust hävingule suunduva sündmustiku emotsionaalsust.

Ballaadis «Ebaljalg» kujutatud müütiliseks olevuseks on rahvatraditsioonis suhteliselt vähepopulaarne tuulispask. Andmestikku on luuletaja hankinud M. J. Eiseni «Eesti mütoloogiast», kust pärineb ka ebaljala vähetuntud nimetus. Eisen kirjutab järgmist: «Lõune pool nimetatakse tuulispaska ka «e b a j a l a k s». Ebaljalg avaldab iseäranis suurt jõudu, viib isegi heinasaadusid ja kuhje kaasa.» (Lk. 29.) Küllap luuletaja valis ebaljala nimetuse kui vähem tuntu ja seega vabama fantaasiakujutlust võimaldava. Ballaadis on Eiseni teateid jälgitud moondumisvõtete, olendi röövimishimu ja tema nähtavakssaamise kirjeldamisel. Ebaljalga ei saa talitseda palve abil, see katkeb poolel sõnal, ainult terariistaga viskamine võib ta jälle inimeseks muundada. Neist motiividest lähtub ballaadi sündmustikku kujundav episood. Pelgamata heidab vahvaim nooruk noa ja — tapab oma pruudi. Ballaadi mütoloogilisse lõimesse põimub maiste elamuste kude. Impersonaalne mütologiseeritud loodusnähtus värvub traagiliselt inimlikuks. Under ei lisa mingit päädivat summeerimist saatuslikule julgustükile, mis jubedaimal viisil hävitas armuõnne. Ent vaikiv reageering on ehk mõjukamgi kui võimalik halisev tundeavaldus.

«Valge lind» põhineb saartel tuntud muistendil müütilisest linnust, Lapi kullist. Selle kirjelduse on andnud M. J. Eisen uurimuses «Eesti vana usk» (1927): «Ühe arvamise järele on Lapi kull tõsine suur, vägev lind. [- - -] üldisema väite järele aga Lapi nõid, kes enese Eestisse tules kulliks moondab. [- - -] See Lapi kull käib Eestist linde Lapimaale viimas. Enamasti ilmub ta valges sule-ehetes, mõnikord punase harjaga. [- - -] Ta püüd käib selle peale tetri enese ümber koguda ja neid Lapimaale viia. [- - -] Müütilisele Lapi kullile ei tee kuul mingisugust viga, vaid pörkab tast alati tagasi. Ei pörka ainult tagasi, vaid tabab ambuja enese. [- - -] Hõbekuul tapab niisama Lapi kulli kui muu müütilise olevuse. Kord ammub kütt püssist hõbesõrmuse Lapi kulli pihta.» (Lk. 260.) Nagu tsitaadist nähtub, on Eiseni andmestik ballaadi süžeele koostikus tervena ära kasutatud, lisatud on rahvapärimestest tuntud kütimaagia motiive. Inimsuhetel arenev dramaatiline sündmustik on autori loova fantaasia vili. Neutraalne informatiivne jutustus on kirjaniku sule all kujunenud tugeva sisepeingega dramaatiliseks episoodiks. Süžee on üles ehitatud kolmejaolisena, vastavalt tragöödia arengukäigule. Nõidlinnu ja ta tuleku kirjeldust elavdab selle esitamine juuresolija pilgu kaudu. Kurjatooja lend, ülev, võimas ning tõrjele kättesaamatu, loob ängistava saatusliku paratamatuse meeleolu. Eepilisele pildile järgneb dramaatiline konflikt: üldist alistuvust trotsiva meisterküti vim, millest teda ei suuda loobuma veenda kättemaksukatse väljavaatetus. Autori jutustus asendub pingsa otsese kõne duelliga. Murrangu, paraku ajutise, toovad sõrmusega seostuvad hellad lembemälestused, mis annavad jännituva sündmustikukulule südamliku, leebe häälestuse. Hetkeks esitatakse armutunde vastupidavusele olla-või-mitte-olla-küsimus, ent valikukõhk-lus kestab ainult viivu, armuõnn suudab vimmas meest sama vähe ohjeldada kui arukusele manitsemised. Saabub järsk katastroof, mille eelaimus kogu aja on hoidnud lugejat pinevil. Epiloogiline lõppvärss seostub algusosaga: nõidlinnu röövlendu ei küüni inimesed häirima ega väärama. Müütiline õnnetusetooja on kättesaamatult kõrgemal maiste olevuste kirgedest ja kannatustest.

«Vahetel lapse» lugu kuulub rahvatraditsioonis laialt levinud vanapaganajuttude temaatikasse. Tõenäoliselt ammandas Under luuletuses kasutatud motiive M. J. Eiseni «Vanapagana juttudest» (1896). Ballaad on ulatuslikumaid, lugulaulu

mõõtmetsesse küündiv. Sündmustik ei baseeru otseselt ühel muistenditeisendil, vaid selleks on motiive laenatud enamatest lugudest. Kuigi luuletaja sügava kaasaelamisega kirjeldab ema tundeid — muret väetikeste pärast, meeleheitlikku võitlust lapse päästmiseks, jääb ballaadis domineerivaks siiski eepiline element. Seda tugevdab eriti ülikülluslik folkloristlik aines, mis autori teiste ballaadidega võrreldes on hoopis rikkalikum. Siin on ohtralt uskumusi, tavandeid, rahvameditsiini, võlumisvõtteid, loitsimist ja müütilisi motiive. Väljatõstetult lisandub olustikuline element, nagu lapse tavakohane imetlemine katsikule tulnud külanaieste poolt, millega kaasub kaetamisoh, niker-naker-naistenõu lapse haiguse puhul ning kodakondsete ja üleaedsete sõnulemised laiba juures. Emaarmu kasvavaid varjutuspäinu on edasi antud luuletajale üldiselt omase hella kaastundega, ent folkloristlik element on niivõrd valdav, et psühholoogiline osa kipub varju jääma. Lisaks pole luuletuse süžee ballaadiomaselt kontsentreeritud, mis samuti ei soodusta tundelemendil esmasena mõjule pääseda.

Ballaaadi «Rändav järv» põhimotiiv — järve äraminek armutöötuse murdmise pärast — pärineb M. J. Eiseni teosest «Eesti vana usk»: «K a s a r i t s a R ä p o küla noormees vannub neiule truudust: «Enne jooksku see järv kohalt ära, kui et ma sinu maha jätan!» Aasta pärast muudabki järv koha.» (Lk. 85.) Varem seda motiivi refereerides (M. J. Eisen, Rändavad järved. «Eesti Kirjandus» 1920) on Eisen viidanud Kreutzwaldile: «Kreutzwald jutustab V õ r u poolt sarnase loo...» Under on tundnud Eiseni andmeid, samuti Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes» toodud kaht järvemuistendit, «Paigast läinud järveke» ning «Emujärv ja Virtsjärv». Esimeses põhjustab järve äramineku töötuse murdmine, ent valelubaduse andja on suurtsugu rüütel, mis aga ilmselt on Kreutzwaldi-poolne sotsiaalselt teravdust taotlev muudatus. Luuletaja sai muistendist elemente eeskätt miljöõ kujundamisel, vältides seejuures Kreutzwaldi idüllilisust. Teise muistendi mütoloogiline aines (mis samuti on Kreutzwaldi lisand) Underi ballaadis ei kajastu. Töötuse murdmise tõttu järve asupaiga vahetuse motiivi rahvaehtsus on küsitav. Küll on aga talletatud arvukalt teiseid järve lahkumise kohta senisest asupaigast, kui järve (õieti järvehaldjat) pahandatakse. Sage-daimalt on pahameele põhjuseks järvevee reostamine lapsepesu pesemisega.

Ballaaadi puhul pole eeskujuna andnud lähtemotiivide rahvaehtsuse küsimus esmane, trükiallikatest kaugemale ei ole vajadustki andmestikku jälgida. «Rändavas järves» pole nagu muistendeiski keskseks järve lahkumine, vaid psühholoogiline moment, neuu armuõnn ja selle kokkuvarisemine. Helgetes, mažoorsetes toonides on jutustatud noorte armuelamustest, nende lembepaigast järve kaldal, lahkumistusest ja neuu murest linnavõrgutuste ohu pärast. Neuu järgnevast südamevalust kõnelevad värsid on häälestatud minoorset, psühholoogiline element süveneb. Järve ümberasumise käigus on ära jäänud mütoloogiline Vanaisa osa, samuti kohutavad loodusnähtused. Ballaadis on järve ümberpaiknemine oma detailides (näit. kalade rabelemine) mingil määral lõbusatoimeline. Pole juma'ate karistusest johtuvat hirmu ja rännaku lõpptulemuseks on vee rahunemine. Tõlgendades inimeste reageeringuid järve tühjaksjäämisele, häälestub luuletus noruliseks; kibestumine, pettumus ja valu avaldub hädaldamistes ja kahjamises, katastroofini jõuab aga neuu hingemaru, mis lõpeb mõistusekaotusega. Helgelt a'anud lembeõnn varjutub vaimseks ööks. Epiloogina antud stroof, milles vastanduvad alguse ja finaali elamused, summeerib ballaaadi teema armastuse petlikkusest põhjustatud lohutamatus leinast.

«Merilehmade» teema kuulub rahvusvahelisse mütoloogiasse, kuid on kodunenud ka Eestis. Merest tulnud loomadest ja neid paimendavaist neidudest loeme M. J.

VILLEM ALTTOA

Eiseni «Näkiraamatu» muistendeist «Veeneitsi mehe naiseks», «Merest leitud neiu» ja «Merelehmad». Kokkuvõtlikult käsitleb seda teemat sama autori «Eesti müto-
 loogia»: «Vesineitsiteks tuleb neidki tütarlapsi arvata, kes vahel merelehmadega
 välja tulevad karja. Enamasti lähevad merelehmad rannas söömise järele jälle
 vette tagasi, kuid vahel ajab mõni nägija nad oma karja sekka ja nad jäävadki
 sinna. [- -] tuntakse juhtumisi, et merelehmad kõige poegadega 7 ehk 14 aasta
 pärast vette tagasi lähevad.» (Lk. 103.) Lisaks mainitud allikaile oli kirjanikul
 kasutada ka O. Looritsa uurimus «Liivi rahva usund» I, milles ulatuslikult käsit-
 letakse merilehmade muistendeid. Võrreldes ballaadi muistendlike materjalidega,
 näeme, et autor on valinud folkloorist üksikuid motive, ballaadi probleemistik ja
 sündmustik on aga vaba looming. Mütooloogiline aines on raamistikuks olmelisele
 taluelu pildile, Ahsti tütre perenaise-askeldustele, mis on antud ülimalt realistlikult.
 Inimlikena tunneme naabrinaiste kadedust ja salakavala kumu levitamist, mis
 kasvab konflikti tekitavaks teguriks. See lahendub nii meil kui mujal tuntud
 muinasjutulises motiivis abielu purunemisest, kui mees oma ebatavaliselt leitud
 naiselt välja pressib tema päritolu saladuse. Finaalis jääb hoopis kõrvale mees,
 kes — kui ta ka kahetseks ja kannataks — on selle süüdlasena ära teeninud.
 Kaotuse kurbust kehastavad hoopis nukralt inavad mahajäänud loomad. Nõnda
 on tagasi pöördutud merilehmade teemale, mis oli armuloo lähtealuseks. Kõrvali-
 semata motiivi esilenihkumisega on tugevdatud ballaadi lõplahenduses avalduvat
 õnnevarjutust — lembetunde allajäämist igapäevaelu vääritusele.

Ballaad «Naissaare sünd» lähtub vastavast tekkemuistendist. See leidub M. J.
 Eiseni «Eesti kohalikes muistejuttudes» (1920) pealkirja all «Naissaar» ja refereer-
 ringuna uurimuses «Eesti vana usk»: «Kui Tallinna lahes kord maru tõuseb, pee-
 takse kirikust armuleiba tasku pistnud naisterahvas maru mässamise pärast süüd-
 laseks ja visatakse merre. Viskamise ajal hüüab naisterahvas: «Kui oled tõesti
 Kristuse ihu, päästa ennast ja mind!» Legend laseb naisterahva jalgade alla
 kindla pinna tekkida ja varsti kerkib Naissaar mere põhjast naisterahva all üles.
 Naisterahvas pääseb surmast ja tunneb nüüd selgesti, et kirikuleib on tõesti Kris-
 tuse ihu.» (Lk. 79—80.) Under tundis ilmselt mõlemad, lähtunud on ta aga vii-
 masest. Muistendi järgi oli naine kirikuleiva juhuslikult tasku pistnud, Underil
 aga on tegemist teadliku vargusega, kusjuures naine teab, et teeb pattu ja kaotab
 sellega hingeõnnistuse. Ballaadi teemaks pole lihtsalt varguse ja õnneliku pääse-
 mise küsimus, vaid kangelastegu armastatud abikaasa päästmiseks. Kui muist-
 tend piirdub laeva hukkamisohtu sattumisega, vargust varjava naise merreheit-
 misega, tema imetaolise pääsemisega ja saare tekkelooga, siis ballaadis on välja
 arendatud vargusele viivad psühholoogiliselt põhjendatud eellood: ahastava naise
 hingeheitlus ja otsus oma hingeõnnistuse hinnaga päästa haige. Sama elamuslik
 on varguse episood kirikus, sellesse on põimitud maailmakirjanduses tuntud
 legendi motiivid neitsi Maarja ja pühakute leebusest patustajate vastu, kui üle-
 astumine toimub halastus- ja armuteona. Edasised sündmused — merehädas laev,
 naise merreheitmine ja pääsemine ning saare sünd — on antud küll luulelises
 kujunduses, kuid ennast ohverdava naise hingelise draamaga võrreldes jäävad
 need tagapinnale. Sündmustiku tulipunkti nihkuvad taas mehe saatus ja naise
 hingevalu. Kodune olustik võtab ta vastu küll helges valguses, kuid hinge on
 hiilinud halva eelaimus, mis järsult laheneb katastroofiks. Epiloo koolnu mat-
 misest saarele viib mõlemad süžeeharud ühte. Ballaadis on kainelt jutustatud
 tekkemuistend poetiseeritud inimlikuks tragöödiaks. Otseselt on välja ütle mata
 jäänud katastroofi põhjus: miks mees siiski suri? Toetudes Adsoni-poolsele
 ballaadide ideelisele seletusele, on naise kurbmängu põhjuseks hetkeline kaht-

lemine armulaualeiva imevõimus. See on sõnastatud hukkuva naise meeleheitlikkus anumises: «Kui oled Kristuse ihu, siis päästa iseend ja mind!» Taas on tegemist maailmakirjanduses korduvalt esineva motiiviga: hetkelise kõhkluse tagajärjeks on osaline karistus. Nii ka siin: naine pääses, aga meest päästa ta ikkagi ei suutnud. Lisaks legendilistele ja tekkemotiividele on ballaadi põimitud rahvauskumuste elemente: varastatud kirikuleiva imettegev võime, inimese surres lahkuib hing valge linnukesena ihust, laev satub hukkumisohtu, kui kannab midagi pabelist, jne.

Sõjaga kaasuvad kannatused on «Surmamõrsjate» teemaks. Nagu mainitud, on see Underi ainus võõrsil kirjutatud ballaad. Selle süžee tugineb muistenditüübile «Neiud uputavad end sõja eest», millest on talletatud arvukalt teisendeid. Ohtu toovaiks kardetud jõududeks on nimetatud vaenlasi, võõraid sõjamehi, katku, peninukke jt. Ajaliselt on kujutatavad episoodid tavaliselt ebamääraseid — suure sõja ajal, katku ajal vms. Under asetab oma ballaadi kaugesse minevikku, nagu nähtub olmedetaillidest, sõtta minevate meeste varustusest ja nende nimedestki. Vaevalt oli luuletajal käepärast otsest folkloristlikku ainekku, küll aga on ta kasutanud O. Looritsa Rootsis ilmunud teost «Grundzüge des Estnischen Volksglaubens» I—III (Lund, 1949—1957). Nagu varasemateski ballaadides, sai luuletaja rahvatraditsioonist temaatilised põhimotiivid, milledele ehitas inimlikku kaastunnet kiirgava sõjatragedia. Taas kulgeb sündmustik draamapäraselt: kannatussituaatsiooni teke sõdalaste lahkumisel, leinast, lootusetusest ja meeleheitest sugenev konfliktiseisund, mis viib traagiliselt üleva eneseohverduseni. Ballaad on pühendatud nagu kõigi aegade sõdade läbi kannatanud naistele.

Marie Underi ballaadide stiili ei saa vaadelda ning hinnata omaette. See ei ole kuidagi žanriomane, eralduv kujunduslaad autori loomingukulus, vaid ühesugune ta kahekümnendate aastate lüürikaga. Luuletaja on loobunud varasema, impressionistliku luule buduaarlikkusest ning loodusmiljöö värvikirevusest. Väljendus on muutunud tasakaalukamaks, muljete fikseeringu on asendanud ümbritseva elu tajumine sisemaailma valgustuses. Lisandunud on elufilosoofiline element, asjade ja inimsuhete tagant otsitakse süvenenumalt nende tekkepõhjusi ja psühholoogilisi mõjureid. Seda nii lüürikas kui ka lüroepikas. Nii siin kui seal taotleb kirjanik sõnastuses maksimaalset ekspressiivsust ja kunstilist täiuslikkust. Vaja on vaid jälgida ballaadide sõnavalikut, tõdemaks selle hoolikat kaalutletust, nüansseeritust, tundelaetust, kõlavärvust, liitsõnade ainukordsust. Kõne proosalist igapäevast ja lamedust vältiv sõnastus on väljenduslaadilt nõudlik, dramaatilistes situatsioonides võib see puhuti paisuda ka pateetiliseks, ent ei tundu kunagi otsituna ega kaldu ilukõnesse. Alatasana, ka eepilisimais olustikupiltides tunned luuletaja juuresolu, millest kujutatu värvub autori isikuomasesse tundetooni ja peegeldab tema eetilist kriteeriumi. Säärane subjektiivne tegur tingib määravalt ka lüürilise elemendi ülekaalukuse ballaadides.

Ballaadide värsimõõt on enamikus trohheilne, kolm — «Kotermann», «Naissaare sünd» ja «Porkuni preili» — on kirjutatud jambis. Võiks peaaegu järeldada, et trohheuse sageduses kajastub mingil määral rahvalaulu eeskujuga. Lühikesed jambilised värsid on tõtlukud, mis vastab ka sisu arengutempole. Kõnerütmile lähedastes trohheilistes ballaadides on lühivärsid samuti hoogsad, kui aga luuletus on rahulikult kulgev («Nahakaupleja Pontus»), küll sisemise pingega, ent detailirikas («Vahetet laps», «Valge lind», «Surmamõrsjad»), või kui autor tahab peatuda tegelase elamusvarjundeil («Lapsehukkaja»), kasvavad värsid pikaks ja nende rütm aeglustub. Värsid liituvad paarikaupa stroofideks, mis tavaliselt hõlmavad temaatilise ühiku tervikuna.

Tartu Kirjandusmuuseumis on arvukalt Underi luuletuste käsikirju, ka ballaadide omi. Mitmed neist on esialgsed visandlikud kirjapanekud, mille vaatlemine võimaldab pilku heita poetessi loomingulisse kööki. Siinkohal pole mahti seal ulatuslikumalt ringi vaadata, märkigem vaid mõningaid luuletaja tööd iseloomustavaid momente. Kõigepealt hoolikat, pingelist, tabavaima ning sobivaima väljendusvarjundi otsimist. Selle illustreerimiseks kõrvtagem «Porkuni preili» 4. stroofi esialgsete värsivariantidega:

Ja miks seda hinge õnnetut
tuul ükski ära ei puhu? —
Sest järgmine Porkuni preilist jutt
jäänd liikuma rahva suhu.

Käsikirjas

Ja miks seda (loitu) hinge õnnetut
Tuul ükski ära ei puhu?
Sest (jäänud) järgmine Porkuni preilist jutt
Aast-aastasse rahva suhu.

Eelrootsiajast jäänd (rahva) vana jutt
Sest järgmiselt (põliselt) rahva suhu.
Sest vastuseks Porkuni preilist jutt jäänd
järgmiselt (põliselt) rahva suhu.

Sellelaolisi sõnastust otsivaid variante leidub kõigis mustandkäsikirjades. Aga neis kajastub ka luuletaja töö sõnavara valikul. Peamiseks allikaks on kirjani-kule olnud Wiedemanni sõnaraamat. «Porkuni preilis» leiduvad ammu keelepruugist väljajäänud murdesõnad, nagu *turkane* = keevaline, *roitma* = ringi hulkuma, *täristislind* = laulurästas. «Nahakaupleja Pontuse» käsikirjas on välja kirjutatud *särjesapp* = Blattgold, *koidupilu* = durchbrochene Nacht, *kuhtuma* = kraftlos werden jne. «Kotermanni» käsikirjas on taas märgitud laevandus- ja mereterminoloogiast: *raaspiigid* = suured laevanaelad, *vöör*, *käilapuu*, *taglas*, *umbkalju*, mis enamasti pärinevad Wiedemannist. «Lapsehukkajas» — *liivak*, *liivastik*, *vesiajuliiv*, *meresüda*. Sõnavara rikastab ka rahvapärilike mõistete, nagu *rõugutaja*, *maa-alused*, *pärgelpask*, *hatalaps* jm. kasutamine. Vähetuntud arhaismide ja professionalismide toomisega teksti on saavutatud omapärane aja- ja miljöökoloriit, mis vastab kas muinasjutufantaasiale ja uskumustele või kaugete ajastute mentaliteedile.

Nagu lüürikas, nii taotleb Under ka ballaadides värsi väljendustihedust, rangelt vältides lohisevaid vorme. Omapäraseimana on märgitav veniva -mine asendamine pelga tüvega: *tähtede kust*, *kokkupuut*, *himus hirn* jne. Teiseks on luuletaja sõnastusstiilile omane, nagu eritlejad korduvalt on välja tõstnud, kujundlike, ainukordsete liitsõnade moodustamine, missuguseid külluses leidub ka ballaadides: *kiimalkollased marjad*, *laini-ketikud*, *jooksis hüpivarbail*, *pararutus jalgu*, *kaksikallis laps* jne. Need lisavad sõnastusele värskest, nüansiuudsust ja erakordsuse üllatuslikkust.

Oleks küll tarbetu siinkohal tuua näiteid ballaadide sõna- ja lausekujunditest. Nende sõnastusstiil oma uudsustega, julgete ning leidlike võrdlustega ja seostus-

tega on samasugune kui poetessi lüürikaski. Tõsi küll, žanri eepilisusele ja arhailisele ainesele vastavalt on kujundite laad küll konkreetsem ja kasutatud elementide valik rahvalikum ning minevikulisem. Tuleks siiski peatuda ühel kujundusvõttel, mida ballaadides on kasutatud niivõrd ohtralt, et see tundub olevat otse karakterseks stiili omapäraks. Nimelt mitmesugused kordused. Mõnikord algavad ballaadid sõnakorduslike retooriliste küsilausetega: «Kuhu panen, kuhu panen ma su nüüd?» («Lapsehukkaja») või pöördumisega, mis on adresseeritud ka nagu kuulajale: «Kuulge, kuulge, kuulake...» («Valge lind»). Teisal korratakse kirjeldust, palvet või soovi: «Rahel, oh Rahel ei salli mind»; «Sõi siis Lea, oh kui himukalt sõi» («Tuudaimimarjad»); «Oh veelkord ja veelkord ja veel üks kord» («Porkuni preili»). «Vahetet lapses» algavad kolm stroofi sõnadega «Peksis last...». «Tuudaimimarjades» korduvad alg- ja lõppvärsid, kotermanni meenutatakse vastavas ballaadis iga värsi lõpul. Piirdugem sedastamisega, et autor seda võtet on aina eelistavalt ning menukalt kasutanud väljenduslikkuse intensiivistamiseks ning suuremat ekspressiivsust taotledes.

Kõneldes ballaadi erikaalust Underi loomingus, oleks väärt arvata, et too žanr moodustab selles vaid väikese mürdosa. Eri žanri piires võetuna on ballaadid — pisut luuleliselt, kuigi ebaalgupäraselt väljendatult — kauneimaid pärle poetessi luuletajakroonis. Neid lugedes paelub luuletaja enda isikust kaugemale kiirgav inimlik soojus, sisseelamine ammu möödunud ajastute arusaamadesse, muredesse ja rõõmudesse, mis kajastuvad otse tema enda isikiike elamustena, kunagiste inimsuhete ja eluvaadete toomine meile tänapäevaselt lähedale ja seda kõike täiuslikus kunstilises kujunduses. See on harva korduv suur, suur sõnakunst.

MARIE UNDER EESTI LUULE ÜLDPILDIS

Marie Under on varakult kaasa kujundanud selle sajandi eesti luule üldpilti, olgugi et tema loomingust mitu aastat tunti peamiselt «Ema laulu», milles ei saa salata mõningaid õpilaslikke jooni. Autori suhtumine oma objekti ning tema luuletaja-intonatsioon erines aga juba debüütluuletuses meie minevikuluulest. Sellega oli ta esindatud antoloogiates edaspidigi (K. E. Söö t ja G. S u i t s, «Eesti luule», 1910; A. K a a r n a, «Eesti luuleilm», 1913), kui oli avaldanud palju luuletusi, mis hiljem astusid «Eelõitsengu» ja «Sonettide» kaante vahele.

Eelmisest sajandist tulid uude sajandisse elava luulega Anna Haava, K. E. Söö t ja J. Tamm (viimane suri esimese kümnendi keskel), juba unustatud Juhan Liiv tõusis luuletajana uuesti ellu. Nende kuuekümnendate aastate alguses sündinud luuletajate kõrvale astusid Gustav Suits, Villem Grünthal, Ernst Enno ja Marie Under. Anna Haava ja K. E. Söö t jäid seotuks eelmise sajandi motiivide ja luulekeelega, olgugi et püüdsid uue aja tundeid omaks võtta. 1905. aastal üllatas Juhan Liiv oma uute luuletustega, mis lähendasid kaasajale ka ta varasemat loomingut. Kõigile tajutava murrangu eesti lüürikasse tõi Gustav Suitsu esikraamat «Elu tuli» (1905). Suits esitas uusi motiive, mitmekesisistas rütmi, ta intonatsioonis oli noorpõlve ideid ja elurütmi, siin avaldus oma aja vabadusliikumine, iga üksikluuletus sai toetust sama raamatu teistelt luuletustelt. Võrreldes eesti luule senise algelisuse ja mõningase mahajäämusega nii ideedes kui ka värsivormis oli «Elu tule» luule üllatuslikult uus. Eino Leino, kes raamatut arvustades («Helsingin Sanomat», 1905) ei olnud seotud eesti luule senise arenguga, asetas «Elu tule» viivitamatult kõrgemale Soomeski tuntud Koidula ja Anna Haava luulest (kelle värsside hulgast ta leidis küll «paljugi vähenõudlikke, kuid kirkaid ja täiskaalulisi kullateri»). Ta hindas Gustav Suitsu «Lõppu ja algust» selle julge deklaratiivsuse pärast, tõstis esile armastusluule vahetut poeetilisust, kuid paigutas noore Suitsu siiski olemuselt minevikku: tema õige arusaamise järgi oli luuletaja sellesse raamatusse koondatust juba üle kasvanud. Tuli Villem Grünthal, kelle looduslüürika erksus rikastas eesti luulet. Tuli hilinenud küpsemisega, kümnekond aastat teistest algajatest vanem Ernst Enno oma staatiliste meeleoludega, vaikuse luule ja maa poetiseerimisega — tagasivaates kaugelt rikkam, kui osati märgata ta raamatute ilmumise ajal. Nende kõrvale poetus peaaegu märkamatu uus luuletaja, kes ennast kaua ei pidanudki luuletajaks: «Tema nüüd luuletaja, tema nüüd midagi kirjutanud, temast nüüd midagi saab!» Nii meenutas Fr. Tuglas noore poetessi tagasihoidlikkust kaksikümmend kuus aastat hiljem.

Alati pannakse luuletajaid puudulikult tähele hajaluuletuste põhjal, päris hindamine algab ikka raamatuist. Marie Underi varajane luule oli vahel ebakindla rütmiga, kuid ««Sügisemaru» põhjeneb täitsa mühakujutlustel — seda nii oma teemilt kui häälikuliselt konstruktsioonilt, rütmivastavuseltki», leidis G. Suits 1933. Kui 1904. aastal ilmunud debüütluuletused olid alles naiivsed improvisatsioonid, siis oli samal aastal sündinud ka erandlik «Sügisemaru». Viis aastat hiljem aval-

datud värsid on midagi muud. Intensiivselt väljendus luuletaja «Kevadelaulude». Seitse aastat hiljem «Eelõitsengus» uuesti avaldamisel vajas ainult esimene neist neljast kerget korrektuuri, ja sedagi värsi pikkuse reguleerimiseks. Vahel sisaldavad varasemad luuletused ka hilisemate eelmotiive. Marie Underi kaastöö «Noor-Eesti» ajakirjas oli loomulik: ta sobis hästi Suitsu ja Grünthali, kuid ka andekate algajate Barbaruse, Semperi ja Visnapuu seltskonda — Underil oli Suitsu tundeerksust, Grünthaliga võrreldavat loodusetaju, viimase kolme poolvalmis lubadusi.

Sajandi teise kümnendi luule kasv oli kiire nii laiuti kui ka sügavuti. Kui sõja tekitatud tühikutendents (veel mitte päris tühik!) maha arvata, muutus aastail 1911—1920 eesti luule üldpilt sügavalt, muutus kujutlus üksikuist luuletajaist, alles esimeste trükiproovidega esinenud autoreist kujunes sel ajal juba välja- paistvaid luuletajaisiksusi. Kümnendi alguses ja ka lõpus oli juhtivaks jõuks üha kasvavate kvaliteetidega Gustav Suits. «Tuulemaa» (1913) põhiosa oli üksikute luuletuste näol juba varasemaist aastaist tuttav, kuid koos üheteistkümmne esmakordselt avaldatud luuletusega sai see pöördeliseks luuleraamatuks. «Ohvrisuitsus» (1920) andis Suits 42 avaldamata luuletuse ning nimipoeemiga seda, mis seni eesti luules oli puudunud; see kogu avardas luuletaja esitatud maailma tohutult ning tõstis Suitsu luule värsikunsti kõrgtasemele. V. Grünthal («Kauged rannad», 1914) leidis mitte üksi V. Ridala nime, vaid ka oma luulesse uusi jooni, olgugi minetades erksust looduse tunnetamisel. Kümnendi lõpuks lubasid senised algajad J. Barbarus, J. Semper ja H. Visnapuu ennast juba hästi iseloomustada mitme raamatu varal. Kerkis esile kolm uut luuletajanime: R. Reimann, A. Adson ja H. Adamson. Kaks algajat, A. Alle ja J. Kärner, ei jõudnud oma kohta luules veel kindlustada, ka E. Enno ei andnud kahe uue raamatuga oodatud lisa eelmissetele, kuid väärtusi sisaldasid needki.

Luule avardus isikupäraselt, süvenes eneseväljendamise kunst, avaldus nooruslikku trotsi ja julgust, esmajoones tõusis erootiline luule kõrgemale ja levis laiemalt kui seni. Gustav Suitsu kahe raamatu kõrvale astus Marie Under oma nelja raamatuga, igahel oma ajalugu, igahel uus osa eesti luule arengus: «Sonetid» (1917), «Sinine puri» (1918), «Verivalla» (1920) ja retrospektiivne «Eelõitseng» (1918) — luuletaja loominguga algaastate suuremate muudatusteta ja ilustamata dokumentatsioon. «Sonetid» jäid üldsuse jaoks esialgu tuntuimaks nii heas kui halvas mõttes. Need neli raamatut olid suureks teeks läbi metsiku ja luuletamata maailma. Siin avaldus luuletaja, kes ei rahuldunud ühegi senise saavutustastmega, vaid pürgis üha avaramate väljavaadete, uue motiivistiku, kõlavama värssi, värvikama pildi poole.

«Sonettidega» sundis Marie Under ennast tunnustama. Mis ta enne esikraamatut oli kirjutanud ja mis sellele järgnes, kuulus siiski samasse poeetilisse maailma — nii palju vastuoksusi ja kontraste kui järgnevas raamatus varsti esitatigi. Sajandi teise kümnendi lõpuks oli Marie Under võitnud endale väljapaistva koha naisluuletajana. Oli ehk veidi hetkemuljete najal öeldud: «Marie Underi «Sonettidega» algab uus lehekülg Eesti lüürika ajaloos.» Seda leidis A. Alle (1919), kes hiljemgi, ka ülekohtust öeldes, neid sõnu tagasi ei võtnud. «Sonetid» ei tähendanud uue ajajärgu algust ega luule tõusmist uutele kõrgustele, küll aga alustas Marie Under selle raamatuga omanäolist esinemist, mitte seniste saavutuste ja tema kõrval ilmuva luule eitamisena, vaid täiendusena senisele ja uuelegi luulele. Tähelepanu võitis Marie Under julge naiseliku erootika esiletoomisega, kuid erootikaga ei piirdunud ta luule alguseski: esikraamatus on armastusmotiiv omane suhteliselt vähestele luuletustele. Naiselik suhtumine ümbritsevasse maa-

ilma, naiselik tundlikkus ja naise psüühika avaldumine maailma tajumisel — see kõik oli Marie Underile iseloomustav ja seda ta väljendas oma neljas esimeses kogus. Ainult naine, paistab meile, võib olla loodusele nii lähedal kui nende kolme luuleraamatu autor, nautida looduse luulet, näha seda maalija pilguga ning olla samal ajal sõnakunstis maastikumaalija, leida selles ühiseid jooni Konrad Mäe kunstiga. Marie Underi maailm aga sellega ei piirdu. Tema maailmanägemine ja maailma lüüriline kajastamine on seotud ka sügavate vastuolude ja õiglusetuse nägemisega («Verivalla»). Vägivalla- ja sõjavastased motiivid esinevad tema luules samasuguse ägedusega kui erootika või loodusega kaasaelamine. Selles eht-
underlikus humanistlikus kires on midagi spetsiifiliselt naiselikku — selletaoliselt nagu püüis kosmosesse tungida, lahendada suhteid igavikuga niisamuti kui käesoleva hetkega.

Veidi tagasihoidlikult tunnustas Marie Underit muidu kõrgelt hindav A. Oras tema esikteost viisteist aastat hiljem: «Kohatised stiilipraad hakkavad otsekohe silma, värvide heredus ei tundu enam nii endastmõistetavana. [- - -] kuid siiski oled haarat nakkavast hoost, mis käib läbi teose esimesest leheküljest viimseni.» Nii selles kui järgmises raamatus oli kunst vaieldamatu, pealegi maastikumaalimise kunst, mida G. Suits ei saa jätta kõrgelt hindamata: «Kui Under kahtlemata maha jääb Visnapuu võrratust viisirikusest, siis on Under eesti moodsa lüürika ainulaadne ja ületamatu oma värsikunsti — värsikultuuri — kordumatu ligendamise tõttu impressionistlikule maalikunstile.» 1933. aastal öeldu käib Marie Underi varasema luule, «Eelõitsengu», «Sonettide» ja «Sinise purje» kohta.

Meie päevil on omaaegsed moraali lähtekohtadest tehtud etteheited ainult ajaloolisteks kurioosumiteks. Kunagiste kirjanduslike vahekordade kõrverpeeglipiltidena on aga kivilinenud otsused, nagu oleks lüürika madalam liik kui näiteks romaan, ja lüürikat ainuüksi erootiliseks luuleks kitsendades võis juba 1919. aastal A. Gailiti «Klounides ja faunides» trükki jõuda otsus: «Marie Under on meie eilne päev, seega minevikus» — nõnda aasta pärast «Sinise purje» ilmumist. Kuid tulevik oli alles ees! Luuletaja avarduv kujunemine oli siis täies käigus. Tundelist nägemust inimkonnast ja maailmast arendas Marie Under «Verivallas» ja järgmises kogus «Pärisosa» (1923). Siit alates tunneme Marie Underit kui sügavat ja enamasti raskemeelset mõtlejat.

Kui kerge oli väita, nagu oleks Marie Underi ajaluule laenuiline, saksa ekspressionistliku luule matkimine! August Alle veidi juhusliku esimese sõna järel (1920) kordus see väide igavaks muutumiseni. Tavaliselt tulid need etteheited autoreilt, kes polnud vaevunud ekspressionismiga tutvuma, veelgi vähem uurima Marie Underi maailmanägemise avardumistendentsi. Poetess avas oma raamatu «Verivalla» ahastava hüüdega:

Iial ei olnud elu nii verine, iial nii surev:
Põrgu kees üles alt maa ja kustutas taeva,
Surm rohmis ümber, vääramatu, isukas, purev,
Miljoneid noorusi viis oma õudsesse laeva.

Ajasündmuste ja sotsiaalsete ebakohtade nägemine ning nende kajastamine tähendas luuletaja ideoloogilist kasvu, ideestiku kindlustumist ja aineala avardumist. Saksa ekspressionistlike luuletajatega tekkis kontakt väljendusvahendite rikastamiseks, metafooride, piltide, sümbolite, assotsiatsioonide laiendatud kasutamiseks. Kaks kogu teineteise järel ei piirdu kaugeltki ajaluulega: neis kummaski käsitletakse olemise mõtte ja elu olemuse küsimust, ilmneb tung jõuda kos-

mose mõistmiseni samuti kui inimkonna ajaloo tõlgitsemiseni poeetiliste vahenditega.

Sajandi kolmanda kümnendi luuletõusu on vaadeldud vahel lihtsustatult kui 1917. aasta luule ning «Siuru» järellainet. Tõeliselt kujutab kahekümnendate aastate luule pidevat protsessi, mille algus on eelmistes kümnendites. Õige on, et «Siuru» luuletajate paar raamatut tekitasid luulesensatsiooni ning tegid luulest enneolematul määral juhtiva kirjandusliigi. Kahekümnendail aastail sensatsioon enam ei jätkunud, vaid lugejaid hakkasid üha rohkem ligi tõmbama proosa suurvormid. Kümnendi teisel poolel võidi tõepoolest kõnelda juba luule mõõnamisest, suurte romaani eelistamisest ka siis, kui neist oli raske kunstiväärtusi leida. Kirjandusloolises tagasivaates ei saa kahekümnendaid aastaid pidada ometi muuks kui luule üleoleku kümnendiks, sellest hoolimata, et siis ilmus «Tõe ja õiguse» kaks köidet. Suure luule juhatas sisse Gustav Suits («Kõik on kokku unenägu», 1922; «Lapse sünnid», 1922). Hiljuti esiletõusnud luuletajad said luuleriigis kätte kodanikuõigused (A. Alle, «Carmina barbata», 1921; «Ummiklained», 1930. J. Barbarus, «Vahekorrad», 1922; «Geomeetiline inimene», 1924; «Multiplitseerit inimene», 1927; «Maailm on lahti», 1930. J. Semper, «Maa- ja mereveersed rütmid», 1922; «Viis meelt», 1925; «Päike rentslis», 1930). Henrik Visnapuu võis tõdeda mingit tagasilangust, kuid ka uusi saavutusi («Maarjamaa laulud», 1927), J. Kärner leidis end loodusluules. Õigustatult soodsat tähelepanu äratasid kolm uut luuletajat (V. Adams, «Suudlus lumme», 1924; «Valguse valust», 1926. Erni Hiir, «Lemmiklaulud», 1926; «Meeri-Maria-Mari», 1926; «Puhtevird», 1927. J. Schütz [Sütiste], «Rahutus», 1928; «Peipsist mereni», 1930). Nüüd loodi hea tasemega luulet, luulemaailmas ei olnud võimalik mis tahes efekti abil kohta võita. Marie Under lõi oma suurt luulet just sellel kümnendil, ta viit raamatut võib reastada motiivide järgi ja neil kõigil, vähemalt neljal neist kui järgnevate aastate luulele pinnase valmistajail on suur mõju meie luule arengukäigule.

Marie Under astus uude kümnendisse «Verivalla» motiivistikuga, seda avardades ja süvendades. «Verivallas» näis olevat valdav masendava tegelikkuse peegeldumine humaanse ja kaastundliku südame kaudu; selle vaateprisma kasutamine jätkus eriti «Pärisosas». Kuid juba on kasvanud suureks lüürikaks luuletajamina sisemised vastuoksused, võitlused eneses, ja sellest ärkab luule uus põhituum.

Me kivikesed tuleviku silla.

Nii võin ma tunnikõrves igaviku rohtmaid leida.

Mu süda laulab: Laula. Ja ma laulan.

(«Mu süda laulab: Laula!»)

Uue kümnendi avas Marie Under optimismi väljendavate hümnidega: «Me ärkame», «Lainete manifest kallastelle», «Noorte laul» ja «Inimene». See alaliik on kogu eesti luules haruldane ja siin avaldub Underis ideoloogiline kuulutaja. Võib-olla sai luuletaja oma humanistlikele hümnidele toetust ekspressionistlikust luulest, kuid ekspressionismi lähedus — M. Under oli Eestis J. Semperi kõrval parim ekspressionistliku luule tundja — ei tähendanud talle kaugeltki mitte niivõrd motiivi-ergutusi, kui võrd sõnapildi rikastamise meetodi omandamist. Sõnapilt arenes Marie Underil assotsiatiivseks ahelpildistikuks, mis luuletuste ilmutamisajal võlus oma värskusega. Olgu meenutatud üks näide:

NIGOL ANDRESEN

Kui koera oma südame ära hõikama pean, kes tahab
truu olla inimesele jalahoopest hoolimata. Tean:

ta ep olegi veel päris koer, vaid alles kutsikas, kes ei
eralda vaenlast sõbrast ja kõigile tormab vastu usaldus-
ses. Kas

ei pea ma panema teda ketti! Kuid siis ulub ta ja
määratseb. Ei saa ta targemaks sellest, et teda veristeti,
ja käratseb.

(«Vastuoksa» 2)

Oli «Pärisosa» ilmunud, hakkas valmima luuletusi rööbiti kolme uue raamatu jaoks: «Hääl varjust» (1927), «Rõõm ühest ilusast päevast» (1928) ja ballaadide koguks «Õnnevarjutus» (1929). Kümnendi lõpetas «Lageda taeva all» (1930). See oli Marie Underil intensiivse loomingu, fantaasialennu ja suurte õnnestumiste, sellega ta suure luule aastakümme. Siin on lapse siiruse ja artisti kunstiveenvusega «Tuisk» («Hääl varjust») ning loodusetunde veelgi kõrgemale astmele tõusnud, otse päikesekummardaja pühalikusega «Hommikupalve» («Rõõm ühest ilusast päevast»). Ühes on lahenduseks vabaksloitsivad saatevärsid:

Mine, mine,
Aiast astu,
Tuisk, sa lumitriibuline,
Talvik mitmemeeleline!

Teises lapseks saanud lauliku lausa rahvaluuleline päikesepalve:

Päike!
Kulla-kupu õeke, kuule,
Vaat', ma palun kummargille:
Pista jälle naer mu suule
Nagu läve alla lille,
Nagu kingid õie puule,
Kuusel' roosad käbinibud.

«Hääl varjust» sisaldab selliseid hingestatud ja kaasatundmisest saadetud pilte koos sotsiaalse analüüsiga nagu «Agulis» ja «Seek», sellise elujaatava ja elurõõmsa *nature vive*'i nagu «Vaeste patuste tänaval», sellise psühholoogilise süvapildi nagu «Enesetapja» ja objekti sellise jõuga seestpoolt nägevat ja mõnevõrra antropomorfiseeritud pilti nagu «Papagoid loomaaias». Siin pöördub luuletaja tagasi ballaadilähedasse enesevaatlusse, loob uut traagilist klassikat rahvapärismuste ainetel ja selletagi: «Kooljakuu», «Kuutõbine», «Unetuma laul» ja «Kontvõoras». Lüüriilise tunnetuse intensiivsus on saavutanud siin kõrge väljendusastme. «Rõõm ühest ilusast päevast» avab senisest suurema jõuga maastikku, mitte enam luuletaja-mina dekoratsioonina, vaid suure maalina («Maantee», «Kosk. Jõgi», «Raismik. Mets»). Siin on «Lindude» tsükkel, poeetilisim, mida eesti keeles lindudest on loodud («Puu lindudega», «Ingel lindudega», «Lind poegadega», «Lind sügisel») — sügavalt lüüriiline, ikka vastupeegeldustega luuletajaminas:

NIGOL ANDRESEN

Kui järel kalli kaotuse
Suur appihüüdev igatsus
Käib, kandes üht ja sama viit:
Dling-liit — dling-liit —
Dling ... Sulamiit! —

Dling! karjatab üks lind.

(«Lind sügisel»)

Nende lüüriilise objekti olemusse tungimise meisterteoste kõrval astuvad «Õnnevarjutuse» suurte nägemustega ballaadid ja legendid üle piiri, mis lahutab uut luulet rahvaluulest. «Lageda taeva all» on rahulikum, tasasem jätk kogule «Rõõm ühest ilusast päevast», kuid siin on ballaadide laadi edasi arendatud täiesti uues unistuslaadis, nagu näitab sümbolirikas ja tundesünteesi tabav «Sõit hommikusse» oma rahvamütoloogilises intonatsioonis edasitungi ja edasitormamise luulega:

Ees päikese suu on pärani —
ta hingeõhk on valgus.
Kõik on nii vastne ja verisoe —
ma tunnen: see on Algus.

Meie päevil näib seletamatu, et Marie Underi sellise kõrgastme saavutamisel alustati — ettevaatlikult küll — tema eitamist sügavamal kujul kui seni. Sajandite vahetusel sündinute, kompaktselt eeldatud sugupõlve nimel kõnelevad eluläheduse kuulutajad iseloomustasid ka «Häält varjus» kui pettumuse ja ahastuse kuristikku ega lubanud sellisele luulele «mitte täit toetust». Ei tahaks küll tõeks pidada, justkui kujunenuks luulesse suhtumises üldse, eriti Marie Underi luule väärtuste kahandamisel selline eakaaslus, nagu trükikriitikas vahel kujutati. Kuid selline kriitika suutis vähendada raamatu «Lageda taeva all» väärtusi järgmistele aastatele kirjanduskäsitluses.

Marie Underi viljakus kolmekümnendate aastate teisel poolel ei olnud võrreldav eelmise kümnendi viljakusega. Kellele oleksid teada kõik põhjused, kuid üheks võis olla «Kogutud teoste» väljaandmise kavatsusega seoses varasemate luuletuste redigeerimine. «Kogutud teosed» I—III ilmusid 1940. aastal, sisuks kõik seni avaldatud luuleraamatud. Aga selleks ajaks oli ka Underil filosoofilist tarkust maailma suhtumises, ta värsikunst oli tõusnud kõrgele tasemele, luuletajaisiksuseks oli ta valminud.

Eesti luules ei olnud kolmekümnendail aastail vanad meistrid kuigi viljakad — silmapaistvamad ehk A. Alle («Karmid rütmid», 1934) ja J. Barbarus («Tulipunkt», 1934) — seega rahulolematu ja trotsliku luule esindajad, ja seda trotsi rõhutasid viimase hilisemadki teosed. J. Sütiste, kes kümnendi lõpupoolel neist eemale jäi, oli kümnendi esimestel aastatel mõlemale väga vaheda sõnaga kaaslasteks. Hendrik Adamson oma nelja raamatuga jõudis alles nüüd end näidata oma mitmekülguses, kõige vahetumalt ehk «Linnulaulus» (1937). Luulemaailma lõi Heiti Talvik oma «Palaviku» (1934) ja «Kohtupäevaga» (1937), võlus B. Kangro oma «Vanade majade» (1937) ja «Reheahjuga», sugereeriva värsivirtuositeedi ja trotsliku ideega jõudis kõrgele Betti Alver («Tolm ja tuli», 1936). Uue värskusega tulid August Sang ja Kersti Merilaas. Nende luule ei olnud loomingulises opositsioonis Marie Underi loominguga, pigem selle ühe või teise külje edasiarendamine. Marie Underi luule oli kolmekümnendate aastate uuele luulele vajalikuks eel-

astmeks. Oma kirjandusloolises missioonis astus Marie Under Gustav Suitsu kõrvale, mitmekesistades ja täiendades Suitsu mehelikku luulet oma maailmanägemise naiseliku tundlikkusega.

Kolmekümnendate aastate kogus «Kivi südamelt» (1935) leidub «Käik tuultesse», milles jätkub «Sõit hommikusse» laad:

Kaasa söösta, kaasa tõusta — —
Kuhu? Kuhu?
Ainult mitte paigal seista.
Vastu kevadpuhangulle!

Luuletuskogu üldlaad läheneb uusklassikale, ja siingi annab Marie Under haruldase sonettide tsükli: «Aadam», «Deliila», «Maria-Magdalena», «Taaveti kannel», «Püha Jüri», «Surnu naeratus», «Shakespeare'i lugedes», «Tuul ja kuu», «Õö ja päeva vahel», «Aher maastik», samuti järgmise tsükli kaksteist sonetti. On tunda kunagise «Eelõitsengu» värve-hõiskava laadi distsiplineerimist uuteks piltideks («Päevalaule», «Õölaule»). Vahel tundub siin edasiseks luuleks mingeid ennustusi, mille tervikliku täitmiseni ei kasva järgmine kogu «Mureliku suuga» (1942). Kuid «Lahenduse» väike tsükkel annab mingi sissejuhatuse uude perioodi, mis on seotud paarkümmend aastat vana minevikuga, olgugi et ei korda seda üheski reas («Kutse»):

Päev valla prahvatab kui aarde-kast:
on jälle õnnistusi alla last.

Ja olgugi: see kõik on enne näht —
kuid, tuskar, tule käi kui eksitäht!

Su minas pragunes nii mõni lõhk —
sind mürgitas su enda hingeõhk —

Sa tule raamatute rammest toast
ja las end talutada noorest joast.

Las peksab näkku tuule orja-vits.
Kas kuskil kostis salakaval its?

See rohtu varjat oja naerleb just
su jalge ees ja tuleb ei-tea-kust.

Jah! viipab leegeldes vee kitsas kiir:
maa jälle lahti on ja avat piir.

Marie Underi looming kestis kaua. Ta viimaste aastakümnete luule on uuesti teistsuguseks tihenunud — nagu tunneme peamiselt valikkogu «Uneretk» (1968) järgi, aluseks «Sädemed tuhast» (1954) ja «Ääremail» (1963). See ei ole mitte ainult hea luule, vaid tõuseb suureks nägemuseks, mis üllatab ja lummab. Luuletus «Uneretk» on ehk Marie Underi viimaste aastate traagilise tunde, tema sümbolite-luule kõrgeim aste.

NIGOL ANDRESEN

Selle sajandi kestel on eesti luule olnud mitmekesine ja rikas. Kabekünnendail ja kolmekünnendail aastail kujunenud luuletajad on tänaseni au sees. Kui otsida neid, kes on loonud põhja hilisemate aastate luulearengule, siis on Gustav Suitsu kõrval avväärse kohal Marie Under, naiselikult lüürilise maailmanägemise suur laulik.

Paul-Eerik Rummo

LAPSED JA MEIE

Mäng on lapse elu, lapsele on mäng tegelikkus (peaks olema; on nagu olnud varasematel aegadel, kust pärinevad praeguste meiede ettekujutused sellest, kuidas asjad peaksid olema). Laps ei tea, ei tohiks teada, et mäng on mäng. Lapse sõnavarast peaks see sõna puuduma nagu miski, mida tal on veel liiga vara teada.

Laps, kes ütleb: «Ma tahan / ei taha mängida», on uuemate aegade vili. Tema sõnades kajab vastu see üsna uute nähtuste kompleks, millesse kuuluvad lapsepsühholoogia ja üldpediaatria edusammudena avastused lapsehinge maailmas ja neist tuletatav uus pedagoogika (Korczak, Spock), lapselikkuse (lapsehinge, lapsesilmade, lapsesuu) lipukirjaks saamine kunstides ning see iseäralik nostalgia kaotatud lapsepõlve järele, mis määrab praegu parimateks peetavate lasteraamatute (Lindgren, Milne, isegi Korczak) atmosfääri. Selle viimase kohta on võimatu ilma eriliste vaatlusteta öelda, kas ja kui palju lapsed seda vastu võtavad — nähtus iseenesest peaks nagu olema puhtalt täiskasvanulik ja selle eksponeerimine lastele, vähemalt nõrgemate autorite korral, on kuidagi isegi kohatu, just nagu nutetaks kaheaastase rinnal, et «mis sinul viga».

Ükskord lasti lastel kasvada looduse määratud ainsas suunas, millest kõrvalekaldumise võimalusi polnud kuskilpool näha: väikesest suureks, lapsest täiskasvanuks; nende vahejoon ületati järsu kvalitatiivse hüppega — initsiatsiooniga. Seejärel hakati lapsi samas suunas varakult kasvatama: suurte elu olevat suur, õige ja huvitav, lapse elu ainult ettevalmistus selleks. Seejärel väideti, et esiteks olevat suurte elu igav, ebainimlik, võlts, suurtele endile vastumeelne, ning teiseks pole laps mitte «väike suur» kasvukohases saterkuues, vaid hoopis teistsugune, omaette olend, kelle elu just olevatki tõeliselt õige ja huvitav. Teinud selle endale selgeks, hakati seda ka lastele sisendama, kuigi sama arusaama kohaselt peaks see nendel nagu iseenesest «sees» olema, nii palju ja sellisel moel (intuitsiooni või refleksioonina), nagu neil parajasti tarvis. Kui me näiteks keelame lapsel tупpa vett tuua ja ütleme, et mängu veega võib ta mängida kuipalju soovib ja seda rõõmu ei saa talt keegi ära võtta (Ellen Niit), siis kas meil ikka tõesti

PAUL-EERIK RUMMO

on karta, et laps ei oleks selle peale ise tulnud (võib-olla ongi karta, võib-olla on meie eelmised meetodid lapse niivõrd paigast ära viinud, et peame nüüd uute eksituste hinnaga vaatama, kuidas teda jälle korda saaks), ja kas meil ikka tõesti ei ole karta, et niisuguse seletusega õhutamise lapses mitte ainult aimust õigusest lapselikkusele (siin siis see meie varjatud himu ise laps olla), vaid tahtmatult samavõrd ka tunnet, et tema tegelikkus on siiski kompenseering kättesaamatu päris-tegelikkuse eest (selles siis retsidiiv eelmisest tarkusest: suurte elu on päris elu)?

Kuid ehk praeguste meiede lapsed jõuavad ringiga algusse tagasi ja jätavad oma lapsed jälle lihtsalt rahule. Ehk tuleb jälle üks aeg ilma spetsiaalselt mänguasjadeks tehtud asjadeta, selliste laste aeg, kes neid asju ei vaja.

KRIITIKA

ELURÖÖMUS JA FANTAASIAJULGE

Teet Kallas: «Heliseb-kõliseb...». «Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 448 lk.

«Heliseb-kõliseb...» on mitmeti üllatav raamat. Üllatab ta meie üldises kas tõsirealistlikus või viimasel ajal ka assotsiatiivsust taotlevas kirjanduspildis oma fantaasiajulguse, muinasjutu ja tegelikkuse põimingu, toreda lüürilise alatooni ja ehtsa lustitamiserõõmuga. Üllatab ta ka Teet Kallase enese loomebiograafias. Meenutagem tema esimesi, sealjuures veel üsna hiljutisi, kohati koolilapselikult kirjandatud lugusid koolinoortest — jutustust «Nii palju päikest» ja kogumikku «Puiesteede kummaline valgus». Kaasa on neist võetud optimism, teorõõmus publik, autori heatahtlik suhtumine oma tegelastesse, maha on jäänud koolikirjandilik kirjeldamine, oma väikeste avastuste pakkumine tõeliste avastuste pähe, kramplik kinniolemine üksnes omaenese poolt läbielatus. Juba jutukogu «Verine padi» ning nüüd romaani «Heliseb-kõliseb...» ilmumisega on Teet Kallas kindlalt tõestanud, et tegemist on arenemisvõimelise autoriga.

Eesti kirjandus ei ole kunagi tõsiselt kaasa rääkinud moodsat nimetust kandvas ulmekirjanduses. Seda on seletatud põhjamaa inimese maalähedase karakteriga, traditsioonide puudumisega jms. Nii või teisiti: ulmekirjanduse elemente on leitud küll mitmeski teoses ja mitmelgi autoril (ka Teet Kallase enese «Verises padjas»), ent julget astumist huvitavasse ja kõiki võimalusi pakkuvasse fantaasiamailma tuleb ikkagi üliharva ette. Ei kuulu muidugi täielikult ulmežanri esindama ka

Teet Kallase «Heliseb-kõliseb...», ent nagu öeldud, fantaasiariiki on autor suure lustitamishasardiga sisse hüpanud, teinud igati tõsisest ja asisest bioloogiakandidaadist Kaaro Neemest n.-õ. kohakaasluse alusel võluri, kes võlukivikeste abil toob täiskasvanute asjalikku ellu ilusa, helge muinasjutumaailma uhkete bossanoova-rebaste, flamingode, mustade kiisude, pampade, põialpoiste ning ehtsa kirjandusliku linnaga, kus elab ja tegutseb suur hulk kirjandusklassikast pärit kangelasi.

«Heliseb-kõliseb...» on kirju raamat ja romaan-revüü tema žanri määratlemiseks autori poolt hea leid. Revüü kui žanr on alati kuulunud meelelahutuslikku programmi. Teet Kallase romaan-revüü mõtte ja eesmärgi annab ilmselt edasi võlur Kaaro selgituskõne oove Margele: «Nagu ma juba ütlesin, ei leia me mängule mingit korralikku seletust. Ta lihtsalt on, saad aru? Nagu õhk, päike, tere... Lühidalt: on ta mis ta on, ilmselt on teda vaja. Ja vist kõikidele inimestele. Kuigi inimesed tavaliselt keelduvad endale tunnistamast, et nad millegi sarnase järele vajadust tunnevad... Sellele vaatamata mõtleb ka kõige tähtsam ja kõige täiskasvanum inimene enda jaoks küllap iga päev mõne muinasjutu välja, nii pentsik kui see ka pole...»

Milleks on tarvis meie asjalikuks kuulutatud sajandil vahel iseendale muinasjutte välja mõelda, ka selle seletab võlur Kaaro ära: mängust osavõtja saab rõõmu iseendale ja kaudselt, kas oma kenade hingeomaduste, elurõõmu või optimismiga mõjustab ümbritsevaid inimesi. On ju üks selli-

seid mänge ka sõna, mis võib õige kasutamise korral ümbritsevatele töepoollest palju rõõmu ja elujõudu anda, sõna, mille Marge ütleski olevat endale leidnud just *mängus* ja mida Teet Kallas selles romaanis on kasutanud lugejate mõtete viimiseks igapäevasest elulust väljapoole.

«Heliseb-kõliseb...» kannab alapealkirja «Lihtne ja tõepärane kirjeldus bioloogiakandidaat Kaaro Neeme viibimisest noorte suvepäevadel mõnes Eesti NSV rajoonis 196... aasta juunikuus.» Alapealkiri märgistab teose reaaleluulist poolt: bussitais nn. palaganirahvast, nende hulgas bioloogist Kaaro Neem, sõidab vihmastel juunikuupäevadel sisustama noorte suvepäevi ühes või teises konkreetses Eestimaa paigas. Loomutruult on Teet Kallas edasi andnud sõidumeeleolu ja vihmaste suvepäevade miljööd. Eks ole ju igasugune ekskursioon, ka selline kontserditurnee, omamoodi äramailmas viibimine: inimesed on eemal oma argistest toimingutest, asjalike mõtete ja tegudega pole teel midagi peale hakata, pidev miljöövaheldus loob oma meeleolu, aja täidavad vestlused, laulud, kohtumised uute inimestega, pisi-viperused, väljamõeldud ja tõsielulised jutud. Parajalt kerge, parajalt pealiskaudne, parajalt ebamugav ja väsitavgi, parajalt pretensioonitu, parajalt lõbus. See sõidumeeleolu saadab raamatut ühelt leheküljelt teisele — parajalt meelelahutuslik, parajalt rõõmus, parajalt lõõgastuslik. Päevastele sõitudele, esinemistele, puhkusele, õhtustele pidupidamistele astuvad nagu täiesti endastmõistetavalt sisse Kaaro Neeme õised võlureisid koos korduvate või vahelduvate oovedega (OV — oove — osavõtja). Romaani üks võluvamaid jooni ongi minu arvates see loomulikkus, millega on seostatud suvepäevaliste askeldamine ja võlumäng. Paljudes kohtades nad polegi lahutatavad, vaid liiguvad päris paralleelselt, teineteisesse põimitult, ikka ja jälle teine-

teisest märku andes. See annab raamatule omalaadse tõsielu- ja muinasjutuseguse põhitooni, toob sisse põnevusmomente, loob sellise kena reaalelu ja võlumaailma seguse pildi, mille tulemusena on kogu realistlikus suvepäevade-loos siiski tunda, et kusagil ümbruses liigub ringi võlur, ja võluriigis jälle aimata, et tegemist pole mingi läbinisti muinasjutulise nõiariigiga, vaid kõiki neid võlunalju saadab korda tõsimeelne Kaaro Neem. Niisiis võime ette kujutada, et üks inimene, olgu see või «kõige tähtsam ja kõige täiskasvanum» või parajasti bioloogiakandidaat Kaaro Neem, on vahelduseks välja mõtelnud muinasjutte, nendega ennast lõbustades ja seejuures iseendaks jäädes. Me ei loe tükati reaalelu ega hüppa siis muinasjuttu, vaid liigume kogu aeg mõlemas korraga. Eks ole ju lõpuks Kaaro suur ja põhjatu armumine oma antipoodi Fatmesse ka võluri temp, reaalsel suvepäevadel võlumaailmas viibimine.

Teose põhimeeleolu on ühtne, ühtmoodi võrdset õnnestunud pole aga kõik sellesse raamatusse paisatud erilised episoodid. Siin on raamjutustusena antud palasid, on teepeal juhuslikult kohtunud inimeste elulugusid, on müstifikatsioone, niisama, lihtsalt mitte midagi tähendavaid kilde jpm. — tõeliselt revüülik segadus, mis aga kusagil raamatu keskel paneb pilku kiiremini üle ridade libistama ja edasiminekut ootama. Ilmselt tekib küllastumus, mis tingitud soovist, et lugu läheks tõusvas joones (praegu kulminatsiooni nagu pole) ja et uus sissetoodud kõrvalepõige sisaldaks mõnda huvitavat mõtet, erakordset juhtumit või vaimukust. Nii näiteks jäävad hipisid mängivad Arvo ja Juku ning nendega seotud seiklused üpris ilmetuteks, ka viinaninad Rolf ja Ralf ei kujune kuigi koloriitseteks, päris üleliigsena tundub kunstiar mastaja Sak sakulmu lugu, ühtmoodi lugemapanevad pole ka kõik petersoniaadi-lood ja

ju veel muudki. Fantaasiarikas on purjus (ehk alkohoolses joores viibiva) võluri sõit muinasjutulinna, ent ka selle kirjelduse kogumuljet hajutavad kõrvalehüpped sõbra Ennu juurde ja mujalegi. Ju oleksid veelgi mõned kärpimised või episoodide asendamised teosele kasuks tulnud ja selle žanrirohke raamatu kompaktsemaks teinud.

Kogu kirevas loos võib aga kõnelda ka ühest kindlasti õnnestunud karakterist. See on Kaaro Neem, olgu ta parajasti suvepäevadel viibiv teadlane või võlur. Kaaro on heatahtlik, argielus veidi saamatu ja kohmetu, ennast pigem alahindav kui ülehindav karakter, kes temale pööratud tähelepanu või kiitust siiralt teenimatuks peab. Kaaro on hea võlur, seda mitte ainult oma võlurivõimetelt, mis ei võimaldagi tal halba mängu mängida, vaid kogu tema olemus on antud sellisena, et igasugune pahatahtlikkus või intrigeerimine on välistatud. Ta on hädine oma hingehädades, analüüsib pidevalt oma väljanägemist ja väljaastumisi — ikka enesele ebasoodsas valguses, lõppkokkuvõttes ise aga sümpaatseks kujunedes. Tema teadlasevõimed ja -saavutused võime talle või maailmamastaabilisteks juurde kujutada (kuigi raamatus on neile vihjeid vähe) — Kaaro jääb ikka samasuguseks, ka tema ilusa, leebe huumoriga antud äraütlemata suures armumises Fatmesse. Võlurinagi jääb Kaaro iseendaks, isegi purjuspäi, ja selles pole nagu midagi ebaloomulikku, et ta vahelduseks veepinnal kõnnib ning igasuguseid loomi välja võlub. Sest raamatust ei võta me kaasa mitte kujutlust muinasjutuvõlurist, vaid tõsi-realistlikust karakterist, kes kogu teose jooksul igasugustes situatsioonides muutumatult endana püsib.

Niisamamoodi kui Kaaro on terviklik ja ilmekas, on näotu ja kahvatu tema vastane halb võlur Ünt. Tema jaoks pole kirjanikul enam värve ja inspiratsiooni jätkunud. Ünt kujutab lihtsalt vastasleeri, kuhu on toetava

jõuna sisse toodud veel Fantoom. Ka seesama Fantoom ei tundu mulle õnnestunud tegelasena. Kui Teet Kallase mõte ka oli tekitada lugejas Kaaro ilusatele muinasjututegelastele vastukaaluks pandud tehnikasajandi Fantoomisega äraspidist suhtumist, oleks laenatud Fantoomi asemel ikkagi tahtnud näha mingit kirjaniku enese väljamõeldist. Ju vist on see tingitud veretust Ündist, et kahe võluri mängukaartide avamine raamatu lõpus vaid äraseletamiseks — lugejale teadmiseks, et nii oli lugu — ja mitte süžee arenduseks kujuneb.

Omaette küsimus on konkreetsete ja selgesti äratuntavate prototüüpide kasutamine, olgu siis ühe või teise iseloomujoone, ütlemissiisi, välimuse või elujuhtumi sissetoomise näol. Asi pole selles, nagu oleks nende kasutamises midagi halba või nagu poleks kas või müstifikatsioonil kirjanduses eluõigust. Mõtisklema pani selle üle ilmselt «Verise padja» veelkordne lugemine. On ju autor sealgi sedasama võtet oht-rasti kasutanud. Kordamine pidi küll olema tarkuse ema, kirjanduses aga samasuguste võtete kordamine nii hella hinnangut välja ütlemata ei kutsu. Või on minupoolne reserveeritud suhtumine sellesse nii hulgaliselt ja ilmselt kasutatud võttesse võrreldav suhtumisega romaani tegelasesse Fantoomisse: suuremat huvi ja heakskiitu tekitab kirjaniku enese fantaasiarend ja tema enese loodud karakterid kui ükskõik millisel moel kusagil valmiskujul esineva tüübi või karakterijoone otsene ületoomine.

See, mis raamatus kõige enam rõõmustab, on aga ikkagi teose optimistlik, helge alatoon, mida vahest kõige paremini iseloomustab Kaaro ja Marge sissejuhatav lause enne mängu algust:

«Pikka iga, head tervist ja palju päikest neile, kes julgevad uskuda võimatut, olgu see teinekord kas või muinasjutt.»

Ene Maremäe

KRIITIKA

VALGEST JOONEST VÕRUMAA KOHAL

Jaan Kaplinski: «Valge joon Võrumaa kohale». 54 luuletust 1967—1968. «Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 32 lk.

Meie luuletaevas on rikastunud uue valgusalilika võrra — aastail 1967/68 süttinud luuletähelt jõudis kohale kiir, teade neli-viis aastat tagasi toimunust. Talitagem siis astronoomidena ja võtkem teade vastu niisugusena, nagu ta päralejõudnult on, püüdmata teda minigisse algkonstellatsiooni tagasi projitseerida (mida vist ei oskakski). Sellise teguviisi õigustuseks ehk veel: iga kunstiteos saab selleks, milleks ta on määratud olema, ikka ainult suhtlemises lugejaga, vaatajaga, kuulajaga. Niisiis lugeja aspektist pole reaktsioon vaadeldavale luuleraamatule sugugi hilinenud. Iseasi oleks muidugi kirjan-dusteadlasega, kes nõuks on võtnud Jaan Kaplinski loomingulugu uurida...

Eeltoodust nähtub, et minu sooviks on vaadelda «Valget joont Võrumaa kohale» lugeja pilguga, mis — olgu veel öeldud — pole põrmugi arvustamisanune, pigem luulealtilt elamust ootav.

Alustaksingi selle küsimuste küsimusega: kas luuleelamus tekkis, kas sündis ime? Sest kõik muu, mis järgneb, on ikkagi teisejärgulise tähendusega. Vastata on seda lihtsam, et tekkinud — jah, muidugi tekkinud — luuleelamus on kompaktne, temas näib sisalduvat luuleraamatuke tervikuna. Jaan Kaplinski oma artiklis «Toomas Liivi muutumiste maailm» («Looming» 1973, nr. 1) avaldab arvamust, et luulekogu peabki olema «midagi enam kui kogutud luuletuste järjekordne anne». Vastses kogus on poeedil niisiis korda läinud oma tõekspidamist realiseerida.

Luuletuskogude terviklikkus näib väljenduvat kahesuguselt. Ühel juhul on luuletuste paigutusel kompositsiooniline tähendus, sellest sõltuvad emotsionaalse pinge tõusud ja langused.

Teisel juhul on terve luuletuskogu nagu üksainuke tunne, mõte või ka luuletus. «Valge joon Võrumaa kohale» on terviklik viimati mainitud mõttes.

Igal kunstielamusel on teadagi oma värv, varjund, tämber jne. — loendamatuid nüansse, millest tulenevalt üks teos saab päris omaks, teine aga jääb kaugemaks (isegi siis, kui selle ideelist suunitlust ja kunstiväärtust tunnustatakse). Vaadeldava luulekogu ja tema allakirjutanut lugeja vahele jääb mõningane distants.

Püüdku järgnev selle olemusse võimalust mööda selgust tuua.

Luule nagu iga muu kunstiliigi mõistmine on suhe kahe komponendi, subjekti ja objekti vahel, kusjuures subjekt=kunstivaatleja, saavutades kontakti objektiga=kunstiteosega, satub viimase mõju alla ning muutub omakorda objektiks, millele toimib teos oma sisendusjõuga; kunsti tarbija säilitab aktiivsuse vaid maitse ja eetilise otsustuse valdkonnas. Niisiis — igasuguse kunstielamuse aluseks on kontakt teosega, selle mõistmine.

Kuidas on lood «Valge joone» kommunikatiivsusega? Millal võib lugeja öelda, et ta on sellest raamatust aru saanud? Või kuidas üldse suhtuda nn. moodsa luule arusaadavusse? On ju nii, et oma ainuluulepärasuses pole nüüdisluule enam teise sõnastusse «ümberepandav» (*à propos* — ei tea, kui kaua meie koolilapsed veel luuletusi ümber jutustavad?), olles oma suveräänsuses võrreldav arhitektuuri või muusikaga.

Arvan, et luule mõistmises on põhiline adekvaatse emotsionaalse laengu saamine, kaasaminek autoriga, veendumus, et mure ja rõõmu algpõhjus on väärt just niisugust poetilist reaktsiooni, just nii intensiivset ja niisuguse värvinguga kui vaadeldavas luuletuses leida, ning et üks filosoofiline mõte on oma ainuvõimaliku poetilise kuju leidnud.

«Valge joone» puhul näib olevat nõnda, et lugeja saab tõepoolest ligilähedaselt luuletustesse kätketud elamuse. Kindlakäeline väljapeetus annab tunnistust sellest, et peaaegu kõik kogus leiduv on kunstikavatsuslik. Nii et ei saa öelda: autoril pole välja tulnud, on jäänud segaseks jne.

Üldiselt on ju heaks tooniks võtta luuleraamatuist seda, mis neis on, ja mitte norida selle kallal, mida pole. Ehk vabandab teistpidist hoiakut asjaolu, et «Valge joone» emotsionaalne defitsiit puudutab kunstiteose põhilist väärtuskategooriat, pealegi on mainitud puudujääk silma hakanud ka teistele (H.-K. Hellat, «Etüüd rikkast tundeihnurist», «Sirp ja Vasar» 1973, nr. 3).

Milline on siis luulemaailm, kuhu Jaan Kaplinski meid lubab sisse astuda? Ja millest see suletuse, šifreerituse tunne selles maailmas?

Vastaksin: «Valge joone» maailm on nukravõitu. See pole mõni parajasti aktuaalselt ahistav nukrus. Ei. Pigem õhkub raamatust üldist, paljusid ja paljusid maailma poeete (mõistagi mitte ainult poeete!) vallanud elu ja surma vastuolulisuse nukrust, inimkonna iseenesega-mitte-toimetulemise nukrust ja elu kui entroopiale eba võrdse vastase paratamatu allajäämise nukrust. See on tänapäeva maailmavalu, mille ületamise püüd õilistab ja teeb inimlikuks paljud kunstiteosed.

Lubatagu kõrvalepõikena avaldada arvamust, et mõeldes elu, s. o. eksistentsi suurtes kategooriates, jääb üle kaks põhisuhtumist. Esiteks: meile tuntud elu siin maakeral on juhuslik, hävimisele määratud erandnähtus, võrreldav hallitusega absoluutselt ükskõikses universumis tormaval elutul taevakehal. Või teiseks: seesama erandlik elu on imeväärne, ülimalt austuse ärateeninud sangarlik nähtus eriti ja just nimelt oma isoleerituses, oma erandlikkuses ja kogu muu mateeria arengusuunale vastupidises liikumises.

N. Wiener on öelnud: «... väljavaade lõpuks surra on hoopis midagi muud kui elu täielik nurjumine, ja see on ühtmoodi õige nii tsivilisatsiooni, inimkonna kui iga üksiku inimese kohta, kellest inimkond koosneb.»

Teema juurde tagasi tulles näib, et Jaan Kaplinski kaldub mainitud hoiaku poole, kuigi mitte just veendunult.

Kogus «Valge joon Võrumaa kohale» pole traagiliselt rõhuvat nukrust, see nukrus pole aktiivne, ei agiteeri ega mobiliseeri. Pigem on see nagu ohe enne millegi väga olulise väljäätmist. Poeedi mõtisklused näivad viitavat äratundmis- või leidmis-eelsele staadiumile, mingile emotsionaalsele interregnumile, kus on «kõik juba läbi/ kõik alles ees», kus «nagu oleks kõik alles uus nagu oleks algus/ olemata eile ja see udu seesama milles/ pea põlvil kägaras koos hingab sündimata maailm». Selgumine on ees. Tee sinna viib läbi puutumatu, algusepuhta looduse: «Iga õhtu/ elustub suletud silmis/ too taust meie kõige põlises/ tagapõhi — mets».

Lugejani jõuavad sellest mõtisklusest haprad, hellalt nukrad, vaevutajutavad tundeirvendused. Siin-seal katkeb side koguni, et siis jälle taastuda ligikaudu sama intensiivsena ja samas tämbris. Kui otsida võrdlust muusikast, siis näib, et «Valge joon Võrumaa kohale» on komponeeritud ühes helistikus, ühes taktimõodus, ühetaolise tempo (*largo*) ja helitugevusega (*piano*), ühele pillile (näiteks flöödile) esitamiseks. Mis ka tõepoolest võib elamuse anda, aga pike-maajalisel kuulamisel hakkab tüütama. Kusjuures «Tolmust ja värvidest» on lugejaille selge, et Jaan Kaplinski oskab ka rohkematele pillidele ning mõjuvalt kirjutada.

Pöördugem nüüd tagasi arutluse juurde luule mõistmisest. Nagu öeldud, pean luule mõistmiseks põhiliseks eeltin-gimuseks veendumust, et autori lähteimpuls ja luuletus, s. o. poeetiline rea-liteet, oleksid vastavuses. See tunne

tekitab usalduse. Lugeja leiab, et luuletuse kaudu antakse talle edasi midagi, mis autorile on olnud väga oluline (just nii oluline, kui ilmneb luuletusest), et pingutus, mida nõuab luuletusse sisseelamine, on tingitud paratamatult eriviisilisest maailmanägemisest ja mitte luuletaja tahtlikust šifreerimispuudest. Ja just sellest usust kipub Jaan Kaplinski meid «Valges joones Võrumaa kohale» ilma jätma. Tundub, et ta on lasknud oma algelamusel voolata läbi nii mitmete transformaatorite, on seda igapidi sel määral muundanud, et me sellest labürindist tagasiteed enam ei taasta. Ma ei räägi siin mõistagi mitte autori avameelsuse puudumisest. Luuletajaga tõeliselt toimunu on hoopis midagi muud kui vaid poeedile omane poetilise väljendumise tahe, tema impulss, laeng ja selle realiseerimine.

Küllap nõuab luuletuse kirjutamine igalt luuletajalt tublisti emotsionaalset energiat ja eks igaüks kasuta seda vastavalt oma temperamendile. Jaan Kaplinski näib selle energia ta enese vastu pööravat, iseeneses ära põletavat või

siis ümbritseva jahedusega nivelleerivat.

Toomas Liivi luulet analüüsisvas essees kirjutab Jaan Kaplinski: «Luule ei ole ainult maaling, olukorra fikseerimine, vaid sugestioon, väärtuste teatamine, eesmärgi seadmine või üleskutte neid järgida — põhiliselt sellel, emotsionaalsel pinnal saavutab luule ka kommunikatiivsuse.» 1972. a. «Loomingus» nr. 5 ilmunud kolm Jaan Kaplinski väga intensiivse tundelaenguga, allakirjutanu arvates «päralejõudvat» luuletust kõnelevad sellest, et autor taotleb suurema kommunikatiivsuse saavutamist ja on täiesti võimeline luulealti lugejat ka jäägitult lummama.

Ja ärgem unustagem — viis aastat, mis lahutab meid «Valge joon Võrumaa kohale» sünniajast, on pikk aeg inimese elus. Kõik öeldu on niisiis ikkagi vaid retrospektiivne mõttemõlgutus, millel poeedi arenguloole vaevalt saab olla mingit tagasimõju. Aga selleks see kirjatükk polnud mõeldudki.

Helvi Jürisson

AUTOSTOPIGA MÖTTEMAANTEEL

Päärn Hint: «Võilill».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 72 lk.

Veel üks noor autor on oma maailmamudeli kaante vahele saanud. Kaaned on rõõmsalt kollased ja kollane esineb tihti ka luuletuste värvigammas: «silmad... kui kollase toa täis uudishimu», «unenägude kollased liblikad», «tuhmkollased avarused», «lõunamaa kollaseid marju» jne. Ja lõpuks võilill ise, mis armastuse märgiks on saanud:

südame kahestunud üksindus
südame leegitsev pimestatus
võilillede päikesekollaseid välju
külvas käivad
su jalgade ette
(«Armastus»)

Väljaspool armastust on tuntud ja

tunnetamata maailm, kus igaühel on oma paratamatu osa täita: «klaasid on täis ja ühest pead ka sina jooma». Elu on lakkamatu hääbumine ja taassünd, tulemine ja minemine, kus autor (inimene) on «jalajalg märjal liival», «vaid käetõstja maanteetolmus». Nähtused on võrdväärised ja lõpmatud («piisk on ka meri»), ja kuigi autor tahab mõista «asjade olemust», tundub see siiski tabamatuks jäävat, nagu Päärn Hint ka ise deklareerib: «ma ei tea/ ma vastust ei tea». Teada pole võimalikki («Ja kes võiks küll teada,/ milline päevadest/ on temale antud?»). See viib kohati välja trotsliku eitamiseni: «ja ei tahagi teada ja milleks». Resultaat — «igatseja/ kes otsis TEED/... on oma silmad naelutanud/ õllesaali/ täissülitatud põranda külge».

KRIITIKA

On siiski miski (või keegi), mis on (või peaks olema) sellest teadmatusest kõrgemal. Autori jaoks on see kas MÖÖDUJA või TEMA, lugejale jäetakse suvalise tõlgendamise võimalus. «Teadmise helendav küünal/ põleb igal ööl jäägituks/ TEMA hinguses», «sina aga seisad käsi käepidemel/ ega julge avada ust TEMA juurde» — mida võiks ju ka interpreteerida kui universaalset tõe, milleni me kunagi ei jõua.

Selline on kokkuvõtlikult autori maailm, nii nagu üks lugejatest teda siia koondatud luuletuste põhjal võiks rekonstrueerida. Selle maailmaga võime kas nõus olla või mitte; luule ei ole ju siiski filosoofia ja autorigi tugineb ilmselt hetke-emoosioonidele, mitte ratsionaalseile arutlusile. Probleem on ainult selles: me ootame luuletajalt kas tuttavate nähtuste uut tunnetusvarjundit või siis uute nähtuste avastamist; kahjuks pole siin õieti kumbagi ja seetõttu tekib pettumus.

Omaette küsimus paistab olevat (mitte ainult Päärn Hindil) kujundi «väsimine». Mõtlen siin kulunud riimide, šabloonsete kõnefiguuride liiga sagedat kordumist: «pilvede vaht», «jalajälg märjal liival», «tänavate rahutu pulss», «meretuule niisked huled», «viirastuste udu». Või nagu autor ise ironiliselt ütleb:

puudeli veiniga kokku liimib
jutuvada vesised riimid

(«Kohvik»)

ТЕМА ТЕМА ОН СӨДÄ

Григорий Скульский: «Переплетения». Повести и рассказы разных лет. «Ээсти Раамат», Таллин, 1972, 660 lk.

Grigori Skulski on meie vabariigis tegutsevaist vene autoreist vaieldamatult viljakaim. Oma kolmekümne viiest loominguaastast on ta enamiku veetnud Eestis, mistõttu oli loomulik ka mahuka koondkogu ilmumine autori kuuekümnendaks sünnipäevaks.

G. Skulski ise on öelnud, et tema

Selgegi mõte võib mõnikord kohmakas välja tulla — «progressi nimel sai aatomist haud». Ka pikemate luuletuste puhul pole autor liigsõnalisuse karides mööda pääsenud (näit. luuletuses «mu hobu tõrkus...» — muide, vähemalt Shakespeare'ilt võetud moto on siin väga hea).

Mõned luuletused on allpool vajalikku taset («üle lainete», «tiliseb kõliseb laotuses»). Häirib pealkiri «Banaanikala päev», sest võrdlus Salingeriga ei tule mitte viimase kahjuks. Kaudsemaid mõjutusi võib mujaltki leida, aga sellest ei pääse vist ükski debütant.

Püüdes negatiivseid hinnanguid tasakaalustada, tuleb öelda, et kogus on ka üksikuid väga hästi õnnestunud luuletusi («Õunad» I, «Ülekohus»). Kahtlemata tuleb arvestada sedagi, et tegemist on noore autori esikkoguga. Paraku pole meie luuletase sugugi nii madal, et algajaile hinnaalandust teha, eriti siis, kui juba iseseisev raamat välja antakse. Ja viimasel ajal on olnud rida tugevaid debüüte (Jüri Üdi, Toomas Liiv, J. B. Isotamm), nii et latt on üsna kõrgele asetatud.

Järgmise kogu puhul ootaks autorilt rohkem enesekriitikat; et see varem või hiljem tuleb, pole ehk põhjust kahelda, sest luuletajaeldusi Päärn Hindil kahtlemata on.

Astrid Reinla

teema on sõda, muidugi mitte ainult otseses, vaid ka paljudes kaudseis aspektides. Kui võtta ette tema looming, siis pole autori kinnitust vajagi: nii või teisiti ulatuvad sõja motiivid, sõja varjatud haarmed otsekui vähkkasvaja siirded peaaegu igasse valdkonda, isegi nende inimeste ellu, keda möödunud heitluste aegu veel polnudki. Seetõttu on tal ühtesid sündmusi käsitledes enamasti täos ka mitmed teised, neile eel-

nenud, viimati vaadelduid mõjustanud või tinginud sündmused. Nii leiab sisulise õigustuse ka teose pealkiri, mida võiks tõlkida kui «Põimumised».

Kõne all oleva teose autor pole loomelaadilt inimeste kujunemislugude, nende sisemise arengu jälgija. Kui ta seda vahel teebki, siis enamasti autori-poolselt, otsekui kommenteerides või sündmusi kirjeldades. Viimane ongi talle iseloomulik ja sellel meetodil toob ta oma põimumised lugejani. Raamat tervikuna on pühendatud Suurele Isa-maasõjale, selle eel- ja järellugudele. Ainult üks pala ulatub kaugemale minevikku, revolutsiooni-aegsesse väike-linna Mirgorodi. Ja selleski on oma põimumised, otsekui kaks plaani. Suurem osa sündmustest ja vahekordadest valgustab ühe küllalt kummalise arstiperekonna lugu, mis võis alguse saada üksnes kodanlikus ühiskonnas, teine, sellega põimuv ja pealkirjas («Вставай, проклятьем» — «Nüüd üles, keda needus...») kajastuv, ungarlasest revolutsionääri jutustust, mis päädib «Internatsionaali» üleiniplikus jõus. Kõik toimuv kulgeb aga taas sõja taustal. Mälestused sõjast, nende fataalsed varjud lasuvad kõigil ja kõigil, mida ning keda Grigori Skulski kirjaniku-silmaga näeb ja -sulega kujutab.

Kõige üheplaanilisemad, ent samal ajal ka kõige terviklikumad on vahest sõjaepisoodid, olgu vahetud või meenutustelaadilised. Valimiku kahekümne üheksast palast kuulub sellesse valdkonda kaheksa, peaaegu kõigi nende loomiseks võis autor impulsse saada isiklikest kogemustest, omaenda läbi-elamistest ning inimestest, kellega ta sõjapäevil kokku oli puutunud. Seda-võrd kui täistoonides maalimine G. Skulskil üldse paremini õnnestub kui pooltoonide tabamine, on nendegi lugude seast ilmekamad kaks lakoonilisemat — «Eesõigus» («Привилегия») ja «Tikk-takk». Esimene neist on ilmunud ka eestikeelses kogumikus «Ka ees ootavad tormid» (1964). Mõlemad on

lihtsad ja vahetud sündmuste kirjeldused, milles ei puudu ometi autori suhtumine. Muide, ükskõiksust ei saa Skulskile kuskil ette heita, enne küll liigset ja vahel ebakirjanduslikkugi deklaratiivsust, mis ehk on omal kohal rindelehe veergudel, mitte aga ilukirjanduse kunstiliste vahendite seas. Ka nimetatud kahes loos oleks viimane kärbe võinud kirjutamata jääda, kuna need, ühes vähem, teises rohkem, osutuvad autoripoolseiks näpuga näitamisteks. Kummatigi on ta suutnud just lühikestes sõja-ainelistes palades luua kõige meeldejäävamaid karaktereid (Ljuba Raud samanimelisest lühijutust, Saša Braginski «Eilsest valgusest»).

Enam kui kuue ja poole saja leheküljelises kogus leidub kõigest kaks pala, mis pole seotud sõjaga. «Isikust hoolimata» («Не смотря на лица») ja «Teisel pool» («По ту сторону»), kusjuures viimases siiski ei jäeta mainimata, et naispeategelase vanemad on langenud Velikije Luki all. Ning ka esimesele leidub samas kogumikus paralleelvariant dramaatilise jutustuse «Tähele komistades» («Спотыкаясь о звезды») näol. Selle kaks tegelast on sõjapäevil olnud õige lähedased, nüüd aga osutuvad mitmes mõttes teine teisel pool barrikaade asuvaiks, kuigi nad mõlemad tahavad noori inimesi õigesti suunata. Algul näib, nagu oleks G. Skulski sedapuhku loobunud oma tavast esitada lugejaile valmiskaraktereid. Olid ju praegu doktoritööd kirjutav Semjon Semjonovitš ja tema tütre kooli õppealajuhataja Serafima Petrovna — endine pataljoni-komandör ja sanitar — kunagist arvestades tollal ehk ka isikustena mingil määral sarnasemad kui praegu, ennekõike ellusuhtumiselt. Siiski annab autor sellele probleemile ühese lahenduse, mis viitab nende erinevusele minevikuski. Meenutades oma lahkumist, ütleb Semjon Semjonovitš: «Sa olid minu jaoks liiga tugev... Ma oleksin hakanud elama sinu soovi järgi... Mina aga tahtsin...» Semjoni

on autor iseloomustanud tema poolt tihti korratava lausega: «ühelt poolt... ja teiselt poolt». Serafima näeb kõike ühelt poolt, tema jaoks ei eksisteeri nooruk kui mõtlev olend ja kujunev isiksus. Ta meelismõtteiks on käsk ja kuuletumine. Vee ja vile meetodiga jõuab ta koguni niikaugele, et tema sätitud normidest kõrvalekaldumisi krooniks ta meelsasti üksnes koolist väljaheitmise ja miilitsa kätte andmisega. Kergelt groteski viidud Serafimal laseb autor jutustuse lõpus üksi jääda. Ent sellega, et tema juurest lahkuvad mõned õpilased ja noor, eesrindlike vaadetega õpetaja, ei veena autor meid, kas too kibestunud krihvel oma vaadete ja meetoditega lõplikult üksi jääb.

Selles mõttes on usutavam (kuigi märksa konspetiivsem) variatsioon samale teemale «Isikust hoolimata», milles on tegu noore õpetaja ja veidi teisiti häälestatud emaga.

Suur hulk kogumikus leiduvaid palu kirjeldab pikemaajalõike oma tege- laste elust, hoolimata sellest, kas autor on neile lisanud žanrimääratlusena *новель* või mitte. Muide, sellist vene- keelset nimetust kandval lool «Ka ees ootavad tormid», on eestikeelses välja- andes tiitlil 'lühiromaan'. Selle mõõdu annab ta tõepoolest välja nii mahuli- selt kui ka sisuliselt haardelt. Pealegi on see kogumiku üks kandvamaid teo- seid, milles joonistub mitmeid omanäo- lisi ja huvitavaid karaktereid, mitte küll arengus, sest nagu öeldud, operee- rib Skulski valmiskarakteritega, vaid lihtsalt nende teel läbi elu, noorpõlvest ülikõlpe keskeani. Ka Matvei Šved on variatsioon samale inimtübile, mida esindavad eelmainitud Serafima Pet- rovna ja Kirill Petrovitš Burõhh Skulski varasemast jutustusest «Usun». Teatavat hingesugulust eelnevatega on tunda ka «Müüride» Georgi Petrovitšis, kuid temas on autor suutnud siiski luua inimlikuma ja mõistvama tüübi. Vastu- pidi teistele nimetatutele on Georgi Petrovitš võimeline piinlema ja kaht-

lema. Oluline on eriti viimane, sest ka noil joonlaua järgi läbi elu sammujail olid oma südamevalud ja hingepiinad, aga et nad ei kahelnud, siis polnud neil potentsiaalset võimalust muutumiseks.

Pole mõeldav ülimahuka kogumiku kõigil üksikpaladel peatuda. Vaatluse alt võib ilmselt kõrvale jätta mälestus- kilde meenutavad lühipalad. Peatuksin siin veel kolmel pikemal jutustusel: «Lesk» («Вдова»), «Välismaalanna» («Иностранка»), kogu nimijutustus «Põimused» («Переплетения») ja kinojutustus «Ela, sõdur!» («Живи, солдат!»), varasemas variandis ilmu- nud eesti keeles ja lühijutuna pealkirja all «Mälestussammas».

Kui alustada viimati mainitud, siis peab järjekordselt märkima, et filmi- stsenaariumid ja neile lähedased jutus- tuse vormid on väga harva saavutu- sed kirjanduslikus mõttes. Töödeldud kujul on pala muutunud küll mahuka- maks, on lisandunud kirjeldusi, kuid lakoonilisusega lõõvad seigad on nende vahele justkui lahustunud ning kogu pala on kaotanud emotsionaalsest, aga ka kunstilisest küljest. Sünge mõte ela- vate suhtumisest ilusa langenud noor- mehe mälestussambasse ja tõelisse, ime- kombel ellujäänud kangelasse, kelle nägu inetavad armid ja pea on kiilas, kaob kinovariandis kirjelduste varju. Võib-olla pakuksid need midagi filmi- loojaile, lugeja igatahes kaotab sõna- rohkuse arvel.

«Välismaalanna» on vähemalt mater- jalirohke poolest väärt romaani nimetust, kuigi sündmustik on siin antud raamjutustusena mälestuste kujul. Võiks öelda, et selle jutustuse teemaks on arguse ja julguse, teadliku tegutsemise ning tahtetu minnalask- mise vahekorrad. Välismaalannaks muutunud Nataša Rungova ja tema lapsepõlvesõbra, minajutustajast Miša juhusliku kohtumise ning jutuajamise taustal avatakse lugejale noorte elu sõjaeelses Kiietis ja näidatakse, kui- das ning millise poole keegi neist valis

sõja ja okupatsiooni tingimustes. Loo peategelane Nataša püüab mitte valida, kuid hoolimata sellest, et ta jääb ellu ja elab isegi jõukalt kui Hamburgi arsti liignaine, on tema elu armetum kui ta venna surm. Ehk küll vend oli elanud Saksamaal ja saabus kodumaale tagasi natsliku ohvitserina, kujutles ta, et tema ja ta mõttekaaslased kasutavad hitlerlikku riigiparaati ja sõjamasinat selleks, et kehtestada Venemaal selline kord, mida nemad nõukogude võimust õigemaks peavad. Sergei saab lõpuks oma eksitusest aru, lõpetab elu enesetapuga ja tunnistab nii bolševike võitmatust kui ka nende õigust tema kodumaale. Nataša aga sõidab mehe rahadega mööda maailma ringi. Talle viirastuvad unes ta endised sõbrad, kes hukkusid Babi Jaris. Sundunenägude hirmul ei julge ta uinuda, kuid ta pole jõudnud ka oma süü tunnetamiseni. Ta on lihtsalt võõramaalanna — igal maal ja elus üldse. Nataša puhul on autor suutnud vältida või vähemalt miinimumini viia omapoolseid seletusi, mistõttu ta tegelane kõneleb iseenda eest kujundlikult ja meeldejäädvalt.

«Lesk» on kogu tugevamaid jutustusi, vahest eriti seetõttu, et selles on tunda teatavaid karakterikujunemise algeid. Hukkunud katselendur Kirill, kelle vari lasub kõigil jutustuste tegelastel, on küll antud valmina, ent see on tema kui surnu puhul loomulik. Mõnes mõttes on tal ühisjooni varem vaadeldud Kirilli, Matvei ja Serafimaga, kuid hoolimata jäikusest on ta sooritatud kangelasteo tõttu ometi inimlikum. Ta naine Jevgenia ning Anton — õpilane, sõber ja ühtlasi tema lennuki meeskond ühes isikus — esituvad autoripoolset kahes plaanis. Üks on tagasihaarav ning käsitleb aega Kirilli elupäevil, millal mõlemas tekkis ebateadlik sümpaatiatunne teineteise suhtes. Nad ise ei jõua sellest endale veel aru anda, saati siis koguni armastuseks nimetada, kui Kirill asjasse sekkub, et eeldused ja võima-

likkus käsu korras likvideerida. Jevgenia lööb käsuastla vastu üles vihapurskega, mis jääbki ainukeseks, sest järgmisel päeval Kirill hukkab, et mitte lasta lennukit kukkuda keemiatahase reservuaaride ning tsehhide peale.

Jevgenia ja Antoni ebakindlus ning kuuletumine langenule kestab seni, kuni nad suudavad surnud punkti ületada, käsust vabaneda ja hakata elama omaenese tahte ning iseloomu kohaselt. Eriti hästi on autoril õnnestunud näidata muutumisprotsessi Jevgenias, kuid ka Anton joonistub lugeja ette elava ja vastuolulise inimesena.

Kogu nimijutustus on õige mahukas ja ulatub hõlmama mitme põlvkonna elu. Tegelasi, nende suhteid, erinevaid ajalõike ja esitamise tasandeid on nii palju, et jutustus jääb nende jaoks napiks. Materjal vajanuks väljaarendamiseks romaani mahtu. Praegusel kujul on ta skemaatiline, paiguti meenutades pikema teose lühikonspekti. Tõsi, siin on ka paremini väljapeetud osi, näiteks Villemi ja Aime lugu. Olgu kas või kolmnurgana: Olevi, Villemi ja Aime lugu. Head eeldused on ka Olevi ja Oksana loo väljaarendamiseks, samuti Helmi ja Mihhaili suhete vaatlemiseks. Ka jutustuse ekspositsioonis — Helmi-August-Richard — peitub terve novelli süžee. Õnnetuseks on autor kõigist nimetatuid sõlmitanud põimingu, mis ei moodusta omaette kunstilist tervikut. Mis puutub järelsõnasse, siis tundub see väljarebituna mõnest ulmejutustusest ega sobi kuidagi kokku valitud žanriga. Pole ju ilukirjandusliku pala ülesanne ära öelda, mis tegelastest pärast sai.

Autori juubelikogumik tervikuna pakub lugejale küllalt palju meeldejäädvat, eriti huvitavate episoodide, karakterite ja olustikuliiste tähelepanekute poolest. Üksikud nõrgemad lühipalad üldpilti ei kahjusta. Kahju ainult, et nimiloo valikul ja kirjapanekul pole autoril olnud sama õnnelik käsi.

Valeeria Villandi

KRIITIKA

RINGVAADE

KROONIKAT

Kirjanduslike intervjuude sarja jätkates usutles 29. jaanuaril Tartu Kirjanduse Majas Nigel Andresenit Ain Kaalep. Biograafiliste seikade kõrval huvituti ka N. Andreseni kirjandusteaduslikust ning tõlketevusest (marksismi-leninismi klassikute vahendamine).

30. jaanuaril sai 95 aastat A. H. Tammsaare sünnist. Sel puhul asetasi Eesti NSV Kirjanike Liidu esindajad Metsakalmistul kirjaniku kalmule pärja. E. Vilde ja A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseumi ning Laste Ekskursiooni ja Turismi Keskmaja korraldatud Tammsaare-päeval Albus kõnelesid Viljandi kodu-uuri jaoks, Tallinna, Loksa, Keila, Kehra ja Viimsi koolide õpilastele E. Teder ja A. Sööt; ühtlasi tähistati majamuuseumi 15. aastapäeva. Tartu 1. Keskkooli korraldatud aktusel «Vanemuise» kontserdisaalis esines kõnega «Juubilar juubeleist» L. Siimisker. Elva Keskkooli õpilastele tutvustas Tammsaare loomingu uurimisega seotud probleeme H. Puhvel; L. Koidula nimelise Pärnu Keskraamatukogu kirjandusõhtul vestles L. Siimisker Tammsaare loometeest; Looduskaitse Seltsi Viljandi osakonna ja Viljandi Keskraamatukogu kirjandusõhtul jutustas E. Teder kirjaniku Viljandimaalt pärinevatest esivanematest ja tema noorusaastatest; Tallinna kodu-uuri jaoks külastasid Koidula tänavasse loodavat

Tammsaare muuseumi. Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis avatud näitusel eksponeeriti unikaalseid dokumente kirjaniku ja ta vanemate elu kohta.

Ajakirja «Družba Narodov» preemiast 1972. aasta parimaile kaastöödele langesid kaks Eestisse. II preemia sai Paul Kuusberg jutustuste «Naeratus», «Monoloog», «Ollebaaris» ja «Roostetanud kastekann» eest. Heino Puhveli kirjutis «Pilk nüüdisaegsesse eesti lühiproosasse» tunnistas III preemiat väärivaks.

Veebruari algusnädalal peeti Moskvast NSVL Kirjanike Liidu ilukirjanduse tõlkenõukogu pleenum. Vabariikide tõlkesektsioonide ja -komisjonide töö kokkuvõtmise ja tõlkenõukogu sekretäri V. Ganijevi aruande järel tutvustati 1973. aasta töökavasid. Eesti NSV Kirjanike Liidu tõlkekomisjoni esindas pleenumil komisjoni esimees O. Samma.

Üleliidulise Ilukirjanduse Propaganda Büroo nõukogu pleenumil 6. ja 7. veebruaril käis meie vabariigi vastava büroo juhataja E. Antson. Pleenumil arutati ideoloogiaorganisatsioonide ülesandeid NLKP Keskkomitee peasekretäri L. Brežnevi ettekande «50 aastat Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu» tutvustamisel ning kinnitati 1973. aasta temaatiline plaan.

«LOOMINGU» PREEMIA LAUREAADID

«Loomingu» kolleegiumi ja toimetuse ühisel koosolekul 9. veebruaril otsustati eelmise aasta kaastööde preemiad. Nagu ikka, peeti silmas ajakirja profiili tervikuna. Kirjandusteaduse, kriitika ja publitsistika alalt hinnati parimaks P. Rummo artikkel «Üle keelepiiride» (9), O. Ojamaa kirjutis «Surnud punktist üle?» (1) ja Ü. Matjuse töö rubriigi «Index librorum» sisustajana; kõik nad said 200-rublase preemia. Kirjandusliku järelkasvu er-

gutamiseks mõeldud preemia 200 rubla sai M. Saat novellide «Salapuudel» ja «Koobas» (1, 9) eest. Originaalteoste kõrval otsustati sel aastal hinnata ka tõlkeid. 300-rublase preemia pälvis A. Kaalep tõlkevalimikega brasiilia ja L. Aragoni luulest (5, 10). Samas suuruses preemia läks J. Kaplinskile luuletsükli (5) eest. Proosast hinnati 500-rublase preemiaga M. Unti, jutustuse «Tühirand» (5) autorit.

RINGVAADE

KIRJANDUSTEADLASE LIIS RAUA JUUBEL

Kirjandusteadlase kutse ei ole kades-tamisväärne: tema osaks on väga mit-mesuguste ametite pidamine ja üksik-ülesannete täitmine, millele tuleb allu-tada oma huvi. See killustab ja jätab vähe võimalusi suuremateks uurimis-töödeks. Ometi on Liis Raud (Tõhver) palju suutnud ära teha eesti kirjandus-loo uurimisel ja viljelemisel.

Sündinud 14. märtsil 1903 Pärnu-maal Tori vallas Tohera küla taluperes, lõpetas ta 1922. aastal Haapsalus Lää-nemaa Ühisgümnaasiumi ja astus 1925 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda. Õpingute kõrval teenis ta leivalisa Akadeemilise Kirjandusühingu sekre-tärina ja «Eesti entsüklopeedia» kor-rektorina. 1934. aastal lõpetas L. Raud ülikooli filoloogiamagistri kraadiga. Ta oli keskkooliõpetaja Tartus, Türiil ja Pärnus. 1940. aastal asus L. Raud elama Tartusse. Väikeste vaheaegadega oli ta ligi viisteist aastat Kirjandus-museumi teaduslik töötaja ja käsikir-jade osakonna juhataja ning tegi ära suure töö eesti kultuuriloo allikmater-jalide kogumisel, läbitöötamisel ning säilitamisel. 1948. a. alates oli L. Raud Tartu Õpetajate Instituudis õppejõuks kohakaasluse alusel ning aastail 1955—1966 Tartu Riikliku Ülikooli eesti kir-janduse dotsent. Kõige enam köitis teda siiski töö Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas; veel pensionäri-põlves võttis ta selle juhtimisohjad oma hoolde (1967—1969) ning aitas kaasa suuremates töodes.

L. Raua kirjandushuvi tärkas güm-naasiumipäevil: õpetaja ning koolikir-janiku Madis Küla (Nurmiku) õhutusel hakkas ta kirjutama lastelugusid. Neid ilmus (varjunime «Metslaps» all) aastail 1922—1928 ajakirjades «Laste Rõõm» ja «Vikerkaar» ning eri raama-tuina üle paarikümne. Eesti kirjandus-

loo uurimist alustas L. Raud üliõpilas-aastail Gustav Suitsu juhendamisel. Tema peahuvi keskendus rahvusliku kirjanduse kujunemisperioodile. Esime-seks suuremaks tööks oli artikkel «Kreutzwaldi näidenditõlked, võrrel-dud originaalidega» (1930). Järgnesid omaette raamatutena magistritöö «Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eru-ditsioonist» (1932) ja populaarteadusli-kud käsitlused «F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loomingust» (1934) ning «Friedrich Reinhold Kreutzwald» (1940).

Nõukogude ajal on L. Raud koosta-nud «Eesti luule antoloogia» I osa (1955) ja koos M. Lepikuga Fr. R. Kreutzwaldi albumi (1953), kirjutanud ulatusliku uurimuse «Fr. R. Kreutz-waldi sidemeist kaasaja eesrindliku intelligenti, eriti vene akadeemiku-tega» (1955) ning sisutiheda peatüki Fr. R. Faehlmannist «Eesti kirjanduse ajaloo» I köitesse (1965). Samal ajal huvitus ta ka kriitilise realismi kirjan-dusest: kirjutas vastava peatüki «Eesti kirjanduse ajaloo» II osale (1956), avaldas kommenteeritult E. Vilde kir-jade valiku («Artikleid ja kirju», 1957) ja J. Lilienbachi kirjad E. Vildele («Paar sammukest» I, 1958), võttis osa E. Vilde albumi (1966) koostamisest.

Mida ka L. Raud poleks trükisõnas avaldamiseks valmistanud — kõik on tehtud liisraualikult, asjatundlikult ja põhjalikult, alati värskest ja stiilselt. Ning ei läbe ta praegugi jõudepõlve pidada, vaid on ametis Kreutzwaldi kirjavahetuse I köite koostamisega.

Jätkugu juubilaril veel kauaks ter-vist ning vaimuvärskust edendamaks eesti kirjanduspärandi uurimist ja publitseerimist.

A. Nagelmaa

100 AASTAT ANTON STRAŠIMIROVI SÜNNIST

Mullu tähistas bulgaaria avalikkus oma kirjandusklassiku, rahvusliku draama ühe rajaja Anton Strašimirovi (1872—1937) sajandat sünniaastapäeva, mille puhul Bulgaaria Teaduste Aka-deemia Kirjanduse Instituut viis läbi teadusliku sessiooni.

A. Strašimirovi looming on Nõuko-

gudemaal mitmel põhjusel vähe tuntud, ehkki tema tippteos, romaan «Hora», on tõlgitud nii vene kui ka paljudesse teistesse keeltesse. Suhteliselt paremi-ni tuntakse kirjaniku draamateoseid, lühiproosat ja publitsistikat.

Lõpetanud gümnaasiumi ning ela-nud ligi kaks aastat hulkurina, asub

RINGVAADE

tulevane kirjanik õpetajaametisse. Sel ajal alustabki ta oma paiguti lausa tormilist kirjanduslikku tegevust. Juba esimeses proosaraamatus «Naer ja pisarad» (1895) näitab Strašimirov end kui omapärane, kirklik ja sõltumatusele püüdnud sõnameister. Kuigi kirjandusteadus nimetab A. Strašimirovi noorpölveteoseid realistlikeks, ilmneb neis ka naturalismi, seda eriti dramaatilistes novellides. Esimese isiku sage kasutamine lisab algusperioodi teostele emotsionaalsust, kirjanik tunnetab üliteravalt ühiskonnas tooni andvaid pöörisid. Sisemiselt protesteerides iganenud kirjanduslike ideede ja vormide vastu, püüab ta leida lahendamaid tööolusid kodumaast eemal. Ajutiseks elupaigaks valib ta Šveitsi, kust tagasitulnuna hülgab sotsiaaldemokraatlikud põhimõtted. 1898. aastal asutab ajakirja «Lävi». Realismi asemel tuleb nüüd A. Strašimirovi teostesse sümbolika, kohati selge müstika.

Ent peagi on ta realismi juures tagasi (jutustus «Madu», romaan «Sügisesed päevad»). Sellised meelemuutused said edaspidi valdavaks kogu Strašimirovi elu jooksul. «Tema teosed moodustavad bulgaaria intelligentsi omapärase ideoloogiliste ja esteetiliste kõikumiste kroonika, mille tundelisi keerdkäike A. Strašimirovil on õnnestunud tabada,» kirjutab üks kirjaniku kaasaegseid oma memuaarides.

Päritolult makedoonlane, hingelt pedagoog, kutsumuselt kirjanik, niisugune oli Strašimirov üldjoontes. Luuletajana-realistina kirjutab ta nooruses romantilisi legende ning jõudis lõpuks ka selles žanris välja sümbolismi. Kõikumised paistsid tolaeagsele arvustusele selgesti silma just kirjaniku draamateostes. Nii sunnib A. Strašimirov sümbolistlikus näidendis «Nimetute haudade kohal» tavalisi, talupojanime-dega inimesi retooriliselt hüüdma: «Päike — see on vale!», «Üksinda igaviku kütisis!», «Me matsime surma!» jne. Oma sümbolistlikud omaksvõtud sõnastab kirjanik programmilises artiklis «Propos».

Müstikast ja individualismist hoolimata ei kaota ta siiski päriselt reaalsustunnet. Ühes oma artiklis kirjutab ta: «... luulet toidab elu möödavool.» Need sõnad polnud paljas fraas. Seda tõendab kas või asjaolu, et ta sõitis läbi kogu Bulgaaria, kogus etnilisi materjale, tundis sügavat huvi oma maa mineviku vastu.

Keevalise iseloomu tõttu suhtus ta

üksikutesse oma teostesse mõnikord kergekäeliselt, mistõttu talle on ette heidetud «autorikontseptsiooni läbimõtle matust, karakterite ülemääraseid vastuolusid, mis mitte alati ei tulene kunstiloogikast».

1923. aasta oktoobriülestõusu nurjumine kainestab Strašimirovit, temas tugevnevad antifašistlikud tõekspidamised. Kirjanik esineb sageli poliitiliste loengutega, organiseerib sõjas kannatanud perekondade abistamist. Tema algatusel saab teoks esimene kirjanduslik loterii, mille põhikapitali heaks niigi kehvalt elanud kirjanik ohverdab oma ainukese vara — hoolikalt kogutud isikliku raamatukogu, mida tolleaegses väeringus hinnati 75 000 leevile.

1926.—1927. aastal toimetab A. Strašimirov kirjanduslikku nädalalehte «Vedrina» («Selgus»), mille ümber koondab oma mõttekaaslasi. Nädalalehele tegi kaastööd ka Henri Barbusse. Võimalik, et erilist sümpaatiat äratas bulgaaria ajakiri temas seepärast, et kandis sama nime, mis kirjaniku romaan «Selgus» («Clarté»). Kaht sõnameistrit sidus aastaid kirjavahetus.

1926. aastal kirjutab A. Strašimirov oma jõulisima teose, romaani «Hora» («Hora» on bulgaaria ja ruumenia ringtants). Selles romaanis pooltoone ei ole: rahva traagilist saatust reaktsiooni tingimustes oli kirjanik tundma õppinud arvukatel reisidel kodumaa eri paikadesse. Otsekohe pärast ilmumist tõlgiti «Hora» saksa, serbohorvaadi ja tšehhi keelde. Ameerika Ühendriikides tuli lavale teose instseneering. Bulgaa rias aga raamat keelati ning see sai ilmuda alles 1947. aastal.

A. Strašimirov suri 7. detsembril 1937 Viinis, kuhu oli sõitnud end ravi ma.

Anton Strašimirov oli keeruline, sageli äärmiselt vastuoluline kirjanik. Anarhistlikud töömeetodid ei lubanud kirjanikul eeldustele vaatamata alati täit töövilja lõigata. A. Strašimirovi teostes on maneerlikkust, hajuvust. Aga peamine on siiski sügav isikupära, tema kindlad sidemed oma rahva ga. Hämmastavad on kirjaniku tööviime ja organisaatoritalent. Tema osa omamaise ilukirjanduse arendamisel ja propageerimisel on vaieldamatu. Mitmete perioodiliste väljaannete toimetajana tuli tal alatasa võidelda aine lise kitsikusega. Ta viis edasi bulgaar laste ühiskondlikku mõtet, innustas noori sulemehi loometegevusele. Just viimane oli eriti oluline, sest 1923. aasta

sündmused olid tublisti harvendanud bulgaaria literaatide ridu.

Kirjanik peab alati olema ühiskondlikult aktiivne, kuid ta ei tohi laskuda

lihtlabase poliitilise karjeristi tasemele, kirjutas Anton Strašimirov ühes oma artiklis. Ise suutis ta seda alati.

E. Mälgand

MEENUTADES LEENI VESTERIST

Helsingis suri m. a. detsembris pika ja raske haiguse tagajärjel tõlkija ja kultuuritegelane Leeni (Madlena) Vesterinen.

Leeni Ploompuu-Vesterinen sündis 17. märtsil 1886 Kuusalu kihelkonnas Koitjärve külas Laane talus, õppis Hirtvi vallakoolis ja Tallinna IV algkoolis ning Kuopio ühisgümnaasiumis. Ta oli eestlastest esimene, keda Soome gümnaasiumi ja üliõpilaseksami kaudu Helsingi ülikooli vastu võeti (õppis 1906—1911 filosoofiateaduskonnas). Ta pidas Soomes ja Eestis eesti ja soome keele kursusi, loenguid noorsooprobleemidest ja karskusliikumisest. Suvevaheajal Koitjärvel viibides tutvus ta A. H. Tammsaarega ja õpetas viimasele rootsi keelt. Aastail 1910—1912 oli L. Ploompuu Soome õppiva noorsoo karskusliidu sekretär ja kuukirja «Pohjantähti» toimetaja. Pärast abiellumist soome metsateadlase Emil Vesterisega tegutses ta Helsingis tõlkijana ja lektorina, tutvustades peamiselt kodust kasvatust, vabaharidustööd, noorsoo õppe- ringe ja karskusliikumist. Hiljem töötas L. Vesterinen Soome sotsiaalministeeriumi ametnikuna, lastekaitsealsetsi «Pelastakaa Lapset» kantseleijuhatajana jm.

L. Vesterinen on mitmes Helsingi gümnaasiumis õpetanud eesti keelt ning lugenud Soome ringhäälingus (1930—1933) eesti keele kursust, mille mõjul

Aino Kaasinen jpt. hakkasid lõuna-naabrite keelt õppima. Sellealastest tööst on välja kasvanud ta populaarsed «Soome-eesti miniatüürsõnaraamat» (1930), millest on ilmunud kolm trükki, ja «Eesti-soome miniatüürsõnaraamat» (1931) ning «Eesti lugemik» (koos H. Vinteriga, 1936).

L. Vesterinen on meile tuntud ka kirjanduse vahendajana. Tema tõlkes on ilmunud M. Canthi «Roinila talus» (1904, II tr. 1910), A. Strindbergi «Punane tuba» juba 1912 ja V. Kataja «Kroonutorpar» (koos E. Virgoga, 1912).

1960-ndail aastail asus ta pedagoogikakandidaat Emilie Mäkise abil oma ulatuslikku arhiivi korrastama ja memuaare kirjutama. Kogumiku «Mälestusi A. H. Tammsaarest» jaoks saatis ta 1969. aastal pikema väärtusliku käsi- kirja «Laane Leeni ja Oru Anton». Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelisele Kirjandusmuuseumile andis ta mõne aasta eest üle oma ulatusliku kirjavahetuse Ed. Hubeliga (Mait Metsanurgaga) aastaist 1906—1908, millele on lisatud rohkesti kommentaare. Tallinna Riiklikule Kunstimuuseumile annetas Leeni Vesterinen suure kogu kunstnik Ludvig Oskari maale, mis võimaldas muuseumil moodunud sügises korraldada L. Oskari mälestusnäituse.

E. Teder

INDEX LIBRORUM

Kui V. Sokolovi, Lääne Marxi-eelse filosoofia ajaloo hea tundja raamat «Spinoza», mis tuli Mõsl'i seerias «Müneviku mõtlejaid», ja I. Narski õppevahendina mõeldud «XVIII sajandi Lääne-Euroopa filosoofia» (*Võssaja Skola*) on nimetatud, siis olekski filosoofia ajaloo kõik uuem, tõsiselt-

võetavam kirjas. Et aga pikka aega ei ole midagi pakutud religiooni ja jumalasalgamise mailt, pöörakem pilk sinnapoole. On vist päris arusaadav, miks jäävad kõrvale arvu- kad usuvastased brošüürid, aga üks ole ülejäänugi tase mitmesugune... Usulise ja usuvastase mõtte ajaloo rada-

RINGVAADE

dele viivad lugeja M. Jelizarova uurimus «Terapeutide kogukond» (*Nauka*), mis peamiselt Alexandria Philoni andmete teotused vaatleb üht poolmunklikku juudisekti II ja I sajandist e. m. a., edasi väärivad kindlasti tutvumist mõned teosed Mõsl'i «Teadusliku ateismi raamatukogust», näiteks prantsuse ajaloolase ja filoloogi Ch. de Brosses'i (1709—1777) raamat «Fetišismist» (1760), mida teadupärast 1842. aastal luges ja konspekteeris K. Marx, samuti kogumik artikleid, kirju ja muid materjale kunagiselt «jumalaehtajalt», hilisemalt hariduse rahvakomissarilt A. Lunatšarskilt pealkirja all «Ateismist ja religioonist». J. Kožurini teoses «Teadusliku ateismi eest peetava võitluse ajaloo» (Leningradi ülikool) on kõne all A. Bebeli ja G. Plehhanovi panus. Tänapäevase Vatikani probleemidest kõneldakse I. Kanterovi raamatus «Vatikan ateismi surve all», samuti N. Gordijenko omas — «Kaasaegne oikumenism» (mõlemad *Nauka*), mis käsitleb protestantismis alguse saanud liikumist kristlike kirikute ühtsuse eest. Viimasel ajal on Vatikan teatavasti ilmutanud kalduvust sellega ühineda (vt. Vatikani II kirikukogu eriläkitust «Oikumenismist»). Mitmete usu, usuvastase liikumise, aga ka nende uurimise probleemidele pühenduvad säärased teosed nagu valimik akadeemik G. Frantsovi (Frantsevi) töid «oma näota» pealkirja all «Teaduslik ateism» (*Nauka*), mis vilumata lugejat võib heidutada, edasi artiklikogumikud «Ateism, religioon, kõlblus» (*Mõsl*) ja «Sotsioloogia, ateism, religioon» (Groznoi, Tšetšeeni—Inguši Raamatukirjastus), samuti I. Jablokovi «Religioonisotsioloogia metodoloogilisi probleeme» (Moskva ülikool).

Kuigi õiguse ja õigusteaduse probleemid ei ole K. Marxi, eriti aga F. Engelsi teooria järgi inimese ajaloo igavesed probleemid, pakuvad nad filosoofia seisukohalt ikkagi huvi nii sellest hoolimata kui ka nimelt sellepärast. Saagu siin märgitud just mõned säärased raamatud viimastest ajast, juhtteoseks ühismonograafia «NLKP XXIV kongress ning riigi ja õiguse teooria küsimusi» (*Juriditseskaja Literatura*): D. Kerimovi «Õiguse filosoofilisi probleeme» (*Mõsl*), V. Šabalini «Õigusteaduse metodoloogilisi küsimusi», N. Matuzovi «Isiksus. Õigused. Demokraatia» (mõlemad Saraatovi ülikoolilt), mis käsitleb subjektiivse

õiguse teoreetilisi probleeme, edasi A. Plahhotnoi «Vabadus ja vastutus» (Harkovi ülikool), kriminaalõiguslik ja kriminoloogiline ühisuurimus «Kurjategija isiksus» (Kaasani ülikool), I. Karpetsi «Karistus» (*Juriditseskaja Literatura*), mis võtab vaatluse alla asja sotsiaalsed, õiguslikud ja kriminoloogilised küljed, etc.

Lõpetamaks filosoofiaga, loetlegem üles paar teost, mis uurivad teadust kui niisugust, puhtalt enamikuihe-autori-raamatud *Nauka*'lt — «Teaduse kontseptsioonid kodanlikus filosoofias ja sotsioloogias» (XIX sajandi II pool — XX sajand) ja «Filosoofia tänapäeva maailmas» (Filosoofia ja teadus. Kriitilisi esseid kodanlikust filosoofiast); siis monograafia *Nauka* seeriast «Teaduseteadus: probleeme ja uurimusi» — «Teaduse organiseerimise vormide evolutsioon arenenud kapitalistlikes maades», samuti J. Rebažeki uurimus «Teaduslik otsing ja selle etapid» (Rostovi ülikool). Viimane raamat, millest siin juttu tuleb, kuulub ühtlasi ka järgmisse, esteetikalõiku. Selleks on artiklikogumik «Kunstiline ja teaduslik loome», mille andis B. Meilahhi toimetusel välja NSVL TA maailmakultuuri ajaloo teadusliku nõukogu kunstiloome kompleksse uurimise komisjon. Igav raamat see igatahes ei ole.

Esteetika alalt esitletagu siin ainult seda, mis puudutab kunsti. Mõneti suunda näitavaina mõjuvad kõigepealt artiklikogumikud «Friedrich Engels ja kirjanduse küsimused» (*Nauka*) ning «Kunst ja ideoloogia» (*Iskusstvo*). Kunsti olemuslike probleemide käsitlevad G. Jermaš teoses «Kunst kui loome» (*Iskusstvo*) ja üks nõukogude tooniandvamaid esteetikuid M. Kagan teoses «Kunsti morfoloogia» (Kunstimaailma seemise ehituse ajaloolis-teoreetiline uurimus), millest *Iskusstvo* Leningradi osakonna kaudu tuli esimene raamat (1.—3. osa), samuti J. Bassin uurimuses «Semantiline kunstifilosoofia» (*Mõsl*), kus üht kunstikontseptsiooni eritletakse juba päris kriitilises plaanis. Kunsti olemuse mõistmist soodustavad ka kolm suurt raamatut, mis ühtlasi annavad hea läbilõike kunsti arenemise teelt. Kõigepealt tuleb esile tõsta mahukat artiklikogumikku «Kunsti varased vormid» (koostaja S. Nekljudov, toimetaja J. Meletinski; *Iskusstvo*), mille autorite hulgast on mitmed Tartu üli-

kooli «Semiootika»-kogumike kaastöölised (V. Toporov, J. Meletinski, S. Nekljudov, M. Lekomtseva, D. Segal, B. Ogibenin, M. Langleben, Vjatš. Ivanov), edasi paelub tähelepanu suur valimik töid Vassili Voronovi (1887—1940), vene rahvakunsti ühe parema tundja pärandist pealkirja all

«Talupojakunstist», mis viitab ta kõige tähelepandavamale uurimusele «Talupojakunst» (1924). Kolmandaks mainitagu *Nauka* uut artikliraamatut «Lääne klassikaline kunst», mis täiendab 1971—1972 sellelt kirjastuselt tulnud analoogilisi Lääne kunsti vaatlusi.

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS (pea-
toimetaja asetäitja), J. KROSS,
P. KUUSBERG (peatoimetaja),
R. PARVE, J. PEEGEL, L. REM-
MELGAS, P.-E. RUMMO, E. VE-
TEMAA.

Toimetuse address: 200 001,
Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tal-
linn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. II 1973.
Trükkimisele antud 7. III 1973.
Trükiarv 16 000. Trükipaber
nr. 1, 70×100/16. Trükipoog-
naid 11,25 + 2 kleebist. Ting-
trükipoognaid 14,95. Arves-
tuspoognaid 13,5. MB-01390.
Tellimise nr. 343. EKP Kes-
komitee Kirjastuse Trükiko-
da. Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 3, märts 1973.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
Орган Союза писателей ЭССР
«Лoomинг» («творчество»)
№ 3, март 1973.

- 355 D. VAARANDI
* (Nüüd ja alati)
- 356 H. VÄLI
Veri mullal
- 403 J. KAPLINSKI
Luuletusi
- 409 R. KAUGVER
Kas sild või kuristik?
- 434 A. KAAL
Tsüklist «Hetked merega»
Ilmutus
Meri põlvini
Koerailm
Palk minu hinge eest
Leevendus
- 438 V. BEEKMAN
München ilma olümpiamängudeta
- 457 M. VEETAMM
Kuldvillak
* (Ma olen noor)
- 460 J. FRIDEGÅRD
Võõrad suled
- 465 A. EIKONEN
Vaikijate hääled
* (Kuldsed ajad on saabunud)
Arvustus
- 468 S. KIIN
Herbert Marcuse «suur eitus»
- 485 J. WOLKER
Sünnivaevad
Asjad
Sügis
Teatejooks
Epitaaf
- 489 V. ALTTÖA
Marie Underi ballaadiloomingust
- 502 N. ANDRESEN
Marie Under eesti luule üldpildis
- 510 P.-E. RUMMO
Lapsed ja meie
- 512 E. MAREMÄE
Elurõõmus ja fantaasiajulge
- 515 H. JÜRISSEN
Valgest joonest Võrumaa kohal
- 517 A. REINLA
Autostopiga mõttemaanteel
- 518 V. VILLANDI
Tema teema on sõda
- 522 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
J. ESKEL, Marie Under (Kips)
Tagakaane siseküljel:
V. JEMELJANOV. Mängige, delfiinid
(Linoollõige)
Kleebistel:
E. VIIRALT. Sulejoonistus.
E. VIIRALT. Sulejoonistus.

V. JEMELJANOV

Mängige, delfiinid (Linoollõige) 1971

50 KOP.

78 174